

บทที่ ๓

พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ไทย ในสมัยรัตนโกสินทร์

จากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ใช้ประกอบการวิจัย ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ผู้วิจัยแบ่งยุคของพัฒนาการ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์เป็น ๓ ช่วง คือ สมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง รัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาลที่ ๗ และสมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบัน รัชกาลที่ ๘ ถึงรัชกาลปัจจุบัน โดยความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่รัฐใช้กับ คณะสงฆ์ได้แก่กฎหมายที่เป็นเครื่องมือในการปกครองและพระราชอำนาจเสมือนกฎหมายที่ใช้ในการ ปกครองประเทศ

๓.๑ พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนับแต่ รัชสมัยของรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ มีรูปแบบการ ปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีพัฒนาการเป็นเวลายาวนานที่เปลี่ยนแปลงลักษณะการปกครอง คณะสงฆ์ในรูปแบบต่าง ๆ โดยที่สมัยตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์มีพัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ดังจะกล่าวต่อไปนี้

กรุงรัตนโกสินทร์ก่อตั้งขึ้นหลังจากที่กรุงศรีอยุธยาถูกกองทัพพม่าโจมตีและเผาทำลาย เสียหายอย่างมาก ต่อมาสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงกู้เอกราชและรวบรวมประเทศให้เป็นปึกแผ่นโดย ปราบปรามกบฏก๊กต่าง ๆ อาทิ ก๊กพระฝางซึ่งตั้งตนเป็นใหญ่และทำให้ศาสนาหมวมอง เมื่อสิ้นรัชกาล พระเจ้ากรุงธนบุรี สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ขึ้นครองราชย์และย้ายราชธานีมาตั้งอยู่บนฝั่ง ตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาที่กรุงเทพ-ศรีอยุธยา (หรือกรุงรัตนโกสินทร์อินทร์อโยธยา) หลังจาก ที่พระองค์ปราบปรามกบฏอย่างราบคาบ ทรงเห็นควรชำระกฎหมายให้ถูกต้องอีก ทั้งพระศาสนามีความ เลอะเลือน มีอลัชชีหลบหนีคดีและปลอมตัวมาบวชเป็นพระภิกษุจำนวนไม่น้อย รวมทั้งปัญหาความ แตกแยกในพระศาสนาที่สะสมตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงธนบุรียังคงค้างอยู่ จึงทรงบัญญัติกฎหมายตราสาม

ดวงซึ่งว่าด้วยการปราบปรามพระชั่ว ทั้งเพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในคณะสงฆ์และปัญหาอื่น ๆ ที่สะสมมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาจนถึงกรุงธนบุรี

กฎหมายคณะสงฆ์สมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรีมีลักษณะเป็นกฎหมายจารีตประเพณี ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงเห็นความแตกแยกและความขัดแย้งในคณะสงฆ์ไทยรวมทั้งมีพระสงฆ์จำนวนหนึ่งที่กระทำผิดพระวินัยโดยไม่มีกฎหมายบัญญัติไว้ชัดแจ้งและกฎหมายที่มีอยู่บางฉบับซึ่งคัดลอกมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยามีความผิดเพี้ยนอย่างมากจึงทรงมีพระบรมราชโองการให้ตรากฎหมายที่เรียกว่ากฎหมายพระสงฆ์ ที่เกี่ยวกับคณะสงฆ์คือกฎพระสงฆ์ตราขึ้นระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๔๔ รวม ๑๐ ฉบับ^๑ นับเป็นกฎหมายคณะสงฆ์ลายลักษณ์อักษรชุดแรกของประเทศไทยที่ปรากฏเป็นหลักฐานอยู่จนถึงปัจจุบันถือว่าเป็นครั้งแรกที่ตรากฎหมายไว้ในสมัยรัตนโกสินทร์

๓.๑.๑ พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ไทย สมัยรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็เอกราชและรวบรวมประเทศขึ้นเป็นปึกแผ่นแล้ว จึงโปรดให้ตราพระราชกำหนดว่าด้วยศีลสิกขาขึ้นมา เพื่อบังคับพระสงฆ์ให้ปฏิบัติตนอยู่ในกรอบพระวินัยอันดี และเพื่อให้พระพุทธศาสนาได้มั่นคงอยู่กับสังคมไทยสืบไป โดยทรงตรากฎหมายว่าด้วยวัตรปฏิบัติในทางพระธรรมวินัยของพระสงฆ์ในปี พ.ศ. ๒๓๑๖ และนำหลักคิดทางพระพุทธศาสนามาใช้เป็นหลักในการจัดระเบียบสังคมพระภิกษุในกรุงธนบุรี ซึ่งมีพระสงฆ์ละเมิดพระวินัยจำนวนมาก และมีเดียรฉัตรแอบอ้างเป็นพระภิกษุสงฆ์ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทำการสอบพระวินัยแก่พระสงฆ์^๒ ผู้ใดไม่เคร่งครัดต่อพระวินัยจะถูกจับสึกและลงโทษ ส่วนเดียรฉัตรที่ปลอมที่เข้ามาอาศัยพระพุทธศาสนาจะถูกสักข้อมือไม่ให้บวชอีกต่อไป จนเกิดความไม่พอใจในหมู่สงฆ์และมีความแตกแยกเล็ก ๆ ในคณะสงฆ์และฝ่ายบ้านเมืองที่ไม่เห็นด้วยกับการกระทำของพระองค์

ครั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขึ้นครองราชย์ ได้ทำนุบำรุงพระศาสนาที่เลอะเลือนเศร้าหมองให้วัฒนารุ่งเรือง ทรงแต่งตั้งพระราชอาคันตุกะที่พระเจ้ากรุงธนบุรีลงโทษปลดจาก

^๑พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การปกครองคณะสงฆ์ไทย, ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๕), หน้า ๒๓.

^๒พันจันทนุมาศ(เจิม), พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี, ฉบับพันจันทนุมาศ, (กรุงเทพมหานคร: ศรีบูรพา, ๒๕๕๑), หน้า ๖๙.

ตำแหน่ง ซึ่งเป็นการใช้พระราชอำนาจรัฐมาแต่งตั้งคณะสงฆ์เป็นครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์^๓ และชำระกฎหมายต่าง ๆ ให้เหมาะสมถูกต้องตามหลักเหตุผลและความเป็นธรรม เนื่องจากกฎหมายเดิมที่ใช้สมัยกรุงศรีอยุธยาได้สูญหายและถูกเผาทำลายจำนวนมาก จึงต้องชำระใหม่โดยทรงอาศัยหลักฐานที่ได้จากการหาข้อมูลและฟังคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ ในระยะแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ใช้กฎหมายเดิมที่มีอยู่ ได้แก่กฎหมายที่ใช้อยู่ตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาทำการวินิจฉัยเรื่องต่าง ๆ ต่อมาพ.ศ.๒๓๔๗ มีการถวายฎีกา นายบุญศรี ช่างเหล็กหลวง เป็นคดีฟ้องหย่าซึ่งอำแดงป้อมยื่นฟ้องหย่านายบุญศรี ทั้งที่ตัวอำแดงป้อมเป็นชู้กับนายราซอรรถ ซึ่งกฎหมายบัญญัติว่า “ชายหาผิดมิได้หญิงขอหย่าท่านว่าเป็นหญิงหย่าชายหย่าได้” ศาลพิพากษาให้อำแดงป้อมฟ้องหย่าได้ พระองค์เห็นว่าคำพิพากษาศาลขัดกับหลักความยุติธรรมและสงสัยว่ากฎหมายมีความถูกต้องมากน้อยเพียงไร จึงโปรดให้เทียบกฎหมายที่มีอยู่ ๓ ฉบับ คือ ฉบับที่ศาลใช้, ฉบับที่หอหลวงและที่ห้องเครื่อง ผลปรากฏว่าทั้งสามฉบับตรงกัน

รัชกาลที่ ๑ เห็นว่ามีความคลาดเคลื่อนในการคัดลอกกฎหมาย จึงมีพระราชดำริว่ากฎหมายดังกล่าวควรชำระให้ถูกต้องและทำการสังคายนาพระไตรปิฎก โดยมีพระราชปรารภ^๔ให้ตั้งกรรมการชำระพระราชกำหนดที่มีอยู่..ตั้งแต่พระธรรมศาสตร์ไปให้ถูกต้องตามพระบาฬี..ไม่ให้ผิดเพี้ยนและทำการจัดให้เป็นหมวดเป็นหมู่...ทรงชำระให้ชอบตั้งอยู่ในความยุติธรรม”^๕ จึงทรงโปรดเกล้าฯให้ตั้งกรรมการในการชำระกฎหมายขึ้น มีการรวบรวมเอกสารและข้อมูลอื่น ๆ และตรากฎหมายลายลักษณ์อักษรขึ้นได้แก่กฎหมายตราสามดวงคือ ตราราชสีห์ (สมุหนายก) ตราคชสีห์ (สมุหกลาโหม) ตราบัวแก้ว (เจ้าพระยาพระคลัง) กฎหมายพระสงฆ์บรรจุอยู่ในกฎหมายตราสามดวงเป็นครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ ทรงรวบรวมเริ่มตั้งแต่มูลเหตุอันเป็นปณิธานของรัชกาลที่ ๑ ไปจนถึงการจัดการกับอลัชชีที่บ่อนทอนพระพุทธศาสนาจึงตรากฎหมายพระสงฆ์ขึ้นมีทั้งหมด ๑๐ ฉบับ^๖

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงตรากฎหมายพระสงฆ์ โดยมีพระราชประสงค์ให้พระภิกษุ สามเณรประพฤติปฏิบัติตนเคร่งครัดตามพระธรรมวินัย โปรดให้พระราชอาณัติ เจ้าอธิการ เจ้าหน้าที่สังฆการีธรรมการ (เจ้าหน้าที่รัฐผู้ทำการสงฆ์) มีหน้าที่กำกับดูแลและลงโทษภิกษุสามเณรมิให้ประพฤติผิดพระธรรมวินัย ทรงกำหนดโทษให้เป็นไปตามสมควรแก่ความหนักเบาแห่ง

^๓เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, ฉบับเจ้าพระยาทิพากรณ์ข้าบุญนาคน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๖), หน้า๑๖.

^๔แสวง บุญเฉลิมวิภาส, ศ. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, ๒๕๔๓), หน้า๑๑๗-๑๒๐.

^๕พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), การปกครองคณะสงฆ์ไทย, ครั้งที่๙, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๕), หน้า ๒๓.

ความผิด และมีการกล่าวถึงสาเหตุของการออกกฎหมายแต่ละฉบับ โดยอ้างถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นกรณีไปที่มีความจำเป็นในการตรากฎหมายพระสงฆ์ฉบับนั้น ๆ ขึ้นมา เริ่มครั้งแรกในปี พ.ศ.๒๓๒๕

กฎพระสงฆ์ฉบับที่ ๑

กำหนดให้มีเจ้าพนักงานผู้บังคับใช้กฎหมายได้แก่

- ฝ่ายฆราวาสกำหนดให้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ลงมา ทหารและพลเรือนฝ่ายหน้าและฝ่ายใน(กรุงเทพ-ศรีอยุธยา) กรมพระราชวังบวรสถานมงคล มีหน้าที่รักษาเมือง
- กำหนดให้มีเจ้าพนักงานมีหน้าที่ดูแลคณะสงฆ์โดยเฉพาะคือสังฆการีธรรมการที่เป็นตำแหน่งในสมัยกรุงศรีอยุธยามีหน้าที่กล่าวโทษ ข้าราชการอิทธิพระสงฆ์ประพฤติผิดพระธรรมวินัย
- ฝ่ายพระภิกษุกำหนดให้พระราชคณะ พระสงฆ์เจ้าอธิการอนุจรฝ่ายคันธธุระ วิปัสสนาธุระ ความวาลี อรัญวาสี ดูแลนอกกรุง ในกรุงเทพ-ศรีอยุธยา และหัวเมืองต่าง ๆ

สาเหตุการตรากฎหมาย ด้วยมีพระราชดำริว่า การให้พระธรรมนั้นเหนือการให้ทานทั้งปวง ต้องการให้สมณพราหมณ์ เสนาบดี ประชาชนราษฎรทั้งปวงอยู่ในศีลธรรม จึงมีพระราชโองการให้ข้าราชการทั้งปวงสมาทานพระไตรสรณคมณ์ในวัดและสำนักสงฆ์ทุกวันเป็นปฏิบัติบูชา โดยพระราชปณิธานนี้ทรงต้องการให้ธรรมะเป็นทานแก่ข้าราชการบริพารทั้งปวง เพื่อให้พ้นจากทุกข์ในโลก และอีกประการหนึ่งเพื่อมิให้พระภิกษุที่ไม่ศึกษาพระไตรปิฎกแสดงธรรมต่อประชาชนตลกดคนอง ผิดเพี้ยนจากพระไตรปิฎกโดยเห็นแก่ทรัพย์ที่ได้มา

บทบัญญัติโทษแก่พระภิกษุฝ่ายคันธธุระและวิปัสสนาธุระ รวมถึงประชาชนทั้งปวงเพื่อให้ประพฤติตามพระราชกำหนดทุกประการ “ถ้า.....ผู้ใดมิได้ประพฤติตามกฎหมายนี้ ให้ลงโทษตามที่ประกาศไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ (จ.ศ.๑๑๔๔)”^๖ สรุปความ คือ

๑. กำหนดให้เจ้าหน้าทีรัฐทั้งทหารและพลเรือน และพระสงฆ์ระดับราชาคณะ มีอำนาจหน้าที่ในการชำระอธิกรณ์และพิจารณาโทษแก่พระสงฆ์ เณร เถรและราษฎร
๒. ให้ข้าราชการทั้งหลายสมาทานพระไตรสรณคมณ์ ทุกวันเป็นการปฏิบัติบูชา
๓. ให้สมเด็จพระสังฆราชถึงพระสงฆ์ฝ่ายปริยัติ นักปราชญ์ราชบัณฑิต ตรวจสอบความถูกต้องกับพระไตรปิฎกว่า มีการเทศนาผิดจากพระไตรปิฎกหรือไม่ (เป็นการตรวจสอบความถูกต้องพระไตรปิฎก)
๔. ให้ลงโทษผู้ที่ทำผิดจากพระราชกำหนด และญาติโยมตามโทษานุโทษ

^๖พระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์), วิทยาพระสังฆาธิการ เล่มที่ ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๕๓), หน้า ๑-๒.

พระราชกำหนดนี้ถือว่าเป็นการตรากฎหมายคณะสงฆ์โดยอาศัยพระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินอันเป็นองค์อธิปัตย์ ตรากฎหมายของฝ่ายบริหาร มีการตั้งคณะกรรมการอันประกอบด้วยคณะสงฆ์ โดยมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานหมู่สงฆ์ และฝ่ายฆราวาสประกอบด้วยข้าราชการและนักปราชญ์ราชบัณฑิตตรวจสอบพระไตรปิฎก ส่วนบทลงโทษทรงใช้พระราชอำนาจกำหนดโทษแก่ภิกษุและฆราวาสผู้ทำผิดกฎหมายนี้

กฎพระสงฆ์ฉบับที่ ๒

กำหนดให้พระภิกษุรักษาพระธรรมวินัย

- พระภิกษุไม่ควรรุ่มหลงในกามคุณ เห็นแก่ประโยชน์รวมถึงเงินทองสิ่งของจากฆราวาสที่มอบให้ และประพฤติดนที่สมควรประการต่าง ๆ

- อีกประการหนึ่งหากภิกษุรู้ว่าทรัพย์ เงินทองสิ่งของเป็นสิ่งที่ไม่ควรรับไว้ แล้วยังรับไว้ถ้าเป็นภิกษุสามเณรให้ลงโทษฐานลักทรัพย์อันเป็นปาราชิก ให้จับสึกออกและเขียน ฆราวาสให้ยึดทรัพย์และเขียนตามโทษานุโทษ พ.ศ.๒๓๒๖ (จ.ศ.๑๑๔๕)^๗สรุปคือ

๑. พระภิกษุควรเคร่งครัดในพระธรรมวินัย ไม่ควรเห็นแก่ประโยชน์จากฆราวาสโดยทำผิดเก็บรักษาสิ่งของที่ไม่ควรรับ หากกระทำความผิดและมิโทษ

๒. ให้มีความผิดฐานเสมือนลักทรัพย์ให้จับสึกและเขียน ส่วนฝ่ายฆราวาสให้ยึดทรัพย์และเขียนตามโทษานุโทษ

๓. การรับฝากทรัพย์ที่มีโทษขึ้นปาราชิก ซึ่งผิดฐานรับของโจร

กฎพระสงฆ์ฉบับที่ ๓

มีพระราชโองการฯ

- กำหนดบุคคล สังฆการีธรรมการ, พระสังฆราชเจ้าอธิการพระสงฆ์เจ้าอธิการอนุจรฝ่ายคันธธุระ, วิปัสสนาธุระ นอกกรุง-ในกรุงเทพฯศรีอยุธยาผู้รั้งกรมการ๑,๒,๓,๔ทั้งหัวเมืองต่าง ๆ

- วัตถุประสงค์เพื่อให้พระศาสนารุ่งเรืองสืบไป โดยอาศัยฝ่ายอาณาจักรที่ปกครองแผ่นดินสนับสนุน (โอบอุ้ม) พระพุทธศาสนาซึ่งมีพระวินัยบัญญัติว่าถ้าชายที่เข้ามาบวชเป็นภิกษุในพระศาสนาให้พระอุปัชฌาย์อบรมสั่งสอนพระใหม่ให้รู้วัตรปฏิบัติ จะได้ไม่กระทำความผิดหรือทำผิดซ้ำและห้ามไปทีใดโดยไม่ขออนุญาตและแสดงตนออกอุตริมนุสสรธรรมทำให้บ้านเมืองและพระศาสนาไม่สงบสุขเพราะพระภิกษุซึ่งมีหน้าที่มิได้เอาใจใส่ตักเตือน หากว่ายังมีได้ตราพระราชกำหนดให้ยกเว้นโทษ

^๗พระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์), วิทยาพระสังฆาธิการ เล่มที่ ๑, หน้า ๓๓-๕.

- ทรงกำหนดหลักการตรวจสอบพระใหม่ให้พระราชอาณัติบันทึกข้อมูลภิกษุสามเณร และตราชื่อวัด โดยให้เจ้าคณะอธิการทุกวัดออกให้เป็นหนังสือประจำตัวเพื่อตรวจสอบว่าเป็นใครมาจากแห่งใดหากไม่กระทำถือว่าทำผิดแผ่นดินและพระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๓๒๖ (จ.ศ.๑๑๔๕)^{๘๘} สรุปได้ว่า

๑. อุปัชฌาย์อาจารย์มีหน้าที่สั่งสอนพระบวชใหม่จะได้ไม่ผิดพระวินัย และอวดอุตริมนุสสรธรรม

๒. ให้ออกหนังสือประจำตัวแก่ภิกษุสามเณรระบุชื่อตน ชื่อพระอุปัชฌาย์และวัดที่สังกัด

กฎพระสงฆ์ฉบับที่ ๔

มีพระราชโองการฯ

- ให้สังฆการี ธรรมการแลพระสงฆ์ผู้มีอำนาจหน้าที่เป็นผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา
- ตามโบราณราชประเพณีในพระพุทธศาสนาสืบมา ภิกษุสามเณรต้องรักษากิจที่ควรทำคือคันถธุระและวิปัสสนาธุระ หากไม่เชื่อฟังให้อุปัชฌาย์อาจารย์ขับออกจากหมู่สงฆ์ มิให้เข้าร่วมคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๓๒๖ (จ.ศ.๑๑๔๕)^{๘๙} สรุปความคือ

๑. พระภิกษุต้องเคร่งครัดในคันถธุระและวิปัสสนาธุระ ถ้า อุปัชฌาย์ ครูอาจารย์มิได้กำชับว่ากล่าวถือว่า ทำร้ายแผ่นดิน และพระศาสนา

๒. ครูอุปัชฌาย์สั่งสอนแล้ว แต่ศิษย์หยาบช้าไม่เชื่อฟังให้จำกัตเสียจากหมู่สงฆ์

กฎพระสงฆ์ฉบับที่ ๕

มีพระราชโองการฯ ให้สังฆการี ธรรมการและพระราชอาณัติตามลำดับลงมาสอดส่องดูแล

- ภิกษุใดต้องปาราชิกและปกปิดความผิด เข้ากระทำให้สังฆกรรมกับพระสงฆ์ทำให้ทำสังฆกรรมเสียหาย

- ถ้ามีผู้กล่าวโทษพบว่ามีความผิดจริงให้ลงโทษถึงประหารชีวิต แล้วให้บริบทพริ้งเยียน ตีญาติของภิกษุนั้นด้วย (จ.ศ.๑๑๔๕ พ.ศ. ๒๓๒๖)^{๙๐} สรุปความ

๑. พระภิกษุที่อาบัติปาราชิก ๔ เข้าร่วมทำสังฆกรรมทำให้สังฆกรรมเป็นโมฆะ

^{๘๘}พระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์), วิทยาพระสังฆาธิการ เล่มที่ ๑, หน้า ๖-๗.

^{๘๙}พระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์), วิทยาพระสังฆาธิการ เล่มที่ ๑, หน้า ๘.

^{๙๐}พระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์), วิทยาพระสังฆาธิการ เล่มที่ ๑, หน้า ๙.

๒. ถ้ามีการกล่าวหาได้ความว่า มีความผิดเป็นปาราชิกจริงให้ลงโทษถึงประหารชีวิต และยึดทรัพย์และเชี่ยนญาติโยมของผู้นั้นด้วย

กฎพระสงฆ์ฉบับที่ ๖

มีพระราชโองการฯ ให้สังฆการีธรรมการ, พระราชาคณะ, เจ้าอธิการฯลฯ สอดส่องดูแล

- หากพระภิกษุผู้รับทานไม่รักษาศีลบริสุทธิ์ สะสมทรัพย์ตามงานของฆราวาส อาทิ งานศพ ทำตนเป็นหมอนวด หมอยา หมอดู เรียไรสิ่งของจากฆราวาสที่มีใญ่ญาติหากสงฆ์พิพากษาว่าผิดให้ถือว่าต้องอธิกรณ์ พ.ศ. ๒๓๒๖ (จ.ศ.๑๑๔๕)^{๑๑}สรุปความ

๑. ภิกษุสามเณรเป็นผู้ไม่รักษาสิกขาบท สะสมทรัพย์และเลี้ยงชีพผิดพระธรรมวินัย ถือว่าทำลายพระศาสนา

๒. ห้ามเรียไรทรัพย์ผู้ที่มีใญ่ญาติ หรือตั้งตนเป็นหมอนวด หมอยา หากกระทำถือว่าต้องอธิกรณ์มีความผิด

กฎพระสงฆ์ฉบับที่ ๗

มีพระราชโองการฯ

- ห้ามพระสงฆ์ราชาคณะ อธิการรามัญ อธิการลาวทั้งปวง และสังฆการีธรรมการราชบัณฑิต ข้าฯทูลละอองธุลีพระบาท ฯลฯ กราบทูลความเรื่องพระสงฆ์วิวาทกัน หรือกระทำผิดพระวินัยให้หม่นหมองพระทัยเป็นอันขาด

- ให้กล่าวต่อสมเด็จพระสังฆราชถ้าเป็นโทษมหันต์ต่อราชอาณาจักร หากจำเป็นก็ให้ปรึกษากันเมื่อเห็นควรด้วยจึงกราบทูลฯ หากฝ่าฝืนให้เอาตัวผู้นั้นมาลงโทษตามโทษานุโทษ พ.ศ. ๒๓๒๖ (จ.ศ.๑๑๔๕)^{๑๒} สรุปความ

๑. ห้ามพระภิกษุใดกราบทูลเรื่องภิกษุสงฆ์วิวาทกัน หรือเรื่องพระสงฆ์กระทำผิดพระวินัย แก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทำให้พระองค์เสียพระทัย

๒. ให้ทูลเรื่องดังกล่าวในข้อ ๑ ต่อสมเด็จพระสังฆราช หากเป็นเรื่องสำคัญอันจำเป็นโดยที่พระผู้ใหญ่และนักปราชญ์ราชบัณฑิตมีความเห็นพ้องกันให้กราบบังคมทูลความแก่พระเจ้าอยู่หัวจึงกระทำได้ ผู้ใดไม่กระทำตามพระราชกำหนดนี้ให้ลงโทษตามโทษานุโทษ

กฎพระสงฆ์ฉบับที่ ๘

^{๑๑}พระธรรมปิฎกโศภน (วรวิทย์), วิทยาพระสังฆาธิการ เล่มที่ ๑, หน้า ๑๑.

^{๑๒}พระธรรมปิฎกโศภน (วรวิทย์), วิทยาพระสังฆาธิการ เล่มที่ ๑, หน้า ๑๖.

- ห้ามพระสงฆ์ สามเณร เณรและชีกระทำความชั่วทุจริตผิดพระวินัยไม่รักษาสมณสาธูปสิกขาบทให้สมบูรณ์

- สมณะและฆราวาสที่มีความผิด มอบหมายให้สังฆการีธรรมการสืบสวนจับกุม เช่นผู้ถวายเงินแก่ภิกษุโดยมิชอบ เป็นต้น

- หากภิกษุ สามเณรออกจากวัดหรือมีกิจไปในที่ใด ”ให้ห่มดองครองผ้า”เหมือนบิณฑบาต อย่า แย่งชิงอาหารหรือสิ่งของกัน

- ห้ามเข้าบ้านผู้อื่นหากไม่มีกิจนิมนต์หรือถ้ามีกิจธุระกับญาติและบิดามารดากรณีจะกลับบ้านให้ขออนุญาตอุปัชฌาย์อาจารย์ทราบก่อนไป และให้ไปกับภิกษุเป็นพยาน ๒-๓ รูป

- ห้ามสมณะสามเณรคบหาหญิงที่มีใช้ญาติ

- ห้ามสีกาเข้าไปถวายของในกุฏินั่งในที่ลับที่กำบัง ให้นั่งในที่แจ้งนอกกุฏิ โดยมีเพื่อนสีการู้เห็นหลายคน

- ให้พระราชาคณะและเจ้าอธิการอันดับรองลงมาลงพระอุโบสถทุกวันอุโบสถ

- ให้สังฆการีธรรมการตรวจสอบทุกวันอุโบสถ ว่าพระผู้ใดมีมลทินโทษหรือไม่ หากมีให้ออกเสียจากพระศาสนา

- หากภิกษุสามเณรต้องอธิกรณ์ให้พระราชาคณะสักเสีย ให้บอกแก่สังฆการีธรรมการให้ทราบแล้ว “สักหน้าหมายไว้” เพื่อไม่ให้มาบวชอีก

- ให้เอาโทษแก่พระราชาคณะลงมารวมถึงสามเณรที่มีได้ว่ากล่าวให้มีโทษเท่าผู้ร่วมทำความทำผิด

- ฝ่ายฆราวาสแลผู้อื่นที่มีได้ทำตามกฎหมายนี้ ให้มีความผิด จนถึงบิดา-มารดา, ญาติ-พี่น้อง, เพื่อนบ้านใกล้เคียงที่รู้เห็นแต่ไม่ได้ห้ามปราม ให้รับโทษเท่ากับโทษของสมณะ- จ.ศ.๑๑๕๘ (พ.ศ. ๒๓๓๙)^{๑๓} สรุปความ

๑. หากภิกษุ-สามเณร ไม่รักษาสิกขาบทให้บริบูรณ์ ให้ลงโทษ

๒. ห้ามเข้าบ้านญาติโยมที่มีใช้ญาติ หากมีธุระจะกลับบ้านต้องขออนุญาตครูอุปัชฌาย์ก่อนไป ห้ามคบหาสีกาอันมิใช่ญาติและห้ามสีกาเข้าไปถวายของในกุฏิ นั่งในที่ลับที่กำบัง ให้นั่งนอกกุฏิในที่แจ้ง

๓. ห้ามชีที่อยู่ใกล้วัดคบหาสมณะทำให้เป็นปาราชิกเสื่อมเสียแก่พระศาสนา

^{๑๓}พระธรรมปิฎกโศภน (วรวิทย์), วิทยาพระสังฆาธิการเล่มที่ ๑, หน้า ๑๖-๑๗.

๔. ให้พระราชอาณัติและเจ้าอธิการอันดับรองลงมาลงอุโบสถพร้อมกันทุกวัน อุโบสถให้ สังฆการีธรรมการตรวจวินัยทุกวันอุโบสถ หากสอบสวนพบว่าเป็นปาราชิกจริงให้สึกหน้า และจับสึก

๕. หากญาติและเพื่อนบ้านใกล้เคียงรู้เห็นแต่ไม่ห้ามปรามมีความผิดเท่าภิกษุผู้ทำผิด

กฎพระสงฆ์ฉบับที่ ๙

- พระสงฆ์รูปใดผิดปาราชิกในพระศาสนา ให้ประกาศแก่พระสงฆ์ทราบทั่วกัน
- หากปกปิดความผิดทำให้พระพุทธานุศาสนาสื่อมเสีย-เศร้าหมองไปทำสังฆกรรมในอุโบสถพิจารณาว่ามีความผิดจริงเป็นปาราชิก ให้พระราชอาณัติ ฐานานุกรม เจ้าอธิการเอาใจใส่ดูแลพระอันดับองค์ใดติดพันกับผู้หญิง ให้ว่ากล่าวและสึกออกเสียจากพระศาสนา ก่อนเป็นปาราชิก
- ถ้าพระสงฆ์องค์ใดปกปิดความผิด ให้เอาตัวลงโทษ ๗ ชั่วโมง และให้ลงโทษญาติโยม

หากพระราชอาณัติ ฐานานุกรม เจ้าอธิการ พระสงฆ์อันดับซึ่งกระทำความผิดให้ลงโทษ^{๑๔} สรุปความได้ว่า

๑. พระรูปใดผิดปาราชิกเข้าทำสังฆกรรม ให้ประกาศแก่ภิกษุสงฆ์ทราบทั่วกัน และลงโทษ
๒. ให้เจ้าอธิการเอาใจใส่พระภิกษุ หากติดพันผู้หญิงให้ว่ากล่าวและจับสึก
๓. หากภิกษุใดปกปิดความผิดตามความผิดนี้ให้ลงโทษ ๗ ชั่วโมง ทั้งพระและโยม

กฎพระสงฆ์ฉบับที่ ๑๐

มีพระบรมราชโองการฯ

- ให้เจ้าพระยาลงมา ทหาร พลเรือนเป็นต้นมีพระราชศรัทธาในพระพุทธานุศาสนาสื่อมเสีย
- หากมีพระสงฆ์ซึ่งไม่มีความละอายต่อพระธรรมวินัยประพฤติดนไม่สมควรพระราชอาณัติลงมามีหน้าที่ดูแลแต่ไม่ทำหน้าที่ หากผู้มีอำนาจจนถึงสังฆการีธรรมการเป็นต้นพบว่ามี ความผิดให้พระราชทานผ้าขาวสึกเสียจากพระศาสนา สักแซนเป็นไพร่หลวง
- ถ้าผู้ใดเห็นพระสงฆ์ทำตนเป็นอลัชชีให้ตักเตือนหากไม่ฟังให้แจ้งเจ้าอธิการหรือเจ้าคณะ

^{๑๔}พระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์), วิทยาพระสังฆาธิการ เล่มที่ ๑, หน้า ๑๗-๑๘.

- เจ้าภาพนิมนต์พระสงฆ์สวดพระมาลัยให้สวดแต่พระอภิธรรมอย่าให้ร้องเป็นลำนำ แยก, จิน, ฝรั่งเศส, มอญ ให้เจ้าภาพถวายเฉพาะน้ำอัฐิบ้าน หากฆราวาสจะสวดพระมาลัยห้ามตลกคะนอง ถ้าผู้ใดฝืนคบหาพระสงฆ์ สามเณรให้ภิกษุสวดพระมาลัยเล่นตลกคะนอง และขายผ้าแพรพรรณแก่พระสงฆ์สามเณร ให้เอาตัวลงโทษให้หนัก^{๑๕} สรุปคือ

๑. มีพระบรมราชโองการให้พระราชคณะตรวจสอบมิให้มีอลัชชี กระทำความชั่วหากพบให้จับสึก

๒. ให้ภิกษุสวดพระอภิธรรม ร้องลำนำแยก จิน ฯลฯ ไม่ละอายต่อพระธรรมวินัย ฉันทกบวต, เคี้ยวใบเมี่ยง หากผิดจริงให้จับสึกเป็นฆราวาส ๑๒๘ และสักแขนเป็นไพร่หลวง

๓. หากมีคนตาย ห้ามเจ้าภาพนิมนต์พระไปสวดพระมาลัย ให้สวดพระอภิธรรม

๔. ห้ามพ่อค้าแยกไทยจีนขายผ้าแก่พระภิกษุ หากผู้ใดฝืนสวดพระมาลัย ตลกคะนองต้องรับโทษที่กำหนดไว้

สรุปกฎหมายตราสามดวงว่าด้วยกฎหมายพระสงฆ์ทั้ง ๑๐ ฉบับ กำหนดให้บุคคลมีอำนาจหน้าที่ในการชำระอธิกรณ์พิจารณาโทษแก่พระสงฆ์ผู้ละเมิดสิกขาบทประพฤติผิดธรรมวินัยอันได้แก่พระภิกษุที่มีได้รักษาพระปาติโมกข์ตามประเพณี กระทำปาราชิก ๔ คบหาฆราวาสยึดติดกามคุณ เสพของเมา ร้องพระมาลัยตลกคะนอง ทั้งไม่เคร่งครัดพระวินัย ให้สังฆการีธรรมการตักเตือนสั่งสอนพระภิกษุสามเณรควรรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ห้ามเรียกรักรัพย์ของฆราวาสซึ่งมิใช่ญาติ ห้ามคบหาสีกาที่ไม่ใช่ญาติผู้ใดต้องอธิกรณ์ให้จับสึก ถ้าภิกษุสามเณรมิฟังอุปัชฌาย์อาจารย์อย่าให้เข้าหมู่คณะเป็นอันขาด

สรุปการใช้อำนาจตามกฎหมายพระสงฆ์ สามารถแบ่งตามประเภทบุคคลแบ่งได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ

กลุ่มแรก ผู้ใช้อำนาจรัฐได้แก่ พระเจ้าอยู่หัวใช้อำนาจทั้งสาม คืออำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร อำนาจตุลาการ ทรงใช้อำนาจนิติบัญญัติในการออกกฎหมาย ซึ่งเป็นกฎหมายที่ตราโดยฝ่ายปกครองได้แก่พระราชกำหนด ทรงใช้พระราชอำนาจบริหารสั่งการผ่านข้าราชการโดยตรง โดยแต่งตั้งให้สังฆการีธรรมการ ตรวจตราจับกุมผู้ทำผิดและหากมีความผิดจริงทรงใช้อำนาจตุลาการ ในการพิจารณาพิพากษาลงโทษ โดยกำหนดโทษตั้งแต่ว่ากล่าวตักเตือนจนถึงประหารชีวิต พัฒนาการในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจนิติบัญญัติ บริหารและตุลาการ ดังที่ระบุไว้ในกฎหมายฉบับนี้ โดยพระสงฆ์และฆราวาสใช้อำนาจทั้งสามแทนพระองค์

^{๑๕}พระธรรมปรียัติโสภณ (วรวิทย์), วิทยาพระสังฆาธิการ เล่มที่ ๑, หน้า ๑๘-๑๙.

กลุ่มที่สอง พระสงฆ์ผู้มีหน้าที่ศึกษาพระไตรปิฎกเพื่ออบรมสั่งสอนพุทธบริษัท สมกับการที่ ฆราวาสถวายปัจจัย ๔ หากไม่ศึกษาพระธรรมแต่ประพฤติปฏิบัติผิดพระวินัยปาติโมกข์ ตั้งแต่ความผิด เล็กน้อยที่สามารถปลงอาบัติได้ไปจนถึงอาบัติร้ายแรงได้แก่อาบัติปาราชิก เช่นอวดอุตริมนุสสรธรรม เป็นต้น หากผิดพระวินัยขั้นปาราชิกแล้วยังเข้าไปทำสังฆกรรมท่านให้ลงโทษทางอาญาประหารชีวิต ส่วนโทษขั้นปาราชิกเปรียบเสมือนความตายจากการเป็นพระเหมือนตายเป็นต้น

ลักษณะความผิดที่มีเป็นความผิดวินัยเล็กน้อยแต่เป็นโลกวัชชะที่ชาวโลกติเตียน ได้แก่ ภิกษุเรียไรสิ่งของจากผู้ที่ไม่ใช่ญาติ โดยภิกษุเป็นผู้ทรงศีลและได้รับความเคารพนับถือจากฆราวาสจึง ไม่สมควรทำตนเป็นผู้ขอ ให้เสียสมณสาธูป นอกจากนี้ยังตรากฎหมายควบคุมความประพฤติให้ เหมาะสมกับเป็นสมณสาธูปที่ร้ายแรงในสายตาชาวบ้าน แม้ไม่ถึงขั้นปาราชิกแต่ชาวบ้านก็ติเตียน เช่น การคบหาสีกา, การอยู่กับสีกาสองต่อสองในที่ลับลู่ลับตาเป็นต้น ความดั่งกล่าวนอกจากผิดพระวินัย แล้วท่านยังทรงวางมาตรการรัฐเพื่อให้สมกับการเป็นพระสงฆ์ ทรงให้พระภิกษุทำตนสมควรแก่การ กราบไหว้ จึงกำหนดให้พระบวชใหม่ก่อนจะเดินทางจากวัดไปในที่ต่าง ๆ โดยลำพังต้องได้รับอนุญาต จากพระอุปัชฌาย์อาจารย์ก่อนเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ ฉะนั้นครูอุปัชฌาย์อาจารย์จึงมีหน้าที่อบรมสั่งสอน พระนวกะให้รู้ซึ่งพระธรรมวินัย ในการปฏิบัติตนในสังคมก่อนออกเที่ยวไปในฐานะนักบวช หากครู อุปัชฌาย์อาจารย์ไม่อบรมสั่งสอนยอมมีโทษ ส่วนพระที่ไม่ทำตามคำสั่งสอนให้ลงโทษจับสึกนอกจาก ความผิดที่พระสงฆ์ที่ผิดวินัยแล้วยังกำหนดมิให้พระสงฆ์กราบทูลพระเจ้าแผ่นดินโดยตรง ในกรณี พระสงฆ์ทะเลาะวิวาทกันเรื่องพระวินัยอีกด้วย

กลุ่มที่สามฆราวาสญาติโยมกระทำการอันถือว่าเป็นความผิดตามกฎหมายพระสงฆ์ มี ลักษณะเป็นผู้ร่วมในการกระทำความผิดกับพระภิกษุเช่น พระภิกษุกระทำผิดปาราชิกแต่ฆราวาสร่วม ในการกระทำผิดให้ลงโทษฆราวาสด้วยและการเป็นผู้สนับสนุนเช่นพระทำผิดแต่ฆราวาสช่วยปกปิด ความผิดให้พระสงฆ์ ให้ลงโทษฆราวาสด้วยในบางกรณี นอกจากนั้นยังมีความผิดซึ่งถือว่าฆราวาสมี ความผิดแม้ไม่มีส่วนร่วมในการทำผิด ได้แก่การที่ญาติโยมที่รู้ความแต่ไม่ตักเตือน

ด้านการใช้พระราชอำนาจปกครองในพระราชอาณาจักรและประเทศราช การปกครอง สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีระบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ถือว่าพระเจ้าแผ่นดินทั้งปวง เป็นองค์อธิปัตย์ ส่วนการใช้อำนาจของพระองค์เป็นการใช้อำนาจอธิปไตยทั้งปวงไม่ว่าการออก กฎหมาย,การบริหารและพิจารณาคดีพิพาทอาชญากรรม พัฒนาการใช้พระราชอำนาจในยุค ปัจจุบันตามแนวคิดของศ.ดร.หยุด แสงอุทัย ท่านแสดงความคิดในเรื่องพระราชอำนาจของ พระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตย คือ ในระบอบประชาธิปไตย ไม่มีผู้ใดที่มีและใช้อำนาจทาง การเมืองโดยปราศจากความรับผิดชอบ เพื่อมิให้กษัตริย์ต้องรับผิดชอบตามคำกล่าวที่ว่า “The King Can

Do No Wrong” จึงต้องมีให้กษัตริย์กระทำการใด ๆ เว้นแต่มีผู้รับสนองพระบรมราชโองการซึ่งเป็นผู้กระทำอย่างแท้จริง^{๑๖}ซึ่งตามแนวคิดของผู้วิจัยมีความเห็นว่า พระองค์ทรงเห็นด้วยกับหลักการของกฎหมาย ที่กล่าวว่าบุคคลต้องอยู่ภายใต้กฎหมาย และบุคคลจะอ้างว่าไม่รู้กฎหมายไม่ได้ แต่ในทางปฏิบัติผู้ปฏิบัติงานแทนพระองค์อาจใช้ดุลยพินิจผิดจากหลักการ หรือเจตนากระทำความผิดโดยมีเจตนา ฉะนั้นการจะให้พระมหากษัตริย์ทรงรับผิดชอบนั้นเป็นการไม่สมควรจึงควรมีผู้รับสนองพระบรมราชโองการ เป็นผู้รับผิดชอบในการบริหารต่าง ๆ ของตนเป็นต้น

พระราชอำนาจในการปกครองบ้านเมืองสมัยรัชกาลที่ ๑ มีการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กรุงเทพ-ศรีอยุธยาซึ่งตั้งราชธานีขึ้นใหม่ ทรงสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามซึ่งจะต้องมีพระพุทธรูปที่เหมาะสมจากหลักฐานพบว่าทรงใช้พระราชอำนาจให้ราชสำนักรวบรวมพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่มีชื่อเสียง ทั้งจากกรุงเทพ-ศรีอยุธยาและจากหัวเมืองทางเหนือลงมาประดิษฐานที่กรุงเทพ-ศรีอยุธยา อาทิ พระแก้วมรกต, พระพุทธสิหิงค์, พระพุทธชินศรี, และพระศรีศากยมุนีเป็นต้น รัชสมัยนี้ใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการแสดงตัวตนของพระเจ้าแผ่นดินตามอุดมคติ ทำให้กรุงเทพ-ศรีอยุธยามีความศักดิ์สิทธิ์เป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาคู่ไปกับอำนาจการปกครองเมือง ช่วยสร้างความชอบธรรมของพระองค์ เนื่องจากการครองราชย์ของพระองค์ไม่มีความเกี่ยวข้องกับราชวงศ์สมัยอยุธยาตั้งนั้นการสร้างภาพลักษณ์ให้พระองค์เป็นผู้ที่มีบุญบารมีจึงมีความสำคัญและจำเป็นยิ่ง การอัญเชิญพระพุทธรูปเพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กรุงเทพ-ศรีอยุธยาในสมัยรัชกาลที่ ๑ นั้นมิได้กระทำเป็นครั้งแรกแต่มีความแตกต่างไปจากอดีต คือ

๑. ตามแนวคิดของราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ ๑ มีหลักในการอัญเชิญพระพุทธรูปมายังกรุงเทพ-ศรีอยุธยา นอกจากเพื่อทำการปฏิสังขรณ์แล้วมีมิติเวลาและวิธีการรวบรวมพระพุทธรูป

๒. โดยการรวบรวมพระพุทธรูปนับพันองค์มายังวัดพระเชตุพนฯ ใช้ระยะเวลายาวนานและมีการจัดการรวบรวมที่เป็นระบบ อาทิ ทำบัญชีตัวเลข, บันทึกขนาดและจำนวนของพระพุทธรูปอย่างละเอียด

๓. แนวคิดในการคัดเลือกพระพุทธรูป โดยรวบรวมพระพุทธรูปที่ขำรุดจากหัวเมืองเหนือ คือสุโขทัย, พิษณุโลก, สวรรคโลก, ลพบุรี, อยุธยา มาประดิษฐานไว้ที่วัดพระเชตุพนฯ จำนวน ๑๒๔๘ องค์ ส่วนที่เหลือก็นำออกแจกจ่ายกันไป

^{๑๖}หุตุ แสงอุทัย, บทความ “อำนาจและความรับผิดชอบในระบอบประชาธิปไตย”, อ่านออกอากาศทางวิทยุกระจายเสียงของกรมประชาสัมพันธ์-๗ ก.พ.๒๕๕๕, **ประชาไท**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://prachatai.com/journal/1๗/๐๖/๒๐๑๗>].

๔. มูลเหตุในการเก็บรวบรวมพระพุทธรูป พระองค์ตรัสให้รวบรวมพระพุทธรูปตั้งแต่ปี ๒๓๓๗ โดยมีพระราชศรัทธาในฐานะอัครศาสนูปถัมภ์

การรวบรวมพระพุทธรูปเหล่านี้เพื่อนำมาปฏิสังขรณ์ โดยอัญเชิญมายังวัดพระเชตุพนฯ แสดงให้เห็นวิถีคิดของราชสำนักมีความเปลี่ยนแปลงไป จากพระมหากษัตริย์เสมือนสมมุติเทพมาเป็นมนุษย์ธรรมดาที่ทำนุบำรุงศาสนาให้ยั่งยืนสืบไป รวมถึงไม่ได้อ้างโชคกลางหรืออำนาจเหนือธรรมชาติ ดังจาริตประเพณีที่เคยเป็นมาแต่ในอดีตการอุปถัมภ์พระศาสนาโดยมีพระราชประสงค์ปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปและตระหนักถึงความเสียหายที่มีต่อพระพุทธรูป เพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนาให้อยู่คู่กับสยามประเทศสืบต่อไป ส่วนแนวคิดในอดีตโดยที่พระมหากษัตริย์เป็นผู้มีบุญบารมีสูงสุดซึ่งเป็นอุดมคติอันสืบทอดกันมาในชนชั้นกษัตริย์ ดังที่มีมาแต่สมัยสุโขทัยและอยุธยาที่ส่งสมบุญบารมี เพื่อเตรียมตัวเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต อันเป็นการทำนุบำรุงพระศาสนาและปฏิบัติธรรมที่เป็นอุดมคติแบบฝังรากลึก

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีการทำนุบำรุงพระศาสนาและปฏิบัติธรรมในพระราชอาณาจักรโดยดำเนินการทางการเมืองควบคู่ไปกับพระพุทธศาสนาด้วย พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ระบุว่า สมัยนี้มีนโยบายในการปฏิสังขรณ์วัดและพระพุทธรูปรวมถึงการปฏิรูปสถาบันพระศาสนาโดยการแต่งตั้งตำแหน่งพระราชาคณะที่เป็นฐานอำนาจทางการเมืองของพระองค์ ส่วนแนวคิดด้านการต่างประเทศศาสนากับการเมืองของกรุงเทพ-ศรีอยุธยากับกรุงอังวะมีการโจมตีกษัตริย์อังวะว่าเป็นฝ่ายอธรรมควบคู่กันไปกับการสร้างกรุงเทพฯ ยังมีแนวคิดในการสร้างประเทศให้เป็นปึกแผ่นควบคู่ไปกับการเป็นศูนย์รวมพระศาสนา และแผ่พระราชอำนาจไปสู่หัวเมืองและเมืองประเทศราชโดย

๑. มีการสร้างความชอบธรรมทางการเมืองที่สร้างขึ้นใหม่รวบรวมเอาล้านนา ล้านช้างและกัมพูชาเข้ามาเป็นประเทศราชเกิดการเมืองแบบจักรวรรดิที่นับถือพระพุทธศาสนาขึ้น

๒. มีการสร้างความชอบธรรมให้กับรูปแบบการเมืองที่เกิดขึ้นใหม่ โดยผู้ครองเมืองในจักรวรรดิล้วนนับถือพระพุทธศาสนาการนำหลักราชธรรมและศีลธรรมมาสร้างความชอบธรรมทางการเมืองซึ่งมีศูนย์กลางของจักรวรรดิอยู่ที่กรุงรัตนโกสินทร์

๓. แนวคิดการทำให้กรุงเทพ-ศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนา มีพระมหากษัตริย์ที่ดีตามอุดมคติความเชื่อ โดยสร้างแนวคิดให้กษัตริย์อ้างว่าเป็นฝ่ายธรรมควบคู่กันไปกับการสร้างกรุงเทพฯ^{๑๗}

สรุปต้นรัตนโกสินทร์มีการใช้พระพุทธศาสนาเป็นอุบาย ในการดำเนินการทางการเมือง รวมถึงการแผ่พระราชอาณาจักร ที่เปลี่ยนแนวคิดจากเทวดาจุติมาเป็นมนุษย์เดินดิน อันทรงคุณความดีที่ทำนุบำรุงพระศาสนาแนวคิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นองค์อธิปัตย์ในทางการเมืองการปกครองกับศาสนา โดยที่พระเจ้าแผ่นดินในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้

- ทรงเชื่อมโยงระหว่างพระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์
- มีการนำพระพุทธรูปเพื่อสร้างความศรัทธาและด้านอื่น ๆ ในการสร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่งที่ได้ชื่อว่าสวยที่สุดในประเทศ ที่สอดคล้องแนวคิดไว้คือพระพุทธรูปชินราช
- มีการแทรกแนวคิดทางการเมืองและวัฒนธรรมระหว่างรัฐ โดยที่พระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ให้ความสำคัญและอธิบายถึงพระมหาจักรีวงศ์ที่ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ อันล้วนแต่เกี่ยวพันกับพระพุทธรูปชินราชทั้งทางตรงและทางอ้อม
- พระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาลงกรณ์กล่าวถึง พระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปชินศรี และพระศรีศาสดา เป็นเสมือนพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองสยาม โดยพระพุทธรูปชินราชเป็นฝีมือการสร้างของช่างชาวสยามกับลาวเชียงแสน พระพุทธรูปชินราชตามพงศาวดารภาคเหนือแสดงให้เห็นถึงความหมายที่เป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ อันแสดงถึงบุญบารมีของพระยาจักรีพรตดิราช ในคติแบบจารีตของผู้คนในภูมิภาคนี้แต่โบราณ^{๑๘}

ลักษณะโครงสร้างบริหารคณะสงฆ์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ แบ่งเป็นคณะคามวาสีฝ่ายซ้าย คณะอรัญวาสีและคณะคามวาสีฝ่ายขวารูปแบบโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์เหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยา คือ แบ่งออกเป็น ๓ คณะ คือ คามวาสีฝ่ายซ้าย อรัญวาสีและคามวาสีฝ่ายขวา (คณะป่าแก้ว) มีเจ้าคณะ ๓ รูปคือเจ้าคณะคามวาสีฝ่ายซ้ายดูแลหัวเมืองเหนือ เจ้าคณะคามวาสีขวาดูแลหัวเมืองใต้ เจ้าคณะอรัญวาสีดูแลพระอรัญวาสีทั้งฝ่ายเหนือและใต้^{๑๙}

^{๑๗}วิราวรรณ นฤปิต, “การเมืองเรื่องพระพุทธรูปยุคแรกสร้างกรุงเทพฯ”, คอลัมน์: สุวรรณภูมิ ใน อาเซียนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ประชาชาติธุรกิจ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: [https://www.prachachat.net/news_detail.php?newsid=1424418034\[๒๐/๐๒/๕๙\]](https://www.prachachat.net/news_detail.php?newsid=1424418034[๒๐/๐๒/๕๙]).

^{๑๘}ชาติรี ประกิตนทการ, พระพุทธรูปชินราชในประวัติศาสตร์สมบูรณาญาสิทธิราชย์, คณะศิลปศาสตรมหาวิทาลัยศิลปากร, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑.

^{๑๙}พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), การปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า ๕, ๒๓-๒๗, ๓๓-๓๔.

สรุปความสัมพันธ์เชิงอำนาจในรัชกาลที่ ๑ พัฒนาการด้านโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์แทบไม่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างใด สิ่งที่มีพัฒนาการอย่างชัดเจนได้แก่ การตรากฎหมายคณะสงฆ์เป็นรูปแบบชัดเจนเป็นฉบับ ๆ รวมทั้งเหตุแห่งการบัญญัติกฎหมาย กำหนดให้มีเจ้าพนักงานซึ่งมีอำนาจบังคับใช้กฎหมายทั้งฆราวาสและพระสงฆ์ชัดเจน กำหนดบทลงโทษแก่ผู้กระทำความผิดและผู้มีส่วนรู้เห็นในการกระทำความผิดตามกฎหมายพระสงฆ์ฉบับนี้ เริ่มมีแนวคิดใช้พระศาสนาแสดงตัวตนของพระเจ้าแผ่นดินตามอุดมคติทำให้กรุงเทพฯ-ศรีอยุธยา มีความศักดิ์สิทธิ์ เป็นศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาควบคู่ไปกับอำนาจการเมืองการปกครอง รวมทั้งช่วยสร้างความชอบธรรมในการขึ้นปกครองพระราชอาณาจักร แนวคิดการอัญเชิญพระพุทธรูปมายังวัดพระเชตุพนฯ เพื่อปฏิสังขรณ์แสดงให้เห็นวิถีคิดของราชสำนักมีความเปลี่ยนแปลงไปจากพระมหากษัตริย์เสมือนสมมุติเทพมาเป็นมนุษย์ธรรมดาซึ่งทำนุบำรุงศาสนาให้ยั่งยืนสืบไป แนวคิดในการรวบรวมพระพุทธรูปมายังวัดพระเชตุพนฯ จำนวนมาก มีการจัดการที่เป็นระบบอย่างละเอียด จากหลักฐานการรวบรวมพระพุทธรูป ถือว่าเป็นความสำเร็จในการสร้างภาพลักษณ์ แสดงตัวตนของการเป็นผู้นำทางอาณาจักรควบคู่ไปกับพุทธจักร ลักษณะความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสมัยนี้ เป็นการใช้อำนาจแบบการควบคุมสั่งการที่รัฐสั่งต่อคณะสงฆ์ไทยอย่างใกล้ชิด

๓.๑.๒ พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ไทย สมัยรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

รัชสมัยนี้แบ่งโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ ออกเป็น ๓ คณะเช่นในรัชกาลที่ ๑ ได้แก่ คณะคามวาสีฝ่ายซ้าย (ภาคเหนือ) คณะอรัญวาสีปกครองพระสายปฏิบัติธรรมทั่วราชอาณาจักร คณะคามวาสีฝ่ายขวา (ภาคใต้)^{๒๐} โครงสร้างการบริหารคณะสงฆ์สมัยรัชกาลที่ ๒ ถือตามแบบอย่างคล้ายโครงสร้างการปกครองสมัยรัชกาลที่ ๑ โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ในภาพรวมสมัยรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ คล้ายรูปแบบโครงสร้างการปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยา

พัฒนาการในการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ ๒ มีค่อนข้างน้อย โดยที่พัฒนาการการปกครองคณะสงฆ์สมัยรัชกาลที่ ๑ มีพัฒนาการที่เปลี่ยนแปลงจากสมัยกรุงธนบุรีและกรุงศรีอยุธยาอย่างมาก เนื่องจากบ้านเมืองเริ่มมีความสงบสุขตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๑ ทำให้มีเวลาดูแลภิกษุสงฆ์ให้อยู่ในกรอบพระวินัย หลักการสำคัญในรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ไม่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างใด ในรัชสมัยนี้แบ่งโครงสร้างการปกครองออกเป็น ๓ คณะเช่นในรัชกาลที่ ๑ ดังกล่าวแล้วข้างต้น๒๑ จึง

^{๒๐}พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า ๒๔

^{๒๑}พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า ๕, ๒๓-๒๗, ๓๓-๓๔.

สรุปได้ว่าสมัยรัชกาล ๒ พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจไม่ปรากฏรูปธรรมชัดเจนอย่างใด ด้านกฎหมายการเมืองการปกครอง ใช้กฎหมายพระสงฆ์ที่ตราตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑

สมัยสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีคติแนวคิดที่เกี่ยวข้องเรื่องบุญและอำนาจเข้ากับผู้ปกครองหรือคนที่มีฐานะสูงกว่า อำนาจเป็นสิ่งที่ได้มาจากการปฏิบัติเฉพาะตัว จึงไม่อาจมอบให้แกกันได้คคิธรรมนี้ รัชกาลที่ ๒ กล่าวไว้ว่า

๑. สิ่งอันเป็นแก่นสารจะถือว่าเป็นของตนมิได้ คือไม่มีอะไรเป็นของเรา

๒. แม้แต่กษัตริย์ที่มีบุญญาภพ ก็ไม่อาจหนีความตายได้

สรุป คือ

- อำนาจเป็นของส่วนรวมตามคติบุญอำนาจ ทำให้มีการแบ่งหน้าที่ทางการเมืองเด็ดขาด

-หน้าที่การเมืองในอาณาจักรคือคนที่อยู่ในฐานะชนชั้นนำของสังคม ขึ้นมาแล้วมีความชอบในหน้าที่ และมีความเหนือกว่าทั้งหมดเป็นความชอบธรรม

-แต่ความถูกต้อง ที่ทำให้คนที่มีอำนาจอยู่ต่อไป ซึ่งชาวบ้านเป็นส่วนหนึ่งของการเมืองแต่ไม่มีอำนาจหน้าที่ ที่อยู่ตามคติเรื่อง อำนาจ กับ บุญ คนมีอำนาจก็เป็นคนมีบุญ มีความชอบธรรม คนไม่มีอำนาจอ่อนน้อมตามผู้มีอำนาจ

คติแบบนี้ทำให้เห็นวัฒนธรรมทางการเมืองแบบไทยว่า หลายเรื่องไม่ได้เกิดตอนที่เพิ่งมีนักการเมืองแต่เกิดก่อนก่อตั้งราชอาณาจักรไทยสังคมไทยในปัจจุบันมีการนำเอาศาสนาเข้ามาเป็น อัตลักษณ์ของชาติเพื่อต่อสู้กับความเชื่อและอุดมการณ์สมัยใหม่อื่น ๆ การเมืองกลายเป็นเรื่องของอำนาจในการจัดสรรผลประโยชน์ รัฐสมัยใหม่ต้องมีความหลากหลายเกิดเป็นศีลธรรมแบบใหม่การใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือทางอุดมการณ์ สถาบันสงฆ์เข้ามารับใช้นโยบายการเมืองรวมถึงมีการเสนอให้ใช้หลักศาสนาเข้ามาอยู่ในหลักการปกครองอีกด้วย^{๒๒}

ช่วงต้นรัตนโกสินทร์นี้มีลักษณะการใช้อำนาจต่างจาก สมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรีอย่างมากมาย โดยมีเหตุผลจากทางการเมืองการปกครอง เพราะปลายยุคกรุงศรีอยุธยาบ้านเมืองขาดเสถียรภาพมีศึกสงคราม พระเจ้าแผ่นดินไม่ให้ความสนใจในพระพุทธศาสนาเท่าที่ควร ต่อมาสมัยกรุงธนบุรีพระเจ้าแผ่นดินให้ความสำคัญพระศาสนามาก แต่สภาวะบ้านเมืองไม่มั่นคง ยังมีศึกสงคราม จึงไม่สามารถสร้างความมั่นคงให้พระพุทธศาสนาได้ สมัยรัชกาลที่ ๑ สืบต่อรัชกาลที่ ๒ บ้านเมืองเป็น

^{๒๒}ธนศ อารณสุวรรณ, “ศาสนากับการเมือง (๒) พุทธศาสนากับการเมืองไทย”, ประชาไท, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://prachatai.com/journal/201/02/12>.

ปีกแผ่นจึงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้มั่นคงและมีเสถียรภาพ และใช้กฎหมายพระสงฆ์ต่อเนื่องมาจนรัชกาลที่ ๕ ที่ทรงตรา พ.ร.บ. สงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ การใช้อำนาจของรัฐมีลักษณะควบคุมสั่งการเช่นสมัยรัชกาลที่ ๑

๓.๑.๓ พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ไทย รัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมัยนี้การปกครองคณะสงฆ์มีการปรับเปลี่ยนชื่อคณะสงฆ์ ส่วนระบบโครงสร้างมีการเพิ่มคณะกลางขึ้นมา คือ

- ๑) คณะเหนือ (คณะคามวาสีฝ่ายซ้ายเดิม) ที่ปกครองคณะสงฆ์หัวเมืองภาคเหนือ
- ๒) คณะใต้ (คณะคามวาสีฝ่ายขวาเดิม) ปกครองคณะสงฆ์หัวเมืองภาคใต้
- ๓) คณะกลาง (เพิ่มขึ้นมาใหม่) ปกครองคณะสงฆ์ที่เกิดจากการรวมพระอารามหลวงและวัดราษฎร์บางส่วนในกรุงเทพมหานครเข้าด้วยกันแล้วตั้งขึ้นเป็นคณะใหม่ อยู่ภายใต้การปกครองของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

๔) คณะอรัญวาสี ปกครองพระสายปฏิบัติธรรมทั่วราชอาณาจักร โดยไม่มีวัดในสังกัด โดยในแต่ละคณะจะมีเจ้าคณะใหญ่เป็นผู้บังคับบัญชาคณะสงฆ์ในสังกัดคณะของตน โดยเจ้าคณะใหญ่ทั้งหมดขึ้นตรงต่อสมเด็จพระสังฆราชซึ่งเป็นประมุขสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร

ในรัชกาลนี้มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ที่แตกต่างจากเดิม โดยที่มีแนวคิดการตั้งธรรมยุติกนิกายแต่ยังไม่มีผลเป็นรูปธรรม ในรัชกาลที่ ๓ นี้คณะอรัญวาสีมีเพียงตำแหน่งเจ้าคณะโดยไม่มีวัดอยู่ในการปกครอง เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยุบคณะอรัญวาสีเหลือแต่เจ้าคณะธรรมยุติกนิกายได้ถือกำเนิดขึ้นมาในสมัยนี้และพยายามที่จะแยกคณะออกจากการปกครองคณะเดิมแต่ยังไม่เป็นรูปธรรมคงรวมอยู่ใต้การปกครองของคณะกลางที่ตั้งขึ้นใหม่ตลอดรัชสมัยนี้

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ และที่ ๔ มีข้อพิพาทที่ฝรั่งยงกในวัดไทย สมัยรัชกาลที่ ๓ เหตุฝรั่งยงกในวัด ควรได้รับการคุ้มครองจนเกิดการวิวาท ฝรั่งได้รับบาดเจ็บ รัชกาลที่ ๔ บวชอยู่ขณะนั้นเป็นผู้ตัดสินคดีให้ ลงโทษพระนั่งสมาธิกลางแดดครึ่งวัน และกวาดวัดอีกหลายชั่วโมงและประกาศห้ามพระภิกษุทำร้ายฝรั่ง

ต่อมาในรัชสมัยของรัชกาลที่ ๔ มีเหตุฝรั่งยงกในวัดอีก จึงเกิดการชกต่อยกันฝรั่งทำเรื่องฟ้องพระสงฆ์ต่อกงสุลอังกฤษ ผลการวินิจฉัยฝรั่งรับว่าผิดที่ยงกแต่พระสงฆ์ทำร้ายหนักไป จึงขอค่ายาและค่าทำขวัญเป็นอันเลิกต่อกัน กงสุลคนใหม่จึงประกาศห้ามยงกในวัด เจ้าอาวาสขอโทษฝรั่งเป็น

อันเล็กความกัน^{๒๓} รัชกาลที่ ๔ ทรงแก้ไขปัญหาที่เป็นความขัดแย้งระหว่างคนต่างชาติ กับสงฆ์ไทย เพื่อ

ไม่ให้มีเหตุบานปลายระหว่างธรรมเนียมฝรั่งกับสงฆ์ไทย

สรุปพัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ในรัชกาลที่ ๓ มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างคณะสงฆ์โดยมีการเพิ่มคณะกลางขึ้นมา แต่ละคณะมีเจ้าคณะปกครองคณะสงฆ์ขึ้นตรงต่อพระสังฆราชส่วนคณะอรัญวาสีปกครองพระสายปฏิบัติธรรมทั่วราชอาณาจักร โดยไม่มีวัดอยู่ใต้ปกครองอย่างใดในสมัยนี้มีการตั้งธรรมยุติกนิกายเป็นคณะย่อยอยู่ในคณะกลาง รัชสมัยนี้การปกครองคณะสงฆ์มีการปรับเปลี่ยนเพียงเล็กน้อยคือ ทรงใช้พระราชอำนาจปกครองคณะสงฆ์ มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะโครงสร้างคณะสงฆ์จากรัชกาลที่ ๒ แต่ลักษณะการใช้อำนาจนั้นทรงใช้พระราชอำนาจตามจารีตประเพณีซึ่งแตกต่างจากรัชกาลที่ ๑ ที่ออกกฎหมายพระสงฆ์ การใช้อำนาจรัฐต่อคณะสงฆ์มีลักษณะควบคุมสั่งการ

๓.๑.๔ พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ไทย สมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พัฒนาการด้านโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์โดยเฉพาะธรรมยุติกนิกาย ยังมีรูปแบบเช่นรัชกาลที่ ๓ แต่ธรรมยุติกนิกายมีความเจริญเติบโตขึ้นอย่างมากและมีอิสระในการบริหารงานภายในคณะของตนสมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ปกครองธรรมยุติกนิกายโดยปราศจากการแทรกแซงจากคณะกลาง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์เหตุการณ์ในขณะนั้นว่า “ส่วนคณะธรรมยุติกนิกายนั้น โปรดให้สมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์เป็นใหญ่แต่แรกก็คงอยู่ในคณะกลางไม่ได้แยกเป็นคณะหนึ่งต่างหากตลอดรัชกาลที่ ๔”^{๒๔}

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ให้พระสงฆ์เป็นผู้นำเคารพนับถือของประชาชนจึงออกกฎหมาย เพื่อกำหนดมาตรการปกครองพระภิกษุสงฆ์ให้เคร่งครัดในพระธรรมวินัย จึงได้ออกประกาศไว้หลายฉบับมีทั้งใช้บังคับแก่ฆราวาสและพระภิกษุสามเณร ที่มีลักษณะเป็นข้อบังคับที่ควรละเว้นและควรปฏิบัติดังนี้

^{๒๓}น.พ.วิบูล วิจิตรวาทการ, แผ่นดินพระจอมเกล้าฯ (บทความพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ), หน้า ๘๓-๘๔.

^{๒๔}พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พัฒนาการและการจัดองค์กรพระพุทธศาสนาเอกสารการสนชชุดวิชาความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๙), หน้า ๕๔-๕๗.

ประกาศข้อที่ ๑๖๒ ห้ามพระสงฆ์พายเรือแจว เวลามีสบวสเสด็จทางชลมารค และ
ประทับริมน้ำ^{๒๕}

ประกาศข้อที่ ๑๗๖ ประกาศพระสงฆ์สามเณรและศิษย์วัด ไปก่อคดีปาราชิก, ก่อการ
วิวาททำร้ายผู้อื่นเสพของเมาและก่อความวุ่นวายในวัดโปรดให้ชำระคดีทุกเรื่องไป^{๒๖}

ประกาศข้อที่ ๑๘๘ ประกาศพระสงฆ์สามเณรและศิษย์วัด (๑๗๐) หากกระทำการ
ประพฤตินาจารแล้วสำนึกในความผิด ลุกแก้ไขยกโทษให้ เนื่องจากพระสงฆ์เกี้ยวสตรี เล่นสวาท
หรือกระทำชำเราสตรี หากยังบวชหรือสึกไปแล้วไม่เกิน ๓ เดือนก็ตีประการหนึ่ง สูปิน, ดืมของเมา,
เล่นการพนัน, แต่งคฤหัสถ์ถืออาวุธก็ดี สึกไปแล้วไม่เกิน ๓ เดือนหากไม่มีโทษมาฟ้อง แต่มารับ
สารภาพต่อกรมธรรมการ ทรงพระราชทานยกโทษให้แก่ผู้ลุแก่อภัย^{๒๗}

ประกาศข้อที่ ๑๙๐ ประกาศพระสงฆ์สามเณร ห้ามบอกใบ้ห่วยและประพฤตินาจาร
การบอกใบ้ห่วยเป็นการอวดอุตริมนุชยธรรม ให้จับสึก หากภิกษุใดแทงห่วยสามารถเยียวยาได้ให้ทำ
ทัณฑ์บนไว้^{๒๘}

ประกาศข้อที่ ๒๐๐ ประกาศพระสงฆ์สามเณร ลักเพศ เนื่องมาจากพระ เณรมัก
ประพฤตินักเลง และแปลงเพศจากบรรพชิตมาเป็นคฤหัสถ์เที่ยวกลางคืน/เล่นการพนัน/เสพของมี
เมาต่าง ๆ ให้ปรับพระเณรที่กระทำผิดเหล่านั้น คนละ ๑๐๐ บาท หากไม่มีให้จำตรวนในพระอาราม^{๒๙}

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ให้พระสงฆ์เป็นผู้นำเคารพนับ
ถือของประชาชนจึงตรากฎหมาย เพื่อวางมาตรการปกครองพระภิกษุสงฆ์ให้เคร่งครัดในพระธรรม
วินัย โดยออกประกาศไว้ให้ทราบทั่วกันใช้บังคับแก่ฆราวาสและพระภิกษุสามเณร ซึ่งมีทั้งข้อบังคับ
ที่ควรละเว้นและควรปฏิบัติ มีการออกกฎหมายพระสงฆ์โดยทรงบัญญัติข้อห้ามพระสงฆ์พายเรือแจวเวลา
มีสบวสเสด็จทางชลมารค, ห้ามบอกใบ้ห่วยก่อก่อการวิวาทในวัด, กระทำอนาจาร, การบอกใบ้ห่วย
เป็นการอวดอุตริมนุชยธรรมให้จับสึก^{๓๐} เป็นพัฒนาการของกฎหมายที่ทรงออกประกาศข้อห้ามเพื่อ

^{๒๕}พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๑-
๒๔๐๔, เล่มที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๔๒๘), หน้า ๔๘.

^{๒๖}พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, หน้า ๑๐๘.

^{๒๗}พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, หน้า ๑๗๐.

^{๒๘}พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, หน้า ๑๗๕.

^{๒๙}พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, หน้า ๑๙๙.

^{๓๐}พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ,
พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๔๒๘).

ควบคุมพระสงฆ์ ให้เป็นผู้ที่น่าเคารพนับถือสมกับการเป็นผู้รับทานจากประชาชน โดยบัญญัติประกาศเป็นข้อ ๆ เทียบได้กับประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีปัจจุบัน ประกาศนี้มีความแตกต่างจากกฎพระสงฆ์ในรัชกาลที่ ๑ อย่างชัดเจน

สรุปการปกครองคณะสงฆ์รัชกาลที่ ๔ คณะธรรมยุติกนิกายมีความเติบโตอย่างมากและมีอิสระในการบริหารกิจการคณะของตน โดยที่สมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลังกรณ์ ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะธรรมยุติ (คณะย่อยจากคณะกลาง) โดยปราศจากการแทรกแซงจากคณะกลางแต่อย่างใด ซึ่งรัชกาลที่ ๔ มีพระราชประสงค์ให้พระสงฆ์เป็นผู้ที่น่าเคารพนับถือของประชาชนจึงออกกฎหมาย เพื่อเป็นมาตรการปกครองพระภิกษุสงฆ์ให้เคร่งครัดในพระธรรมวินัย ทรงออกประกาศที่มีลักษณะเป็นข้อบังคับอันควรละเว้นและมาตรการควบคุมพระเถรธรรมทั้งลูกศิษย์วัด ไม่ให้ก่อความเดือดร้อนต่อผู้อื่นรวมถึงพระสงฆ์ควรเป็นผู้ที่น่าเคารพนับถือ อาจจำแนกประกาศได้ ๒ ประการ คือ กระทำการที่ไม่เกี่ยวกับความอาญา และการกระทำที่มีความผิดทางอาญาต่อไปนี้

๑) ประกาศข้อควรปฏิบัติซึ่งไม่มีโทษทางอาญา ที่เป็นข้อควรปฏิบัติของสงฆ์ที่มีควรกระทำ หรือควบคุมการกระทำอันไม่สมควรต่อองค์พระมหากษัตริย์ อาทิ พระสงฆ์พาเรือแจวขณะที่มีขบวนเสด็จทางน้ำและประทับอยู่ที่ริมน้ำ เป็นการควบคุมความประพฤติของพระสงฆ์ต่อพระเจ้าแผ่นดินในขณะประทับ

๒) ประกาศห้ามมีโทษทางอาญา โดยที่พระสงฆ์สามเณรและศิษย์วัดควรเป็นผู้ที่น่าเคารพนับถือเป็นตัวอย่างที่ดี และไม่ควรถือความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นโดยประการใด ๆ จึงประกาศห้ามดังนี้

๒.๑ พระผิดวินัยขั้นปาราชิกหรือก่อการวิวาททำร้ายบุคคลอื่น รวมถึงการเสพสิ่งมีเมาและก่อความวุ่นวายในวัด โปรดให้ดำเนินการตามกฎหมายทุกเรื่องไปหากกระทำการอันไม่สมควรดังกล่าวแล้วสำนึกในความผิดลุแก่อภัยโทษให้ยกเว้นโทษให้ผู้นั้น

๒.๒ การทำผิดของพระสงฆ์เช่นเกี่ยวสตรี กระทำชำเราสตรี หากยังบวชอยู่หรือสึกไปแล้วไม่เกิน ๓ เดือนก็ตีประการหนึ่ง หรือสุบผั้นหรือดื่มของเมา เล่นการพนัน แต่งกายเป็นคฤหัสถ์ถืออาวุธก็ดี สึกไปแล้วไม่เกิน ๓ เดือนอีกประการหนึ่ง หากไม่มีโทษที่พึงสำนึกผิดรับสารภาพต่อกรมธรรมการ ทรงพระราชทานอภัยโทษให้แก่ผู้รู้สำนึกในความผิด การอภัยโทษของพระองค์ดังกล่าวเป็นการอภัยโทษทางกฎหมายแผ่นดิน พระองค์ไม่ใช่พระราชอำนาจอภัยโทษทางพระวินัยแต่อย่างใด

๒.๓ พระสงฆ์สามเณรประพฤติน่าสมควรทำตนเป็นนักเลง และแต่งกายเป็นคฤหัสถ์เที่ยวกลางคืน เล่นการพนัน เสพของมีนเมาต่าง ๆ ให้ลงโทษทางอาญาคือปรับพระเณรเหล่านั้น คนละ ๑๐๐ บาท หากไม่มีเงินค่าปรับให้ใส่ตรวนและให้ขังไว้ในวัด

รัชสมัยนี้ทรงใช้พระราชอำนาจในฐานะองค์อธิปัตย์พระองค์เห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนา โดยตระหนักว่าพระพุทธศาสนามีความสำคัญต่อการสร้างความมั่นคงให้แก่ชาติ โดยที่พระพุทธรูปเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวเมืองในหัวเมืองต่าง ๆ อาทิจพระพุทธชินราชในอดีตมีการสร้างเมืองเชียงพูน (พิษณุโลก) อาณาจักรลาวเพื่อเป็นเมืองหน้าด่านรับกองทัพไทยด้วยเหตุนี้พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราชนิพนธ์เรื่องแนวคิดเรื่องพระพุทธชินราชไว้ดังนี้

๑. แนวคิดการเมืองระหว่างอาณาจักรเชียงแสนกับอาณาจักรสยาม

๒. ทรงเปลี่ยนแนวคิดคตินิยมแบบกษัตริย์ของแผ่นดิน (จารีตกษัตริย์) หรือตามคติพระยาจักรพรรดิราชซึ่งเป็นการทำสงครามเพื่อขยายพระราชอำนาจระหว่างราชอาณาจักรในคติแบบจารีต

๓. พระพุทธชินราชภายใต้บริบททางความคิดเกี่ยวกับกษัตริย์และรัฐ ถูกปรับเปลี่ยนไปสู่แนวคิดแบบสำนักทางประวัติศาสตร์ของรัฐและกษัตริย์ในรูปแบบใหม่ ที่มีได้กล่าวถึงพระพุทธรูปตามทัศนะแบบเดิม ที่มีแนวคิดที่ว่าพระพุทธรูปเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดจากบุญบารมีของกษัตริย์

๔. พระองค์ทรงเชื่อมโยงระหว่างสำนักประวัติศาสตร์แบบสมัยใหม่ของสยามภายใต้สังคมที่เปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมโลกสมัยใหม่ จากอุดมคติไตรภูมิที่กำลังเปลี่ยนรูปแบบและจินตนาการไปสู่แผ่นดินสยามที่มีอาณาเขตชัดเจนแน่นอน แสดงความเป็นเจ้าของเพื่ออ้างสิทธิอันชอบธรรมแห่งรัฐ^{๓๑}

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชในพระพุทธศาสนานานหลายปี เมื่อทรงขึ้นครองราชย์สมบัติพบว่ามิมีประชาชนตม้เหล่าเหมายำนวนมากแม้แต่ชนชั้นสูงในราชสำนัก โดยที่พลตรีหลวงวิจิตร วาการ กล่าวถึง คนตม้เหล่าเมาในรัชกาลที่ ๔ ว่า “ผู้ชายโดยมากทั้งนักเลงบ้างและไม่ใช่ เสพสุราเหมายำไปทุกหนทุกแห่ง....ตามวัดต่าง ๆมีการทะเลาะวิวาท...จึงประกาศให้ผู้ที่เมาอยู่ในบ้านของตนสำงเมื่อไรจึงไปออกจากบ้าน รัชกาลที่ ๔ ออกประกาศฉบับที่ ๑๐๗ ว่าด้วยผู้ใดจะเสพสุราเมามาก ให้อยู่ในบ้านของตนเอง^{๓๒} ซึ่งถือเป็นมาตรการทางการปกครองที่มีต่อสังคมและพระศาสนาเนื่องจากบุคคลเหล่านี้ก่อความวุ่นวายต่อศาสนาและสังคม

^{๓๑}ชาตรี ประกิตนทการ,พระพุทธชินราชในประวัติศาสตร์สมบูรณาญาสิทธิราชย์, หน้า๑๘

^{๓๒}น.พ.วิบูล วิจิตรวาทการ, แผ่นดินพระจอมเกล้าฯ, (บทความพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ), หน้า ๓๓

ความยุ่งยากในแผ่นดินพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดในพระพุทธศาสนาในสมัยโบราณมีประโยชน์มากมาย เนื่องจากเป็นสถานที่ประกอบพระศาสนา โรงเรียน โรงพยาบาลและยังเป็นสถานสงเคราะห์ผู้ตกทุกข์ได้ยาก วัดจึงเจริญรุ่งเรืองและมีบทบาทที่สำคัญในสังคมไทยอย่างยิ่ง ในสมัยรัชกาลที่ ๔ มีพระสงฆ์ที่นิยมเทศนาแบบรุนแรงซึ่งทำให้คนคลั่งศาสนา เสียสติถึงขนาดฆ่าตัวตายถวายสวรรคต, บางคนเผาตัวตาย พระองค์จึงประกาศสั่งสอนประชาชนว่า ”ผู้ครองแผ่นดินที่ทรงธรรม หากมิได้ห้ามปราบราษฎรในการนับถือศาสนายอมถือว่าไม่ถูกต้อง” หลังจากนั้นประกาศมิให้พระ ภิกษุสั่งสอนผู้คนแบบผิด ๆ ทรงมีความห่วงใยประชาชนจะคลั่งศาสนาจนเสียจริต จึงประกาศให้รับห้ามปรามขัดขวางทันที มิฉะนั้นมีความผิด^{๓๓}

สมัยรัชกาลที่ ๔ มีข้อพิพาทที่ฝรั่งเศสในวัดไทย อันเป็นเหตุการณ์ที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ ๓ มาแล้วครั้งหนึ่งสาเหตุมาจากฝรั่งเศสในวัดพระสงฆ์ซึ่งแจ้งว่านิกายในวัดควรได้รับการคุ้มครองจนเกิดการวิวาทชกต่อยกันฝรั่งเศสได้รับบาดเจ็บ ขณะนั้นรัชกาลที่ ๔ เผนวชอยู่เป็นผู้ตัดสินคดีให้ ลงโทษพระนั่งสมาธิกลางแดดครึ่งวัน และกวาดวัดอีกหลายชั่วโมงและประกาศห้ามพระภิกษุทำร้ายฝรั่ง

ต่อมาในรัชสมัยของรัชกาลที่ ๔ มีเหตุฝรั่งเศสในวัดอีก และเกิดการชกต่อยกันฝรั่งเศสทำเรื่องฟ้องพระสงฆ์ต่อกงสุลอังกฤษ ผลการวินิจฉัยฝรั่งเศสรับว่าผิดที่ยิงนกแต่พระสงฆ์ทำร้ายรุนแรงมากไปจึงขอค่ายาและค่าทำขวัญเป็นอันเลิกต่อกัน กงสุลคนใหม่จึงประกาศห้ามยิงนกในวัด เจ้าอาวาสขอโทษฝรั่งเศสเป็นอันเลิกความกัน^{๓๔} รัชกาลที่ ๔ ทรงแก้ไขปัญหาคือเป็นความขัดแย้งระหว่างคนต่างชาติ กับสงฆ์ไทย เพื่อไม่ให้มีเหตุบานปลายระหว่างธรรมเนียมฝรั่งกับหลักการทางพระพุทธศาสนา

สรุปความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ไทย ในรัชกาลที่ ๔ พระพุทธศาสนาเข้ามาเป็นฐานอำนาจทางการเมืองสืบเนื่องจากตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ โดยธรรมยุติกนิกายมีอิทธิพลต่อการเมือง

๓.๑.๕ ผู้ทรงคุณวุฒิสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

พัฒนาการสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยที่พระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาลงกรณ์ ทรงใช้พระราชอำนาจฟื้นฟูสนับสนุนคณะสงฆ์อย่างจริงจัง สมัยพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้พระราชอำนาจต่อคณะสงฆ์เพื่อควบคุมให้เป็นผู้ควรได้รับการเคารพนับถือจากผู้บริจาทาน รวมถึงการใช้คณะสงฆ์เป็นฐานอำนาจทางการเมืองอีกด้วย กล่าวได้ว่าผู้ทรงคุณวุฒิท่านที่ ๑ เห็นว่าในด้านการเมืองการปกครอง

^{๓๓}น.พ.วิบูล วิจิตรวาทการ, แผ่นดินพระจอมเกล้าฯ, (บทความพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ), (กรุงเทพมหานคร: บ.สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓๘-๑๓๙.

^{๓๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓-๘๔.

รัตนโกสินทร์ตอนต้น พระเจ้าแผ่นดินทรงใช้พระราชอำนาจในลักษณะควบคุมสั่งการอย่างเข้มงวด เพื่อให้พระสงฆ์อยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย ส่วนท่านที่ ๖ มีความเห็นว่าพระพุทธรูปอดฟ้าฯ จนถึงปลายสมัยพระนั่งเกล้าฯ พระมหากษัตริย์มีอำนาจเบ็ดเสร็จในการบริหารจัดการคณะสงฆ์ ในลักษณะควบคุมสั่งการ รัชกาลต่อมา มีการเปลี่ยนแปลงการใช้พระราชอำนาจต่อคณะสงฆ์ โดยที่มีการถ่ายโอนอำนาจในการปกครองคณะสงฆ์ไปสู่สมเด็จพะสังฆราช ส่วนท่านที่ ๓ กล่าวว่าพระนั่งเกล้าฯ ต่อเนื่องสมัยพระจอมเกล้าฯ มีปัญหาด้านการเมืองการปกครอง จึงอาศัยอำนาจของพระพุทธรูปศาสนาที่แผ่ไปด้วยพลังที่มองไม่เห็นเป็นรูปธรรมเช่นกองกำลังทหาร แต่มีพลังไม่แพ้อำนาจทางทหารที่สามารถคานอำนาจทางการเมืองได้เช่นเดียวกัน

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้พระมหากษัตริย์ ทรงเป็นองค์อธิปัตย์ที่ใช้อำนาจนิติบัญญัติ, บริหารและตุลาการ ทรงตรากฎหมายที่มีลักษณะบังคับใช้เป็นข้อ ๆ รวมทั้งมีเนื้อหาที่อ้างเหตุผลของการบัญญัติกฎหมาย และมีบทบัญญัติลงโทษผู้ที่กระทำความผิดพระวินัยและผู้ให้การสนับสนุนในการทำที่ถือว่าเป็นความผิด พัฒนาการในช่วงต่อมา มีการตรากฎหมายที่มีลักษณะกระทบต่อความรู้สึกของประชาชนหรือโลกวิสัยเป็นส่วนใหญ่ ที่พระภิกษุกระทำทำให้ชาวบ้านเสื่อมศรัทธาในพระพุทธศาสนา รวมถึงการกระทำที่ประชาชนกระทำต่อศาสนาอีกด้วย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นลักษณะความสัมพันธ์เชิงอำนาจมีลักษณะควบคุมสั่งการที่มีสภาพบังคับ ให้ประชาชนในรัฐต้องปฏิบัติตามทางด้านการใช้อำนาจปกครอง ทรงใช้กุศโลบายปรับเปลี่ยนแนวคิดการขยายอาณาเขตจากใช้กำลังทหาร มาสู่การใช้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการขยายพระราชอาณาจักรซึ่งแตกต่างจากอดีตที่เคยปฏิบัติมา

สรุปพัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึง รัชกาลที่ ๔ มีพัฒนาการดังนี้

พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจสมัยรัชกาลที่ ๑ มีพัฒนาการที่เปลี่ยนแปลงจากสมัยธนบุรีและกรุงศรีอยุธยาอย่างมาก มีการตรากฎหมายพระสงฆ์แยกจากกฎหมายบ้านเมืองอย่างชัดเจน ที่เรียกว่ากฎหมายพระสงฆ์ (กฎหมายพระสงฆ์ปราบพระขั้ว) ตราขึ้นระหว่าง พ.ศ.๒๓๒๕ - ๒๓๔๔ รวม ๑๐ ฉบับ ซึ่งถือได้ว่าเป็นพัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจในด้านกฎหมาย ซึ่งมีรูปแบบเป็นกฎหมายพระสงฆ์ที่เป็นกฎหมายลายลักษณ์อักษรเป็นครั้งแรกของสยามประเทศ ดังปรากฏเป็นหลักฐานถึงทุกวันนี้ ซึ่งตราโดยระบุให้คณะสงฆ์สมัยรัชกาลที่ ๑ มีรูปแบบอย่างการบริหารคณะสงฆ์สมัยกรุงศรีอยุธยาแบ่งออกเป็น ๓ คณะ ได้แก่ คามวาสีฝ่ายซ้าย (ภาคเหนือ) อรัญวาสีปกครองพระสายปฏิบัติธรรมทั่วราชอาณาจักร คามวาสีฝ่ายขวา(ภาคใต้) ในด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนามีการทำ

สังคยานาพระไตรปิฎก ในด้านการเมืองการปกครองมีพัฒนาการที่แตกต่างจากสมัยกรุงธนบุรี ที่มีสาเหตุจากสภาวะความไม่สงบภายในพระราชอาณาจักร และศึกสงครามกับประเทศราช

พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจของคณะสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ ๒ ทรงเป็นกวีนิพนธ์ รวมทั้งบ้านเมืองเริ่มมีความสงบสุขตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๑ ทำให้มีเวลาดูแลพระศาสนาอย่างใกล้ชิด ให้อยู่ในกรอบพระธรรมวินัย หลักการสำคัญและรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ในด้านกฎหมายแทบไม่ปรากฏพัฒนาการอย่างใด โครงสร้างการบริหารการปกครองคณะสงฆ์รัชสมัยนี้ ถู้อตามแบบอย่างรัชกาลที่ ๑

พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสมัยรัชกาลที่ ๓ ในด้านโครงสร้างคณะสงฆ์แบ่งเป็น ๔ คณะ ซึ่งแตกต่างจากต้นยุครัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ ๑ มีคณะสงฆ์เพียง ๓ คณะโดย ตั้งคณะกลางขึ้นใหม่ เพื่อดูแลวัดหลวงและวัดราชวรในกรุงเทพ-ศรีอยุธยาโดยเฉพาะ แนวคิดการตั้งคณะธรรมยุติแต่ยังเป็นเพียงคณะย่อยในคณะกลาง โดยไม่อาจตั้งเป็นรูปธรรมแยกออกมาจากคณะกลางได้ ซึ่งอาจเป็นเหตุผลทางการเมือง มีการเปลี่ยนชื่อคณะสงฆ์ตามพื้นที่ซึ่งรับผิดชอบ เช่นคณะเหนือดูแลภาคเหนือ คณะใต้ดูแลภาคใต้ มีอำนาจหน้าที่รับผิดชอบทั้งพระวัดบ้านหรือคามวาสี ส่วนคณะอรัญวาสีดูแลพระที่อยู่ป่าทั้งหมดแต่ไม่มีวัดได้ปกครองแต่อย่างใด ทำให้เห็นว่ามี การทับซ้อนอำนาจการปกครองดังที่ปกครองในปัจจุบัน

พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจสมัยรัชกาลที่ ๔ มีพัฒนาการแตกต่างจากรัชกาลที่ ๑ เป็นการใช้อำนาจรัฐออกกฎหมายเพื่อบังคับศาสนจักรและผู้อื่นที่เกี่ยวข้องโครงสร้างคณะสงฆ์โดยรวมไม่แตกต่างจากรัชกาลที่ ๓ มีความแตกต่างอย่างชัดเจนคือมีการตั้งธรรมยุติกนิกายเป็นคณะย่อยอยู่ภายใต้การปกครองของคณะกลาง โดยปราศจากการแทรกแซงจากคณะกลางอย่างใดคณะธรรมยุติมีความเจริญเติบโตอย่างมากรัชสมัยนี้มีการออกประกาศห้ามพระสงฆ์กระทำการใด ๆ อันมิควรกระทำรวมทั้งพระวินัยและการกระทำที่สมณสาธูปมิควรประพฤติ การใช้อำนาจรัฐใช้เป็นการควบคุมสั่งการคณะสงฆ์ ผ่านพระสงฆ์ตั้งแต่ระดับชั้นพระราชาคณะลงมาที่กฎหมายให้อำนาจไว้ และเจ้าหน้าที่สังฆการี ในรัชสมัยนี้มีการออกคำสั่งประกาศที่มีลักษณะกำกับดูแล โดยให้คณะสงฆ์ปกครองดูแลกันเอง

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจสมัยรัตนโกสินทร์ยุคต้น มีลักษณะเป็นการใช้อำนาจรัฐในลักษณะควบคุมสั่งการและกำกับดูแลเป็นส่วนใหญ่ การใช้อำนาจในการปกครองที่เป็นโอปป้าคณะสงฆ์มีบ้างเล็กน้อยอาทิ การสั่งให้มีการทำสังคายนาพระไตรปิฎกเนื่องจากคณะสงฆ์เพียงลำพัง ไม่มีศักยภาพเพียงพอจึงต้องอาศัยการสนับสนุนจากรัฐระดมสรรพกำลัง และความคิดจากนักปราชญ์ราชบัณฑิตมาช่วยคัดลอกแก้ไขเอกสารให้ถูกต้องชัดเจน จึงการทำงานสำเร็จลุล่วงไปได้ดียิ่ง

๓.๒ พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนกลาง

พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจในรัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาลที่ ๗ ถือว่าเป็นช่วงที่มีการปรับเปลี่ยนมาสู่ยุคสมัยใหม่ อันเป็นยุคล่าอาณานิคมที่ได้รับอิทธิพลจากชาติตะวันตก มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎรทำการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราช มาเป็นการปกครองแบบประชาธิปไตยใน พ.ศ.๒๔๗๕ ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๗

๓.๒.๑ พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ไทย สมัยรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงตรากฎหมายคณะสงฆ์ฉบับแรกเรียกว่ากฎหมายพระสงฆ์ (อยู่ในกฎหมายตราสามดวง) ซึ่งเป็นการวางรากฐานของกฎหมายคณะสงฆ์เป็นครั้งแรก พัฒนาการทางกฎหมายสมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง มีความแตกต่างจากรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการประกาศให้ทราบทั่วกัน “การปกครองอาณาจักร....จัดแบบแผนปกครองมีระเบียบเรียบร้อยดีกว่าอดีต...ฝ่ายพุทธจักรปกครองสังฆมณฑล..มีความสำคัญเพื่อประโยชน์แก่พระพุทธานุศาสน์และความเจริญรุ่งเรืองในราชอาณาจักร” ทรงเห็นว่าการปกครองบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้าไปสู่สังคมสมัยใหม่ควรออกกฎหมายปกครองพระสงฆ์ให้เป็นแบบแผนซึ่งจะทำให้พระศาสน์เจริญรุ่งเรืองถาวรจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราเป็นพระราชบัญญัติว่าด้วยลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ (พ.ศ.๒๔๔๕) ประกาศใช้โดยให้ยกเลิกกฎหมายแบบประเพณีที่ขัดต่อพระราชบัญญัติ (หมวดที่๑)^{๓๕}

เพื่อให้คณะสงฆ์ก้าวไปสู่ความเจริญก้าวหน้า ตามลักษณะการปกครองบ้านเมืองสมัยใหม่ จึงให้เปลี่ยนแปลงโครงสร้างคณะสงฆ์ตามแบบการปกครองของฝ่ายบ้านเมือง ดังนี้

๑. พระมหากษัตริย์ปกครองคณะสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร ทรงแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราช

๒. พระองค์มีอำนาจหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์มีมหาเถรสมาคม (มส.) ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาพุทธศาสนา มหาเถรสมาคม (มส.) ประกอบด้วย เจ้าคณะเหนือ คณะใต้ คณะธรรมยุติ คณะกลาง และเจ้าคณะรองทั้ง ๔ คณะรวมเป็น ๘ รูป

^{๓๕} สำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม, คู่มือสังฆาธิการ : พ.ร.บ.ลักษณะปกครองคณะสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, พ.ศ.๒๕๕๙), หน้า ๓

๓. กรรมการมหาเถรสมาคมทำหน้าที่เป็น พระมหาเถระปริกษาพระศาสนาและปกครองบำรุงสังฆมณฑลทั่วไป^{๓๖}

๔. ให้แต่งตั้งเจ้าคณะมณฑลจากพระราชาคณะเป็นผู้ปกครองสงฆ์ โดยมีฝ่ายปกครองเป็นผู้สนับสนุนเจ้าคณะต่าง ๆ

๕. มหาเถรสมาคมปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาคแบ่งการปกครองเป็นสังฆมณฑล ^{๓๗}

พระราชบัญญัตินี้ไม่กระทบต่อการกระทำการใด ๆ ตามนิกายนั้น ๆ คือวัตรปฏิบัติ ประเพณีของนิกายนั้นยังคงกระทำได้ ซึ่งเจ้าคณะหรือสังฆนายกในนิกายได้เคยมีอำนาจบังคับมาก่อนหน้านี้ (หมวดที่ ๒) เป็นบทบัญญัติเพื่อให้คณะธรรมยุติกนิกายได้รับพระบรมราชานุญาตปกครองตนเองและยังโปรดให้สมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่ทั้ง ๔ ตำแหน่งให้เป็นพระมหาเถระ ซึ่งองค์คณะในการประชุมวินิจฉัยของมหาเถรสมาคมนั้น ต้องมีองค์คณะตั้งแต่ ๕ องค์ขึ้นไป การตัดสินใจของมหาเถรสมาคมให้ถือเป็นที่สุดจะอุทธรณ์ไม่ได้ (ข้อความนี้ตามนัย-หมวดที่ ๑, ๒)^{๓๘} ในด้านการบริหารทรงแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราช แล้วโปรดให้แต่งตั้งสมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่เจ้าคณะเหนือ คณะใต้ คณะธรรมยุติ คณะกลาง เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม (มส.) ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาพระพุทธรศาสนาด้านการปกครองบังคับบัญชา

๑. วัดหนึ่ง (ในกรุงเทพฯ) ให้มีพระภิกษุเป็นเจ้าอาวาสหนึ่งรูปแล้วแต่จะทรงพระราชดำริเห็นสมควรส่วนวัดในหัวเมืองพระองค์ให้เป็นหน้าที่ของเจ้าคณะแขวงให้เลือก

๒. อำเภอนี้ในกรุงเทพฯ กำหนดให้มีพระราชาคณะผู้กำกับแขวง แล้วแต่จะทรงพระราชดำริเห็นสมควร เป็นต้น (หัวเมืองเป็นตามกฎหมายว่าด้วยการนั้น)

๓. เจ้าคณะเมืองนั้น (ซึ่งเป็นดุลยพินิจ) ให้มีพระราชาคณะหรือพระครูเป็นเจ้าคณะเมืองแล้วแต่จะทรงพระราชดำริเห็นสมควรเป็นต้น^{๓๙}

พัฒนาการด้านการปกครองคณะสงฆ์ มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการบัญญัติกฎหมาย ซึ่งจัดเรียงเป็นมาตรา เป็นหมวดและกำหนดบทลงโทษไว้ชัดเจน มีบันทึกท้ายพระราชบัญญัติแสดงถึงความสำคัญในการบัญญัติกฎหมายฉบับนี้ กำหนดตำแหน่งหน้าที่ปกครองเป็นระดับชั้นเช่นเดียวกับอาณาจักร มีลักษณะขึ้นตรงต่อส่วนกลางเป็นในลักษณะควบคุมสั่งการ トラกกฎหมายให้พระสงฆ์เป็น

^{๓๖} ไซติ ทองประยูร, กฎหมายสงฆ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (ม.ป.ท.: กรมศาสนา, ๒๕๐๖), หน้า ๔๕.

^{๓๗} ไซติ ทองประยูร, กฎหมายสงฆ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (ม.ป.ท.: กรมศาสนา, ๒๕๐๖), หน้า ๔๕, ๔๖.

^{๓๘} สำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม, คู่มือสังฆาธิการ: พ.ร.บ.ลักษณะปกครองคณะสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๙), หน้า ๔.

^{๓๙} สำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม, คู่มือสังฆาธิการ: พ.ร.บ.ลักษณะปกครองคณะสงฆ์, หน้า ๔-๑๒.

เจ้าพนักงานเช่นเดียวกับฝ่ายอาณาจักรอย่างชัดเจนอาทิมาตรา ๔๒ บัญญัติไว้ว่า เจ้าคณะกระทำตามหน้าที่ใน พ.ร.บ. นี้ คฤหัสถ์ผู้ใดขัดขึ้นอำนาจเจ้าคณะ.....มีความผิดขัดอำนาจเจ้าพนักงาน^{๔๐}ถือว่าให้พระภิกษุมีอำนาจหน้าที่เป็นเจ้าพนักงานจารีตประเพณีระบุชัดเจนว่า.....บรรดากฎหมายและแบบแผนประเพณีที่ขัดขวาง พ.ร.บ. นี้ให้ยกเลิก^{๔๑}หมายถึงให้ใช้พระราชบัญญัตินี้แทนกฎหมายที่เคยใช้อยู่ และยังให้ใช้จารีตประเพณีที่ไม่ขัดกับกฎหมายฉบับนี้ได้ต่อไปพระราชบัญญัตินี้ยังบัญญัติว่าไม่รวมถึงการกระทำใด ๆ ตามนิกายสงฆ์นั้น ๆ ที่เคยปฏิบัติมา ทั้งยังกำหนดโครงสร้างคณะสงฆ์ตามแบบบ้านเมือง

พัฒนาการในการควบคุมสั่งการพระสงฆ์โดยมีการตั้งกรมขึ้นใหม่ ได้แก่กรมธรรมการ (กระทรวงธรรมการ) และนำสังฆาธิการจากกระทรวงมหาดไทยมารวมกับกรมศึกษาธิการตั้งเป็นกรม (กระทรวง) ธรรมการ มีอำนาจหน้าที่ของเจ้ากรม (กระทรวง) ธรรมการ ทำหน้าที่ดูแลพระสงฆ์ผ่านทางกฎหมาย โดยให้เจ้าพนักงานปกครองท้องที่เป็นผู้สนับสนุนเจ้าคณะตาม พ.ร.บ. นี้

๑. พระราชาคณะหรือสังฆาธิการซึ่งโปรดให้ปกครองคณะพิเศษ นอกจากที่กล่าวตาม พ.ร.บ. นี้ อาทิ พระราชาคณะที่ปกครองวัดในกรุงเทพฯ หลายวัด แต่ไม่ได้กำกับแขวงดูแลแขวงก็ดีมีอำนาจหน้าที่ปกครองวัด เช่นเดียวกับพระราชาคณะกำกับแขวง

๒.พระภิกษุมีพระวินัยเป็นกฎหมาย แต่ต้องอยู่ภายใต้อำนาจของกฎหมายอาณาจักรอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งตราไว้เฉพาะหรือเพื่อคนทั่วไปและยังควรอนุวัติจารีตของบ้านเมือง สรุปได้ว่าภิกษุสงฆ์มีกฎหมายบังคับ ๓ ประเภท คือ กฎหมายแผ่นดิน, พระวินัย และจารีต^{๔๒}

พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ดังกล่าวแล้ว ในปี จ.ศ. ๑๒๓๗ (พ.ศ. ๒๔๑๙) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ มีพระบรมราชโองการให้ประกาศเรื่อง การแต่งตั้งอุปัชฌาย์และยังมีประกาศให้ผู้ที่จะบวชเป็นพระภิกษุต้องมีประกันเป็นต้น โดยมีหมายเหตุประกาศต่อคณะสงฆ์ว่า

๑. เจ้าคณะใหญ่ วัดเดิม วัดในกรุง วัดขึ้นในกรุง หัวเมืองฝ่ายใต้ ฝ่ายเหนือให้ทราบทั่วกัน

๒. หากพระสงฆ์ประพฤติลามกในพระศาสนาคบเพื่อนสุบผีนกินสุรา สุบกัญชา กินเข้าคำ เล่นโป ทำอนาจาร

^{๔๐}สำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม, คู่มือสังฆาธิการ: พ.ร.บ.ลักษณะปกครองคณะสงฆ์, หน้า ๑๓

^{๔๑}สำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม, คู่มือสังฆาธิการ: พ.ร.บ.ลักษณะปกครองคณะสงฆ์, หน้า ๓

^{๔๒}สำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม, คู่มือสังฆาธิการ: พ.ร.บ.ลักษณะปกครองคณะสงฆ์, หน้า ๑๔.

๓. เมื่อเจ้าพนักงานได้ความว่า พระสงฆ์ขณะเป็นคฤหัสถ์วิงราว, ชิงทรัพย์, ทำร้ายร่างกายผู้อื่น หากทำผิดจริงถูกลงโทษแล้วก็ดี หลบหนีก็ดี ไปบวชแต่ไม่เลิกนิสัยเดิมเล่นการพนัน-สูบฝิ่นกินกัญชาที่ดี

๔. พวกที่บวชเพื่อหาทรัพย์สิ้นเลี้ยวชีพได้มากแล้วก็สึกไปมีภรรยา เมื่อใช้ทรัพย์สินหมดแล้วจึงกลับมาบวชอีก ๓-๖ ครั้งก็ดี ประพฤติตนเสียหายเพื่อแสวงหาทรัพย์ก็ดี

๕. มีพระบรมราชโองการให้อุปัชฌาย์-คู่สวดตรวจสอบ หากพบบุคคลดังกล่าวและเป็นผู้ที่มีรอยสักหน้าหลังลายห้ามมิให้บวชเป็นอันขาด

๖. พระอุปัชฌาย์โดยังไม่ได้รับตราตั้งเป็นเจ้าพนักงาน ให้มาขอตราตั้งต่อเจ้าพนักงานว่าสมควรเป็นอุปัชฌาย์หรือไม่ หากมีคุณสมบัติเหมาะสมให้เจ้าคณะซีแจ้งภิกษุชั้นให้เข้าใจในประกาศ^{๔๓}

พระราชบัญญัติและประกาศดังกล่าว นับเป็นกฎหมายลายลักษณ์อักษรในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งปกครองประเทศแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยที่คำสั่งของพระเจ้าแผ่นดินเป็นกฎหมายใช้ปฏิบัติได้ ทรงมีกุศโลบายสอดแทรกพระราชอำนาจในคำสั่งปรับปรุง และปฏิสังขรณ์พระศาสนา เช่น พงศาวดารประเทศและเมืองใกล้เคียงแผ่นดินภาคเหนือของสยามเรียกว่า ล้านนาไทยหรือเชียงแสน โดยพระองค์ต้องการอธิบายว่าเชียงแสนเป็นเมืองที่สร้างพระพุทธชินราช โดยมีคนไทยและลาวอาศัยอยู่ในเมืองเชียงแสน(ล้านนาไทย) สอดคล้องกับแนวคิดสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม กล่าวคือ

๑. มีลักษณะการปกครองเป็นการรวมศูนย์อำนาจสู่ส่วนกลางมากขึ้น โดยรวมประเทศราชอาทิเชียงใหม่, นครพนม, ปัตตานีเข้ามาเป็นประเทศเดียวกัน

๒. ทำให้ประเทศราชเดิมซึ่งรวมกันอย่างหลวม ๆ ตามคติจักรวาลวิทยาภายใต้อำนาจสยามมีความเป็นปึกแผ่นอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน

๓. การรวบรวมพระพุทธรูปสะท้อนภาพการสำนึก ในความเป็นชาวสยามประเทศที่มีอาณาเขตร่วมกันและประวัติศาสตร์สยามสมัยใหม่ ภายใต้แนวคิดทางการเมืองใหม่ของรัฐ

การสร้างพระพุทธชินราชจำลองมาเป็นพระประธาน ในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรเป็นอุดมการณ์ของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สมัยรัชกาลที่ ๕ การรวบรวมพระพุทธรูปสะท้อนภาพของการสำนึกและประวัติศาสตร์สยามสมัยใหม่ ภายใต้อุดมคติทางการเมืองรัฐซึ่งต่างจากการรวบรวมพระพุทธรูปสมัยรัชกาลที่ ๑ การสร้างวัดเบญจมบพิตร กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้อธิบายเรื่องพระพุทธรูปว่า รัชกาลที่ ๕ ทรงพระราชดำริว่า “พระพุทธรูปสำหรับประดิษฐานไว้ ณ วัดนี้ควร

^{๔๓}พระธรรมนูญปริยัติโสภณ (วรวิทย์), วิทยาพระสังฆาธิการ เล่มที่ ๑, หน้า ๘๕-๘๖

จะเลือกพระพุทธรูปโบราณซึ่งสร้างขึ้นในประเทศในสมัยต่าง ๆ “โดยมีวัตถุประสงค์ให้วัดเป็นเสมือนพิพิธภัณฑ์ ที่รวบรวมพระพุทธรูปที่สำคัญและงดงาม”^{๔๔}

แนวความคิดการปกครองที่แฝงอยู่ในการตกแต่งพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร คือ

๑. หน้าบันพระอุโบสถ ผู้ออกแบบนำพระราชลัญจกรของพระมหากษัตริย์ ที่ใช้ประทับตราสั่งในราชการต่าง ๆ ทั้ง ๔ แบบ ภายใต้ระบบบริหารราชการแผ่นดินของประเทศชาติสมัยใหม่ เป็นต้นแบบผูกลายหน้าบันทั้ง ๔ ด้าน อันแสดงถึงพระราชอำนาจ

๒. ระเบียงวัดเบญจมบพิตร ส่วนหน้าของพระระเบียง ๑๐ ด้านเป็นสัญลักษณ์แทนทั้ง ๑๐ กระทรวง

พระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีความตอนหนึ่งว่า “พระทรงเครื่องลำพูนที่อยู่ในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร ซึ่งเป็นที่รวบรวมพระต่าง ๆ เป็นมิวเซียม..” พระราชดำริดังกล่าวทำให้เห็นถึงแนวคิดที่จะสร้างพิพิธภัณฑ์แพร่เข้ามา และยังมีแนวคิดแฝงในการมองกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางอำนาจ อยู่เหนือหัวเมืองต่าง ๆ โดยที่แนวคิดรวบรวมพระพุทธรูปนั้น สืบเนื่องมาจากการปฏิรูประบบการบริหารราชการแผ่นดิน ที่ตั้งอำนาจหัวเมืองมาสู่ส่วนกลาง แนวคิดสร้างพิพิธภัณฑ์แสดงให้เห็นศิลปวัฒนธรรมของประเทศนั้น ๆ

๑. ลักษณะความรู้ทาง “โบราณคดีสยาม” คือความรู้ที่สร้างขึ้นเพื่อรองรับความคิดทางการเมือง ในช่วงแห่งการสถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม โดยใช้โบราณคดีเป็นเครื่องมือขยายอาณานิคม

๒. ทำนองเดียวกับฝรั่งเศสที่ศึกษาค้นคว้าโบราณคดีประเทศอาณานิคมต่าง ๆ และใช้โบราณคดีเป็นเครื่องมือขยายอาณานิคม อาทิโบราณคดีเขมร โดยแข่งกับสยามประเทศในเขตพื้นที่สองฝั่งโขง

แนวความคิดอัญเชิญพระพุทธรูปจากเมืองต่าง ๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความแตกต่างกับสมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง คือ

๑. สมัยรัชกาลที่ ๑ นำพระพุทธรูปมาจากวัดที่รกร้างและทรุดโทรมขาดการดูแลแทบทั้งสิ้น จึงมิได้มีความสำคัญต่อชีวิตและจิตใจของชุมชนหรือชาวบ้านกลุ่มใด

๒. สมัยรัชกาลที่ ๕ กรณีวัดเบญจมบพิตรมิได้อัญเชิญพระพุทธรูปมาจากวัดร้างทั้งหมด เป็นวัดที่มีพระสงฆ์และชาวบ้านตั้งบ้านเรือนอยู่ อันเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านในท้องถิ่น

^{๔๔}ชาตรี ประทีปนทการ, **พระพุทธรูปในประวัติศาสตร์สมบูรณาญาสิทธิราชย์**, คณะศิลปศาสตร์, มหาวิทยาลัยศิลปากร, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๑), หน้า ๓๕, ๔๔-๔๗.

การนำพระพุทธรูปจากชุมชนในชนบทมาอยู่ในบริบทของพื้นที่และความหมายใหม่ ตามแนวคิดโบราณคดีสยามและรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การนำพระพุทธรูปออกจากท้องถิ่นได้สร้างความไม่พอใจให้กับชุมชน ในที่สุดรัชกาลที่ ๕ ทรงมีกระแสรับสั่งให้ส่งพระกลับไป ทำให้ชาวบ้านเกิดความยินดี^{๔๔}

พัฒนาการแนวคิดภาพจิตรกรรมฝาผนังถูกเขียนขึ้นภายใต้แนวคิดใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ภายในอุโบสถวัดเบญจมบพิตรภาพเขียนทั้ง ๘ ช่องเป็นแนวคิดของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สะท้อนถึงแนวความคิดของชนชั้นนำสยามในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นอย่างดีโดยภาพเขียนทั้ง ๘ ช่องนั้นเป็นภาพเจดีย์ที่สำคัญของไทยคือ

๑. จอมเจดีย์ที่สำคัญของสยาม ซึ่งแสดงถึงการเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อจากอุดมคติที่เป็นนามธรรม กลายมาเป็นภาพเหตุการณ์ที่มีอยู่จริง ซึ่งเป็นคติแนวคิดการยึดครองพื้นที่แบบใหม่ ที่เคยอิงกับคติไตรภูมิมาสู่อาณาเขตที่เป็นรูปธรรม

๒. แนวคิดจิตรกรรมฝาผนังแบบเดิม เป็นแนวคิดนามธรรมที่ไม่มีอยู่จริง

ปรากฏการณ์ดังกล่าวในสมัยรัชกาลที่ ๕ หากพิจารณาจากความข้างต้น พบว่าหากมองภาพผิวเผินแล้ว เป็นการใช้นโยบายจักรวรรดิที่นับถือพุทธศาสนาในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ความจริงแล้วเป็นการใช้พระราชอำนาจด้านเผยแผ่พระพุทธศาสนา สอดแทรกอำนาจแฝงทางการเมืองการปกครองไปยังประเทศราชหัวเมืองเหนือ-ใต้ รวมทั้งอาศัยการตรากฎหมายให้คณะธรรมยุติก่อตั้งขึ้นโดยมีนัยทางการเมืองสอดแทรกพระราชอำนาจ จากพระราชวังขยายไปสู่ชนบทตามนโยบายรวบอำนาจสู่ส่วนกลาง อีกทั้งการรวบรวมพระพุทธรูปที่วัดเบญจมบพิตรให้เป็นมิวเซียมสยาม ตามแบบอย่างอาณานิคมฝรั่งเศสก็สอดแทรกการขยายพระราชอำนาจจักรอกรูปแบบหนึ่ง

อุดมคติรัฐชาติสมัยใหม่แบบตะวันตกทำให้รัชกาลที่ ๕ ทรงพยายามสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางเชื้อชาติและดินแดน ไม่มีลาว-ไม่มีไทย เพื่อรักษาความมั่นคงของประเทศและพระราชอำนาจตามแนวคิดตะวันตก โดยทรงเปลี่ยนชื่อมณฑลตามทิศที่ตั้งเช่นมณฑลลาวเฉียงแสนเป็นมณฑลพายัพ เป็นต้น อันเป็นพระราชกุศโลบายในการสร้างเอกภาพทางเชื้อชาติ และดินแดนให้มาอยู่ภายใต้พระราชอาณาจักรสยามเหมือนกันหมด^{๔๕} การเปลี่ยนชื่อชุมชนเป็นการเปลี่ยนทัศนคติของผู้คนในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ให้สำนึกความเป็นไทยเป็นแนวคิดแบบรัฐอาณานิคมของตะวันตกซึ่งล้าสมัยอยู่ใต้อาณานิคม

^{๔๔}ชาตรี ประกิตนทการ, พระพุทธชินราชในประวัติศาสตร์สมบูรณาญาสิทธิราชย์, หน้า ๕๔-๕๕.

^{๔๕}ชาตรี ประกิตนทการ, พระพุทธชินราชในประวัติศาสตร์สมบูรณาญาสิทธิราชย์, หน้า ๗๗-๗๘.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมอบอำนาจให้พระสงฆ์เป็นเจ้าพนักงาน โดยตราเป็นกฎหมาย ต่อมาพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คัดลอกปริวรรตพระไตรปิฎกทำสังคยานาพ.ศ. ๒๔๓๑-๒๔๓๖ โดยเปลี่ยนพระไตรปิฎกฉบับอักษรขอมในสมัยรัชกาลที่ ๑ มาเป็นอักษรไทย แล้วชำระแก้ไขและพิมพ์เป็นรูปเล่ม ๓๙ เล่มซึ่งเป็นพระไตรปิฎกอักษรไทยฉบับแรก ^{๔๗}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ ทรงจัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้น โดยพระบรมราชานุญาตของรัชกาลที่ ๕ เพื่อเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ ๔ สำหรับศึกษาของพระภิกษุสามเณร และกุลบุตรทั่วไป ทั้งแผนกภาษาบาลีและไทย ^{๔๘}มีการตั้งวิทยาลัยสงฆ์แห่งแรก เพื่อเป็นสถานศึกษาของพระเณรและฆราวาสสำหรับศึกษาเล่าเรียน

ปรากฏการณ์ชาวบ้านเมืองภูเก็ตปิดทองที่หน้าแข้งของหลวงพ่อแช่ม ตามที่กรมพระยาดำรงราชานุภาพสอบถาม ได้ทราบถึงความมีอิทธิฤทธิ์ของหลวงพ่อแช่มวัดฉลอง เนื่องจากช่วงนั้น (พ.ศ. ๒๔๑๙) รัฐไม่มีกำลังปราบปรามพวกขบถกรรมกรจีนท่าเหมืองแร่ ทำได้เพียงรักษาเมือง พวกจีนจึงออกปล้นฆ่าสะดมชาวบ้านนอกเมืองภูเก็ต ชาวบ้านไม่กล้าต่อสู้จึงหนีขึ้นภูเขา ลูกศิษย์ของท่านชวนท่านหนีไปแต่ท่านไม่หนีลูกศิษย์ท่านจึงขอของดีไว้คุ้มกันตัวจากท่าน ท่านจึงเอาผ้าขาวมาลงยันต์เป็นผ้าประเจียดแจกกัน พวกโจรจีนบุกมาถูกชาวบ้านโจมตีพ่ายหนีไป เมื่อชาวบ้านทราบข่าวจึงรวมตัวกันต่อสู้พวกจีนอีกครั้ง จีนแตกพ่ายหนีไม่กล้าปล้นบ้านฉลองอีก รัชกาลที่ ๕ จึงตั้งให้เป็นสังฆปาโมกข์เมืองภูเก็ต จึงเป็นที่มาการปิดทองพระครูวัดฉลองตั้งแต่นั้น ^{๔๙} ความข้างต้นชี้ให้เห็นถึง พระสงฆ์ที่เป็นตัวแทนพระศาสนาเป็นศูนย์จิตใจสร้างพลังทางกายภาพ ดังเช่น หลวงพ่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวเมืองภูเก็ต รวมพลังปราบปรามโจรจีนที่ก่อความวุ่นวายจนราบคาบ โดยที่พระสงฆ์ไม่เพียงแต่เป็นผู้ทำพิธีกรรมเท่านั้น แต่สามารถปกป้องบ้านเมืองโดยอาศัยกุศโลบายสร้างขวัญและกำลังใจให้ชาวบ้านอีกด้วย ความข้างต้นถือว่าพระศาสนาเป็นผู้นำฝ่ายบ้านเมือง โดยอาศัยแรงศรัทธาที่มีต่อพระศาสนาและรัฐตอบแทนสงฆ์โดยให้รางวัลคือสมณศักดิ์

กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทราบเรื่องที่เป็นคดีโบราณห้ามไม่ให้เจ้านายไปเมืองสุพรรณบุรี ไม่ปรากฏว่าเจ้านายพระองค์ไหนเคยไปสุพรรณ พระยาอ่างทองให้คำอธิบายว่าเทพารักษ์หลักเมืองสุพรรณไม่ชอบเจ้านาย กรมพระยาดำรงราชานุภาพกล่าวว่า

^{๔๗}พระสิริสุทัศน์ธรรมาภรณ์, บทความเก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒๒๕.

^{๔๘}สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระดำริและพระโอวาทเกี่ยวกับพระศาสนาประมวล เสด็จตรวจคณะสงฆ์ในมณฑล, (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ข.

^{๔๙}กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระ, หน้า ๑๙๓-๑๙๖.

เทพารักษ์คงเป็นผู้มีศีลธรรม และรู้ว่าท่านไปสุพรรณเพื่อให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุขไม่เห็นว่ามีอำนาจวิญญู
เมื่อถึงสุพรรณมีเวลาไปที่เจดีย์วัดป่าเลไลยก์ และไปทำพิธีกรรมที่ศาลหลักเมือง^{๕๐} เป็นแนวคิดของ
ผู้แทนรัฐใช้วิธีคิดพระพุทธศาสนาโต้แย้งแนวคิดแบบผู้ถือผีตามโบราณ รูปแบบการปกครองในรัชสมัย
นี้นอกจากจะเป็นการปกครองแบบศูนย์รวมอำนาจแล้ว ยังมีลักษณะเพิกงำกับดูแลเท่านั้นเมื่อ
พิจารณาจากกรณีสุพรรณบุรีและภูเก็ต พบว่ารัฐไทยสมัยนั้นยังไม่สามารถควบคุมสั่งการได้อย่าง
ใกล้ชิด ด้วยเหตุปัจจัยทางภูมิศาสตร์ทางกายภาพ ทำให้ไม่สามารถควบคุมสั่งการอย่างใกล้ชิด

พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจรัชสมัยนี้ ทางโครงสร้างคณะสงฆ์ให้ตรา พ.ร.บ. ว่าด้วย
ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ (พ.ศ.๒๔๔๕) โดยให้ยกเลิกกฎหมายแบบแผนประเพณีที่ขัดกับ
พ.ร.บ. นี้ รัตนโกสินทร์ตอนต้นสมัยรัชกาลที่ ๓ ต่อเนื่องรัชกาลที่ ๔ มีแนวคิดการก่อตั้งคณะ
ธรรมยุติกนิกาย มีมหาเถรสมาคมเป็นที่ปรึกษาพระศาสนาและการปกครองบำรุงสงฆ์สมณพลาทำให้
สยามประเทศมี ๒ นิกายคือธรรมยุติกนิกายและมหานิกายด้านบุคลากรทรงตั้งกรมธรรมการมีเจ้ากรม
ธรรมการและฝ่ายปกครองให้การสนับสนุนเจ้าคณะต่าง ๆ ตาม พ.ร.บ. นี้ พระภิกษุต้องรักษาพระวินัย
เป็นที่ตั้งแล้ว ยังต้องอยู่ภายใต้กฎหมายแผ่นดินและจารีตประเพณี ส่วนคฤหัสถ์ผู้ใดละเมิดกฎหมายนี้
มีความผิดฐานขัดคำสั่งเจ้าพนักงาน

สมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชหลังจากสมเด็จพระสังฆราชองค์เดิม
สิ้นพระชนม์ พระองค์ไม่แต่งตั้งพระสังฆราชจนกระทั่งสิ้นรัชกาล

สรุปพัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการตรากฎหมายลักษณะ
ปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ โดยให้ยกเลิกจารีตประเพณีที่ขัดกับพระราชบัญญัติฉบับนี้ พระภิกษุสงฆ์
ในสมัยนี้มีกฎหมายบังคับ ๓ ประเภทคือ กฎหมายแผ่นดิน, พระวินัย และจารีต มีการบัญญัติให้คณะ
ธรรมยุติกนิกายก่อตั้งขึ้นและมีการตั้งกรมการมหาเถรสมาคมเป็นที่ปรึกษา นอกจากนั้นแล้วยังออก
ประกาศให้แต่งตั้งพระอุปัชฌาย์ให้เป็นเจ้าพนักงานและผู้บวชจะต้องมีประกันอีกด้วยในด้านการ
ปกครองมีการรวมตัวเป็นปีกแผ่นสู่ส่วนกลางที่กรุงเทพฯ สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดทางการเมือง
แบบสยามสมัยใหม่ (ซึ่งเปลี่ยนแปลงจากเดิมที่มีการรวมตัวแบบตามคติจักรวาลวิทยา) ภายใต้อุดมคติ
ทางการเมืองของรัฐโดยมีประสงค์ให้วัดเสมือนพิพิธภัณฑวัตถุรวบรวมพระพุทธรูปที่สำคัญและงดงาม

แนวคิดที่ปรากฏเป็นรูปธรรมที่หน้าบันพระอุโบสถ ๔ ด้านของวัดเบญจมบพิตร หน้าพระ
ระเบียง ๑๐ ด้านเป็นสัญลักษณ์แทนกระทรวง ๑๐ กระทรวงของสมัยนั้น ส่วนลายหน้าบันพระอุโบสถ

^{๕๐}กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จพระเจ้า,** เล่มที่ ๑๔, ชุดที่ ๑๙,
(กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๔๘๑), หน้า ๑๓๙-๑๔๘.

ทั้ง ๔ ด้านนำตราพระราชลัญจกรที่พระมหากษัตริย์ใช้ประทับตรา ทั้ง ๔ แบบ นำมาเป็นต้นแบบที่ถอดมาจากตราพระลัญจกร ๔ แบบ ที่ใช้ประทับตราสั่งว่าราชการต่าง ๆ ภายใต้ระบบการบริหารราชการแผ่นดินแบบใหม่ของรัฐชาติสมัยใหม่ การปรับเปลี่ยนแนวคิดภาพจิตรกรรมฝาผนังตามแบบแผนใหม่ ภายในอุโบสถวัดเบญจมบพิตรโดยภาพเขียนทั้ง ๘ ช่อง โดยภาพเขียนเป็นจอมเจดีย์ที่สำคัญของสยามเป็นคติการยึดครองพื้นที่แบบใหม่ ที่เคยอิงกับคติไตรภูมิมาสู่อาณาเขตที่เป็นรูปธรรม ซึ่งปรับคติความเชื่อจากอุดมคติที่ไม่มีอยู่จริงในอดีต

โดยอุดมคตินี้รัฐชาติสมัยใหม่แบบตะวันตกทำให้สยามประเทศ ทรงพยายามสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางเชื้อชาติและดินแดน “ไม่มีลาว ไม่มีไทย” เพื่อรักษาความมั่นคงของประเทศ และความมั่นคงของพระราชอำนาจตามแนวคิดตะวันตก อันเป็นพระราชกุศโลบายในการสร้างเอกภาพทางเชื้อชาติและดินแดนให้มาอยู่ภายใต้พระราชอาณาจักรสยามทั้งหมด

พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจในรัชสมัยนี้ มีลักษณะที่เป็นการรวมศูนย์อำนาจสู่ส่วนกลาง ฝ่ายบ้านเมืองใช้อำนาจแบบควบคุมสั่งการคณะสงฆ์ตามหัวเมืองตั้งแต่เหนือจรดใต้ ให้ขึ้นตรงต่อส่วนกลางโดยใช้ศาสนวัตถุและกุศโลบายเป็นเครื่องมือในการควบคุมสั่งการ อีกทั้งรูปแบบการปกครองตามแบบตะวันตกมาปรับใช้กับสยามประเทศ ปลุกฝังแนวคิดใหม่กลืนชาติพันธุ์ต่าง ๆ เหลือเพียงหนึ่งเดียวเพื่อสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแห่งสยามประเทศ

๓.๒.๒ พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ไทย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖

สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พัฒนาการในการใช้อำนาจของพระเจ้าแผ่นดิน อาศัยอำนาจตามเชิงอรรถมาตรา ๔ พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ ทรงมอบอำนาจให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้าเป็นผู้บัญชาการคณะสงฆ์ได้ทั่วไป โดยที่มหาเถรสมาคม (มส.) มีหน้าที่ให้คำปรึกษาสมเด็จพระสังฆราช ทรงมอบอำนาจเต็มให้พระสังฆราชคือสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสปกครองคณะสงฆ์ บริหารคณะสงฆ์ตามพระราชดำริอันเป็นจุดเริ่มต้นในการปรับเปลี่ยนการใช้พระอำนาจ ที่มอบอำนาจให้สมเด็จพระสังฆราชในนามประธานหมู่สงฆ์ปกครองหมู่สงฆ์ทั้งหมด พระองค์มอบอำนาจให้คณะสงฆ์ปกครองกันเองผ่านประธานสงฆ์โดยปราศจากการควบคุมสั่งการของพระมหากษัตริย์ (รัฐ) การปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชโดย (รัฐ) ใช้อำนาจเพียงกำกับดูแล แสดงว่าอำนาจหน้าที่บัญชาการของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า เป็นไปอย่างกว้างขวาง เพราะทรงบัญชาการคณะสงฆ์ได้โดยลำพังพระองค์เอง^{๕๑}

^{๕๑}พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), การปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า ๓๙.

พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจสมัยรัชกาลที่ ๖ เปลี่ยนจากการที่พระเจ้าแผ่นดินใช้อำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาดในนามสมเด็จพระสังฆราช ทรงมอบอำนาจให้แก่พระสังฆราชปกครองหมู่สงฆ์โดยตรงโดยให้คณะสงฆ์ปกครองกันเอง โดยปราศจากการควบคุมจากรัฐ (การควบคุมของพระมหากษัตริย์ ตามระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิการ) พระองค์ใช้อำนาจเพียงกำกับดูแล

รัชสมัยนี้สมเด็จพระสังฆราชบัญชาการคณะสงฆ์ทั่วไป กลายเป็นประเพณีของไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงแนะนำสั่งการในเรื่องราวกิจการคณะสงฆ์ และราชการบ้านเมืองอีกทั้งวิทยาการอื่น ๆ แทบทุกสาขาทั้งภาษาไทยและอังกฤษ^{๕๒} รูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ในด้านการปฏิบัติหน้าที่ของสมเด็จพระสังฆราช ทรงมีอำนาจมากกว่าเดิมซึ่งในอดีตเป็นอำนาจของพระมหากษัตริย์ครั้งหนึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงปฏิสังขรณ์และแสดงธรรมแก่ราษฎร ผู้มาเฝ้าทรงกล่าวถึงสรวรรคโลก คือพิภพของเทวดาและคนในเมืองนี้ดูจเทวดา ควรประพฤติอย่างเทวดาทรงแสดงธรรม เทวธรรม ได้แก่ ศรัทธา ศีล พาหุสัจจะ จาคะ ปัญญา อันเป็นความประพฤติของเทวดา ผู้เป็นเทวดาเมื่อยังไม่เกิดเป็นเทวดา ก็ประพฤติธรรมของเทวดาครองความเป็นเทวดาอยู่ได้ และเทวดาเป็นผู้กล้าในการทำประโยชน์ ไม่ทำทุจริตความประพฤติของเทวดาจึงสมควรแก่เป็นชนชาวเมืองนี้^{๕๓}

พระธรรมเทศนานี้ถือว่าการสั่งข้าราชการ ให้ข้าราชการประพฤติตนเป็นคนดีสมกับการเป็นเทวดา ส่วนชาวเมืองสรวรรคโลกท่านสั่งสอนให้เป็นคนดีมีศีลรักษาธรรม สมกับการอยู่ในเมืองเทวดาและเป็นเทวดาที่ดี ทรงสอนคนให้รู้จักคิดและมีจิตที่เป็นกุศลมูล เป็นการปลูกใจโดยใช้พระธรรมมาปรับใช้กับการเมืองยุคอาณานิคม

พระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เขียนถึงพระราชาภิเษก การศึกษามณฑลนครราชสีมา

๑. การที่จะส่งครูสอนหนังสือออกจากกรุงเทพฯ ไปสอนหัวเมืองเป็นการยาก เนื่องจากครูมีไม่เพียงพอต่อความต้องการ ทางที่ดีกว่าที่อาจทำประโยชน์ให้เกิดทั่วไปในทุกหัวเมือง

^{๕๒}สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระดำริและพระโอวาทเกี่ยวกับพระศาสนา (นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ข, ค.

^{๕๓}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๓.

๒. โดยให้พ่อ-หาคนเข้ามาเรียนในกรุงเทพฯ ถ้าเป็นภิกษุสามเณรที่ได้ค่าเลี้ยงของหลวง เมื่อคนเหล่านั้นได้รับความรู้แล้วก็ส่งกลับไปในเมืองต่าง ๆ เช่นนี้ย่อมมีประโยชน์มากกว่าซึ่งใช้ค่าใช้จ่ายน้อยกว่าแต่ได้ครูมากกว่า^{๔๔}

ถือว่าเป็นพัฒนาการในเป็นการสั่งราชการเสมือนผู้มีอำนาจสั่งราชการกระทรวงศึกษา อันเป็นการสั่งทางปกครองและปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ซึ่งถือว่าทันสมัยและทันต่อสถานการณ์ หากต้องส่งคนจากส่วนกลางไปสอนคนตามหัวเมืองนั้นมีอุปสรรคและปัญหาเนื่องจากขาดแคลนบุคลากรการนำบุคลากรจากภูมิภาคที่มีศักยภาพมาอบรมแล้วส่งกลับไปสอนยังท้องถิ่นนั้น ๆ ย่อมมีประโยชน์มากกว่าและทันกาล ดังเช่นสมัยรัชกาลที่ ๙ ทรงมีโครงการศึกษาผ่านดาวเทียม เป็นต้น

พระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ตัดสินเรื่องการรื้อพระเจดีย์และพระพุทธรูปซึ่งอยู่บริเวณที่รกร้างปราศจากการดูแลหรือสถานที่ อันไม่สมควรจะเป็นเจดีย์หรือพระพุทธรูปที่ไม่สวยงามเป็นการอันควรมีกุศลจิต ผู้ใดชุดพระเจดีย์และพระพุทธรูปเอามาเป็นประโยชน์ตนหรือคิดทำลาย การทำเช่นนั้นเป็นบาปหากทำเพื่อบูรณปฏิสังขรณ์ให้เป็นที่เลื่อมใส การกระทำความผิดเป็นคุณประโยชน์ต่อพระศาสนา^{๔๕} ความดังกล่าวถือว่าเป็นการออกคำสั่งทางปกครอง ของผู้มีอำนาจซึ่งกระทำได้ในเวลานั้น และเป็นการดูแลรักษาถาวรวัตถุอีกด้วย

พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ มีพระราชดำริตั้งกอง “มหาดเล็กรายงาน” โดยคัดเลือกจากมหาดเล็ก เด็กชาย หรือข้าราชการหนุ่ม ๆ ที่มีปัญญาเฉลียวฉลาด มีปฏิภาณไหวพริบ เอามาฝึกฝนอบรม ใกล้ชิดพระองค์แล้วส่งไปรับราชการเป็นหูเป็นตาให้พระองค์ ทำให้ได้คนดีมีปัญญามาทำงานจำนวนมาก สมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารีเถร) ได้นำเอาแบบอย่างดังกล่าวมาใช้ในวัด โดยคัดเลือกเณรที่มีความสามารถเข้ามาศึกษา อบรม เพื่อเป็นกำลังสำหรับการศึกษาในวัด เมื่อหลวงวิจิตรวาทธรรมศึกษาเล่าเรียนวิชาการต่าง ๆ ในวัดมหาธาตุจนกระทั่งสึกไปรับราชการอยู่ที่กระทรวงการต่างประเทศ เมื่ออายุ ๒๐ ปี^{๔๖} มหาดเล็กรายงานได้แก่เจ้าหน้าที่ ซึ่งมีหน้าที่รายงานการสร้างวัดหรือผู้เจ็บป่วย การที่วัดนำรูปแบบมาพัฒนาคนมาเพื่อฝึกฝนพระเณรย่อมส่งผลต่อสังคมและประชาชนให้มีคุณภาพมากขึ้น

กรณีครูบาศรีวิชัยไม่ปฏิบัติตามประกาศคณะสงฆ์ ท่านธเนศ อาภรณ์สุวรรณ กล่าวไว้ว่า ครูบาศรีวิชัย ไม่ปฏิบัติตามประกาศคณะสงฆ์จึงให้จับกุม มีประชาชนชุมนุมจำนวนมากในที่สุดก็ไม่สามารถเอาผิดพระศรีวิชัยได้จึงให้ส่งตัวไปกรุงเทพฯ เพื่อให้สมเด็จพระสังฆราชทรงไต่สวน

^{๔๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙, ๒๑.

^{๔๕}สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระมหาสมณวินิจฉัย, หน้า ๑๑๕-๑๑๗.

^{๔๖}เสถียร พันธรังสี, รำลึก ๑๐๐ ปีพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๓-๑๔.

และพิจารณาหลงโทษ ผลไม่อาจหลงโทษได้พระสังฆราชทรงวินิจฉัยว่าพระศรีวิชัยไม่มีความผิด เจ้าคณะลงโทษหนักเกินไปควรปล่อยตัวกลับไป โดยท่านมีท่าทีและทรงชนะแบบสมัยใหม่ในโลกทัศน์ของชนชั้นนำสยาม ท่านยังกล่าวอีกว่า เป็นพระที่อ่อนโยน ไม่ใช่ผู้ถือกระด้าง ไม่ใช่เล่ห์... ไม่ค่อยรู้ธรรมวินัยแต่มีสมณะสัญญา สามารถเป็นพระต่อไปได้.. เป็นการชี้ให้เห็นว่าเป็นพระที่มีศีลและซื่อสัตย์ ส่วนการที่ตั้งตัวเป็น “พระอุปฌาย์เองนั้นเพราะความไม่รู้ความหมาย ไม่รู้ประกาศ ทำตามธรรมเนียม...ถูกลงโทษเกือบไม่รู้ว่ามีผิดอะไร จึงต้องอธิบายให้รู้จักว่าสิ่งใดถูกหรือผิด”

พัฒนาการของสังคมและความล่าช้า โดยคนล่าช้าควรนำมา “ขัดเกลา” ให้การศึกษาใหม่ไม่ควรที่จะปล่อยให้ไม่รู้ครุบาศรีวิชัยเป็นชาวกะเหรี่ยงที่มีสติปัญญาและความคิดไม่เหมือนชาวบ้านทั่วไปที่เข้าวัดบวชเณร-บวชพระหากวิเคราะห์จากมูลเหตุทางสังคมและการเมือง กล่าวได้ว่าสถานการณ์ขณะนั้นมีเหตุการณ์และผลกระทบจากการปกครองอันทำให้ชาวบ้านต้องการผู้นำที่สะท้อนความรู้สึกและความต้องการของพวกเขา จากการปฏิบัติในทางสังคมหลายเรื่อง พระศรีวิชัยช่วยเหลือชาวบ้านซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นคนเชื้อสายต่าง ๆ ที่ไม่ใช่ไทย ได้แสดงออกถึงความหวังและความเชื่อที่ต้องการของพวกเขาโดยที่การปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ ๕ เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความเจริญของคณะสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งของปัญหา การที่พระศรีวิชัยเป็นผู้นำชนกลุ่มน้อยได้พบหนทางผ่านพระพุทธศาสนาในการสร้างความเป็นตัวตนขณะที่อำนาจรัฐไทยไม่อาจเข้าไปมีอำนาจครอบงำความคิดพวกเขาได้ ทำให้พวกเขาไม่คิดว่าเป็นพลเมืองแห่งรัฐไทย จึงไม่จำเป็นต้องมีความจงรักภักดีหรือยำเกรงอย่างใด กองทัพธรรมของพระศรีวิชัยทำให้เห็นความหลากหลายของผู้คนชนชาติ ก่อนที่จะถูกรวมศูนย์ให้เป็นชาติไทยอันหนึ่งเดียว นำไปสู่การสร้างนโยบายของรัฐไทยในการกลืนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ให้กลายมาเป็นคนไทย^{๕๗} ปัญหาพระศรีวิชัยและพวกคือปัญหาของการที่รัฐสมัยนั้นใช้อำนาจรัฐเข้าครอบงำแนวคิด โดยชนกลุ่มน้อยปรับตัวไม่ทันกับการปฏิรูปของรัฐหลายประการ จึงเกิดการปะทะระหว่างสองวัฒนธรรมและแนวคิดของทั้งสองฝ่าย

งานวิจัยความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสยามและล้านนาพบว่า การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสยามกับล้านนาจากรัฐประเทศราชมาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยเป็นการสร้างรัฐชาติโดยมีแนวคิดจากการลบล้างอธิธานิคมของชาติตะวันตก การปรับตัวของชนชั้นนำสยามในการเรียนรู้วิธีการ

^{๕๗} ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, ประวัติศาสตร์ที่ไม่ถูกจำ: ครุบาศรีวิชัยกับการปกครองรวมศูนย์ของกรุงเทพฯ, วิทยาลัยนานาชาติปริทัศน์มยงค์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://blogazine.pub/blogs/thanet-a/post/471719> April, 2014-12: 22--Thanet A[๑๕/๐๖/๒๕๖๐].

จัดการปกครองของเจ้าอาณานิคม โดยการออกกฎหมายและการบังคับใช้กฎหมายและส่งคนไปเก็บภาษีที่สร้างระบบราชการสยาม, การทำแผนที่และสำมะโนครัวพัฒนาการสื่อสารและการคมนาคมแบบสมัยใหม่, การวางรากฐานการศึกษาและควบคุมสถาบันสงฆ์เป็นต้นโดยรัฐได้นำวิธีการแบบรัฐจารีตมาใช้ควบคู่กันไปการสร้างสายสัมพันธ์ทางเครือญาติกับเจ้าเมืองเชียงใหม่ผลจากการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในรัชกาลที่ ๕ ทำให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้านจากกลุ่มอำนาจเก่า(ท้องถิ่น) จับอาวุธขึ้นต่อสู้ในลักษณะของกบฏและการใช้ความเชื่อดั้งเดิมเป็นพลังทางสังคมเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐและความหลากหลายทางชาติพันธุ์ทำให้ล้านนาขาดความจงรักภักดีรัชกาลที่ ๖ เปลี่ยนนโยบายการปกครองล้านนาใหม่ ที่แตกต่างไปเดิมโดยใช้ลัทธิชาตินิยมของตะวันตกผ่านสิ่งพิมพ์ การจัดการศึกษาเพื่อปลูกฝังให้คนล้านนารู้สึกถึงความเป็นไทยร่วมกันกับส่วนกลาง รวมทั้งมีนโยบายดูแลทุกข์สุขและการทำมาหากินของราษฎร และเพิ่มความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างกรุงเทพฯ และล้านนา(อีกทั้งการเสด็จประพาสสมณชลาลัยของรัชกาลที่ ๗ เป็นการย้ำ ให้คนล้านนาเห็นว่าอำนาจสูงสุดในการปกครองอยู่ที่กษัตริย์สยาม มิใช่บรรดาเจ้านายอีกต่อไป)^{๔๘} แนวนโยบายแห่งรัฐทำให้ชนที่มีเชื้อชาติดั้งเดิมในทางทิศเหนือที่มีแนวคิดที่ไม่ใช่คนไทยเกิดการต่อต้าน บางแห่งมีการใช้อาวุธต่อต้านรัฐไทยสมัยใหม่ การเปลี่ยนนโยบายการปกครองล้านนาใหม่ ซึ่งแตกต่างจากเดิมโดยใช้ลัทธิชาตินิยมของตะวันตกผ่านสื่อและปลูกฝังให้คนล้านนามีความรู้สึกร่วมในความเป็นไทย ลักษณะการปกครองเช่นนี้เป็นการครอบงำโดยการควบคุมสั่งการจากส่วนกลาง ซึ่งแต่เดิมมีรูปแบบกำกับดูแล กล่าวคือรัฐเพียงกำกับดูแลให้เจ้าหัวเมืองเหนือปกครองกันเอง หลังการปฏิรูปการปกครองจึงทำให้ตื่นตัวว่ากำลังจะถูกกลืนความเป็นล้านนา ดังที่พระครูบาศรีวิชัยกระทำ เป็นต้น

พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง อาศัยการเผยแผ่พระศาสนาสอดแทรกอำนาจทางการเมือง เพื่อกลืนชาติพันธุ์ของชนกลุ่มน้อยให้เหลือเพียงชนชาติไทย ถือว่าเป็นพัฒนาการทางการเมืองเผยแผ่ศาสนา รวมทั้งนโยบายให้พระสงฆ์เป็นครูสอนแก่ฆราวาสและพระภิกษุตามท้องถิ่นชนบท โดยสอดแทรกอำนาจทางการเมืองการปกครองตามนโยบายปฏิรูปการปกครองสยามสมัยใหม่ต่อประชาชน ในสมัยนี้อาศัยนโยบายสยามใหม่ในลักษณะควบคุมสั่งการ โดยรวบอำนาจมาสู่ส่วนกลาง

๓.๒.๓ พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ไทยสมัยรัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

^{๔๘}เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว และจุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, ภาควิชาประวัติศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, “รัฐสยามกับล้านนา”, วารสารศรีนครินทรวิโรฒวิจัยและพัฒนา, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑๑ (ม.ค. – มิ.ย. ๒๕๕๗): ๖๓.

ลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ ๗ (๒๔๖๘-๒๔๗๗) สมเด็จพระสังฆราช ทรงปกครองคณะสงฆ์โดยลำพังพระองค์เองและมีมหาเถรสมาคมเป็นกรรมการ พ.ร.บ. ลักษณะปกครองคณะสงฆ์มีการแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๗๕ มาตรา ๓ แห่ง พ.ร.บ. ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ให้ยกเลิกบรรดากฎหมายและข้อบังคับอื่น ๆ ที่มีข้อความเกี่ยวกับการพระราชทานวิสุงคามสีมาที่ขัดกับกฎหมายฉบับนี้ อันเป็นการใช้อำนาจของรัฐที่มีต่อศาสนา^{๕๙} รัชสมัยนี้ใช้พระราชอำนาจของกฎหมายยกเลิกกฎหมายที่ขัดการพระราชทานวิสุงคามสีมา พ.ร.บ. นี้ ต่อมามีการตรา พ.ร.บ. ลักษณะปกครองคณะสงฆ์แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๗๗ ให้ยกเลิก มาตรา ๗ แห่ง พ.ร.บ. ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ มีความว่า วัด ธรณีสงฆ์เป็นสมบัติของพระพุทธศาสนาโดยที่มีสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นอัครศาสนูปถัมภก ผู้ใดผู้หนึ่งจะโอนกรรมสิทธิ์มิได้ เว้นแต่มีกฎหมายบัญญัติไว้โดยเฉพาะ^{๖๐}

พัฒนาการทางด้านกฎหมายสมัยรัชกาลที่ ๗ นี้ มีลักษณะเป็นการบริหารจัดการทรัพย์สินของคณะสงฆ์ไว้โดยเฉพาะ คือที่ดินวัดและธรณีสงฆ์โอนกันไม่ได้

การสังคายนาพระไตรปิฎกในรัชกาลที่ ๗ มีการพิมพ์พระไตรปิฎก สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงชินวราลงกรณ ทรงเป็นประธานและพระมหาเถระที่เชี่ยวชาญบาลีช่วยในการชำระตรวจทานตามความถนัด เป็นฉบับแรกที่ได้จัดพิมพ์เป็นอักษรไทยครบบริบูรณ์ชุดละ ๔๕ เล่ม เรียกพระไตรปิฎกนี้ว่าพระไตรปิฎกสยามรัฐ มีเครื่องหมายเป็นตราข้างแสดงถึงเป็นของชาวไทย เพราะประชาชนบริจาคทรัพย์ในการนี้ด้วย พระไตรปิฎกฉบับนี้พิมพ์ได้เรียบร้อยมากและในช่วงนั้นต่างชาติมีความต้องการ เมื่อพิมพ์เสร็จแล้วได้พระราชทานแจกจ่ายไปตามวิทยาลัย และหอสมุดต่างชาติทั่วโลกจำนวน ๔๕๐ ชุด ซึ่งประเทศพระพุทธศาสนาอื่น ๆ ยังมิได้มีประเทศใดได้ทำ

พระวิหารหลวงวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหารฯ ได้ไปตรวจราชการจึงทราบว่ามีการปฏิสังขรณ์แล้ว และสงสัยว่าทำไมจึงเรียกวิหารหลวง สันนิษฐานว่าแต่เดิมเป็นวิหาร เพราะวัดมหาธาตุไม่มีพระสงฆ์อาศัยอยู่ เข้าใจว่ามีผู้ศรัทธาบูรณะวิหารหลวงให้เป็นอุโบสถภายหลัง^{๖๑} ความดังกล่าวแสดงถึงการเอาใจใส่ในศาสนาวัตถุของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในฐานะผู้แทนรัฐที่ตรวจราชการวัดในพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ โดยเฉพาะวัดมหาธาตุซึ่งเป็นอารามหลวงที่บรรจุพระสารีริกธาตุ คู่ไปกับการตรวจราชการเป็นเหตุเป็นตาแทนพระองค์

^{๕๙} พระธรรมปิฎกโศภน (วรวิทย์), วิทยาพระสังฆาธิการ เล่มที่ ๑, หน้า ๓๙, ๔๐.

^{๖๐} พระธรรมปิฎกโศภน (วรวิทย์), วิทยาพระสังฆาธิการ เล่มที่ ๑, หน้า ๔๑-๔๒.

^{๖๑} กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระสังฆราช, หน้า ๑๗.

พัฒนาการสมัยรัชกาลที่ ๗ ถือว่าเป็นช่วงปลายยุคกลางของกรุงรัตนโกสินทร์ เนื่องจากการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นประชาธิปไตย ซึ่งรูปแบบการปกครองมีการปรับเปลี่ยนไปตามสภาวะโลกตะวันตก รัชสมัยนี้มีการแก้กฎหมายคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ ในเรื่องเกี่ยวกับอสังหาริมทรัพย์ของวัดในด้านกรรมสิทธิ์ครอบครอง และมีการใช้วิธีตรวจวัดแผ่อาณาในการตรวจพื้นที่ส่วนต่าง ๆ ของประเทศที่มีแนวคิดความมั่นคงแผ่อยู่ รัฐใช้อำนาจในการสังคายนาพระไตรปิฎก ประสานความร่วมมือทั้งทรัพยากรบุคคลและทรัพย์สินของเอกชนระดมสรรพกำลัง ในการสังคายนา ครั้งนี้ใช้อำนาจสมัยนี้มีลักษณะเป็นการควบคุมสั่งการ ซึ่งรัฐมีแนวโน้มปล่อยให้ราษฎรปกครองตนเองมากขึ้นเนื่องจากสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

๓.๒.๔ แนวคิดผู้ทรงคุณวุฒิสมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง

พระจุลเจ้าเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ทรงปฏิรูปคณะสงฆ์ โดยมีการรวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั่วทั้งราชอาณาจักร คณะสงฆ์ขึ้นตรงกับพระมหากษัตริย์ตามพ.ร.บ.ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ โดยที่มหาเถรสมาคมเป็นเพียงที่ปรึกษา รัชสมัยนี้ยังไม่มีแต่งตั้งพระสังฆราชพระองค์ทรงปฏิบัติหน้าที่พระสังฆราช โดยใช้พระราชอำนาจตามแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่เรียกว่าราชาธิปไตย สมัยพระจุลเจ้าเกล้าเจ้าอยู่หัวฯเป็นจุดเริ่มต้นของพระสงฆ์สองนิกาย ตามความข้างต้นผู้ทรงท่านที่ ๒ กล่าวถึงพ.ร.บ.ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ๑๒๑ ว่าเริ่มมีการแต่งตั้งองค์กรคณะสงฆ์รูปแบบองค์คณะของมหาเถรสมาคม โดยท่านที่ ๔ กล่าวถึงคณะธรรมยุติได้ก่อตั้งขึ้นอย่างถูกต้องตาม พ.ร.บ.สงฆ์ ๑๒๑ การก่อตั้งขึ้นนั้นอาจเป็นเพราะว่า พระสงฆ์ธรรมยุติมีความต้องการตำแหน่งตามกฎหมาย พ.ร.บ.นี้ระบุว่า คณะสงฆ์ไทยหมายถึงมหานิกาย (นิกายที่มีสงฆ์ส่วนมาก) และธรรมยุติกนิกาย การปกครองคณะสงฆ์ทั้งสองนิกายให้แยกการปกครอง คณะธรรมยุติกนิกายให้พระธรรมยุติปกครองดูแล คณะมหานิกายให้ปกครองดูแลพระมหานิกาย แต่การบริหารจัดการองค์กรสงฆ์ทั้งหมดให้ทั้งสองนิกายร่วมกันดูแลฝ่ายธรรมยุติได้ประโยชน์จากกฎหมายฉบับนี้ ทำให้มีตำแหน่งหน้าที่ชัดเจนในคณะสงฆ์ไทย

สมัยพระพุทธรูปอดฟ้าฯ มีการทำสังคายนาพระไตรปิฎก แต่ไม่ได้มีการจัดเป็นหมวดหมู่ดังเช่นปัจจุบัน ซึ่งต้องใช้เวลาในการรวบรวมทั้งหมดโดยรัฐช่วยชำระ, ช่วยพิมพ์เผยแพร่ ต่อมาพระจุลเจ้าเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ทรงช่วยพิมพ์และเผยแพร่พระไตรปิฎก อันเป็นพัฒนาการรูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในรัชกาลนี้ ตามแนวคิดท่านที่ ๕ ส่วนท่านที่ ๗ กล่าวถึงพระสงฆ์สมัยพระจุลเจ้าเกล้าเจ้าอยู่หัวฯว่าฝ่ายอาณาจักรอาศัยพระสงฆ์เป็นเครื่องมือ ซึ่งให้การสนับสนุนทางการศึกษาทำให้เกิดความเจริญในด้านต่าง ๆ เช่นมีการก่อตั้งโรงเรียนแห่งแรกได้แก่โรงเรียนวัดมหาพฤฒาราม ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ไทยนั้นพระพุทธรูปอดฟ้าฯมีลักษณะ Buddhist of life คือพระพุทธรูปเป็นวิถีชีวิตในด้านต่าง ๆ ส่วนท่านที่ ๒ กล่าวถึงสมัยพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ มีทั้งการปกครองประชาธิปไตยและ

เผด็จการ มีลักษณะปกครองเป็นรัฐชาติสมัยใหม่บางครั้งก็เป็นรัฐบาลเผด็จการ บางครั้งรัฐบาลก็เป็นแบบประชาธิปไตย แต่ที่เห็นได้ชัดก็คือการเป็น Modern Nation State. การเปลี่ยนแปลงการปกครอง สมัยพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านที่ ๑ ให้ความเห็นว่ารัฐพยายามให้คณะสงฆ์มีอำนาจปกครองตนเองอำนาจสูงสุดอยู่ที่รัฐธรรมนูญ โครงสร้างอำนาจรัฐไม่มีความแน่นอนคณะสงฆ์จึงต้องอิงอำนาจรัฐ ถึงแม้จะยึดหลักพระธรรมวินัยแต่ยังคงต้องอยู่ภายใต้อำนาจรัฐที่อิงอาศัยกันอยู่ ควรทำเพียงให้คำปรึกษาและสนับสนุนไม่ควรใช้กฎหมายเข้ามาครอบงำ แต่ควรใช้กฎหมายเท่าที่จำเป็นควรให้สงฆ์ปกครองกันเองภายในกรอบของพระธรรมวินัยตามพระไตรปิฎก และพระสงฆ์ไม่ควรเข้ามาก้าวล่วงทางการเมือง ส่วนรัฐมีควรใช้อำนาจสนับสนุนให้เป็นไปตามพระธรรมวินัยเท่านั้น

สรุปพัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจสมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง

พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ไทย ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาลที่ ๗ มีพัฒนาการดังนี้

พัฒนาการสมัยรัชกาลที่ ๕ โครงสร้างคณะสงฆ์มีพัฒนาการจากนิกายเดียวเป็นนิกายคู่ ได้แก่ ธรรมยุติกนิกายและมหานิกาย มีมหาเถรสมาคมเป็นที่ปรึกษาพระศาสนา ปกครองบำรุงสังฆมณฑล โดยกรมธรรมการให้การช่วยเหลืองานต่อเจ้าคณะต่าง ๆ พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ตราเป็นพระราชบัญญัติว่าด้วยลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ แต่ไม่ทรงแต่งตั้งพระสังฆราชแต่อย่างใด ทรงปกครองโดยพระองค์เอง ทรงใช้กุศโลบายในการใช้พระราชอำนาจปรับปรุงและปฏิสังขรณ์การวัดพุทธทางพระพุทธศาสนาสอดแทรกแนวคิดทางการเมืองการปกครอง อาทิการรวบรวมพระพุทธรูปซึ่งสะท้อนภาพของการสำนึกและประวัติศาสตร์สยามสมัยใหม่ ตามแนวคิดทางการเมืองใหม่ของรัฐ การรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางตามนโยบายรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ สมัยรัชกาลที่ ๕ การรวบรวมพระพุทธรูปซึ่งสะท้อนภาพความสำนึกร่วมทางประวัติศาสตร์สยามใหม่ ภายใต้อุดมคติทางการเมืองของรัฐ ที่มีวัตถุประสงค์ให้วัดเสมือนพิพิธภัณฑสถานรวบรวมพระพุทธรูปที่สำคัญและงดงาม แต่สอดแทรกแนวคิดรวมอำนาจที่ส่วนกลาง ทรงใช้สัญลักษณ์ที่แสดงถึงพระราชอำนาจอาทิตยหน้าพระระเบียง ๑๐ ด้านแทนกระทรวง ๑๐ กระทรวงสมัยนั้นเป็นต้น

โดยอุดมคติรัฐชาติสมัยใหม่แบบตะวันตกรัชกาลที่ ๕ ทรงพยายามสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางเชื้อชาติและดินแดน เพื่อรักษาความมั่นคงของประเทศและความมั่นคงของพระราชอำนาจตามแนวคิดแบบตะวันตก อันเป็นพระราชกุศโลบายในการสร้างเอกภาพทางเชื้อชาติและดินแดนให้มาอยู่ภายใต้พระราชอาณาจักรสยามทั้งหมด พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจรัชสมัยนี้มีลักษณะที่เป็นการรวมศูนย์อำนาจสู่ส่วนกลาง ฝ่ายบ้านเมืองใช้อำนาจแบบควบคุมสั่งการคณะสงฆ์ตามหัวเมืองตั้งแต่เหนือจรดใต้ ให้ขึ้นตรงต่อส่วนกลางโดยใช้ศาสนวัตถุและกุศโลบายเป็นเครื่องมือ

ประกอบกับการใช้อำนาจควบคุมสั่งการ อีกทั้งนำรูปแบบการปกครองแบบตะวันตกมาปรับใช้กับสยามประเทศ ปลุกฝังแนวคิดใหม่โดยสลายชาติพันธุ์ต่าง ๆ ให้เหลือเพียงหนึ่งเดียว เพื่อสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแห่งสยามประเทศ

สมัยรัชกาลที่ ๖ เริ่มมีแนวนโยบายแห่งรัฐใหม่ให้ชนชาติดั้งเดิมทางภาคเหนือ ซึ่งคิดว่าตนมิใช่คนไทยและต่อต้านรัฐ บางแห่งมีการใช้อาวุธต่อต้านรัฐไทยสมัยใหม่ ซึ่งการเปลี่ยนนโยบายการปกครองล้านนาใหม่นี้แตกต่างจากเดิม โดยใช้ลัทธิชาตินิยมของตะวันตกผ่านสื่อและปลุกฝังให้คนล้านนามีความรู้สึกร่วมในความเป็นไทย รวมทั้งนโยบายอื่น ๆ เช่นเพิ่มความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างกรุงเทพฯและล้านนา อีกทั้งการเสด็จประพาสสมณทลพายัพของรัชกาลที่ ๗ เป็นการย้ำทำให้คนล้านนาเห็นว่า อำนาจการปกครองอยู่ที่สยามประเทศมิใช่บรรดาเจ้านายฝ่ายเหนือ ลักษณะการปกครองเช่นนี้เป็นการครอบงำโดยการควบคุมสั่งการจากส่วนกลาง ซึ่งแต่เดิมมีรูปแบบกำกับดูแลกล่าวคือรัฐเพียงกำกับดูแลให้เจ้าหัวเมืองเหนือปกครองกันเอง หลังการปฏิรูปการปกครองทำให้ตื่นตัวว่ากำลังจะถูกกลืนความเป็นล้านนา ดังที่พระครูบาศรีวิชัยกระทำต่อรัฐเป็นต้น พัฒนาการของคณะสงฆ์อีกประการหนึ่งได้แก่ ประมุขของสงฆ์ คือ สมเด็จพระสังฆราชเป็นผู้มีสิทธิขาดในการปกครองสงฆ์ รัฐทำเพียงกำกับดูแลในนามพระเจ้าแผ่นดิน ถือว่าเป็นการปรับเปลี่ยนรูปแบบการใช้พระราชอำนาจสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ รัฐทำหน้าที่เฝ้าระวังเป็นพี่เลี้ยงคณะสงฆ์

พัฒนาการสมัยรัชกาลที่ ๗ ถือว่าเป็นช่วงปลายสมัยกลางของกรุงรัตนโกสินทร์ เนื่องจากการปฏิบัติเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นประชาธิปไตย ซึ่งรูปแบบการปกครองมีการปรับเปลี่ยนไปตามสภาวะโลกตะวันตก รัชสมัยนี้มีการแก้กฎหมายคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ ในเรื่องเกี่ยวกับอสังหาริมทรัพย์ของวัดในด้านกรรมสิทธิ์ครอบครอง และมีการใช้วิธีตรวจวัด แฝงอำนาจในการตรวจพื้นที่ส่วนต่าง ๆ ของประเทศที่มีแนวคิดความมั่นคงแฝงอยู่ รัฐใช้อำนาจในการสังคายนาพระไตรปิฎก ประสานความร่วมมือทั้งทรัพยากรบุคคลและทรัพย์สินของเอกชนระดมสรรพกำลัง ซึ่งครั้งนี้มีการใช้อำนาจที่มีลักษณะเป็นการควบคุมสั่งการ ในรัชกาลนี้มีเริ่มมีนโยบายปล่อยให้ราษฎรปกครองตนเองมากขึ้นเนื่องจากสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป พัฒนาการในสมัยรัชกาลที่ ๗ การเปลี่ยนแปลงมีมูลเหตุมาจากสังคมที่เปลี่ยนไปสู่รัฐชาติสมัยใหม่ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ ทำให้มีแนวคิดที่แตกต่างจากในอดีต รัชสมัยนี้มีแนวคิดบริหารทรัพย์สินของคณะสงฆ์ที่เปลี่ยนแปลงไป.

๓.๓ พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ กับ คณะสงฆ์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ยุคปัจจุบัน

พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ในสมัยยุคปัจจุบัน เป็นสมัยที่เริ่มเข้าสู่ยุคสมัยใหม่หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ ซึ่งมีพระมหากษัตริย์ปกครองแผ่นดินได้แก่ รัชกาลที่ ๘ รัชกาลที่ ๙ และรัชกาลปัจจุบัน

๓.๓.๑ พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ไทย รัชกาลที่ ๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

รัชสมัยนี้มีการตรา พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ โดยสมเด็จพระสังฆราชดำรงตำแหน่ง สกลมหาสังฆปริณายกบัญชาการคณะสงฆ์โดยคำแนะนำของสังฆสภา (โดยพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ พระเจ้าแผ่นดินทรงแต่งตั้งพระสังฆราชทำงานตามพระราชดำริ) ถือว่าพระสงฆ์ที่ได้รับแต่งตั้งมีหน้าที่เป็นเจ้าพนักงานตามกฎหมายลักษณะอาญา^{๖๒} อำนาจการปกครองคณะสงฆ์ตาม พ.ร.บ. นี้ ประมุขสงฆ์ คือ สมเด็จพระสังฆราชทรงใช้อำนาจปกครองคณะสงฆ์

๑. ผ่านสังฆสภา สังฆมนตรีและคณะวินัยธรแยกกันปกครองแทนสมเด็จพระสังฆราช โดยไม่ต้องรับผิดชอบในการกระทำของผู้แทนพระองค์ กล่าวคือพระองค์ใช้อำนาจผ่านสังฆสภา และสังฆมนตรีมีฝ่ายบริหารที่เป็นผู้แทนพระสังฆราชเป็นพัฒนาการที่เปลี่ยนแปลงจากอำนาจของพระสังฆราชจากอดีต

๒. รูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ ๒๔๘๔ นี้ ลอกเลียนแบบการปกครองรัฐสมัยใหม่ซึ่งปกครองประชาธิปไตยที่แบ่งอำนาจอธิปไตยเป็น ๓ อำนาจคือ นิติบัญญัติ บริหารและตุลาการ ส่วนคณะสังฆมนตรีเป็นฝ่ายบริหารแบ่งการบริหารราชการคณะสงฆ์ เป็นส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ระเบียบการบริหารคณะสงฆ์แบ่งเป็นส่วนกลางและส่วนภูมิภาค

- ส่วนกลางแบ่งได้เป็น ๔ องค์การคือองค์การปกครอง องค์การศึกษา องค์การเผยแผ่, องค์การสาธารณูปการ

- ส่วนภูมิภาคให้เป็นไปตามสังฆานัตติที่กำหนดให้ถือว่าพระสงฆ์ที่ได้รับแต่งตั้งมีหน้าที่ตามกฎหมาย เป็นเจ้าพนักงานตามกฎหมายลักษณะอาญาของกฎหมายบ้านเมือง.^{๖๓}

พระราชบัญญัติในรัชสมัยนี้แยกวัดออกเป็น วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา กับสำนักสงฆ์

^{๖๒}พระธรรมปิฎกโศภณ (วรวิทย์), วิทยาพระสงฆาธิการ เล่มที่ ๑, หน้า ๔๔-๔๕

^{๖๓}พระธรรมปิฎกโศภณ (วรวิทย์), วิทยาพระสงฆาธิการ เล่มที่ ๑, หน้า ๔๔-๔๕

ในการสร้างวัด การตั้ง การรวม การโอนย้ายและการยุบเลิกวัด ให้เป็นไปตามกฎกระทรวง และยังคงกล่าวถึงศาสนสมบัติแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ศาสนสมบัติกลาง ได้แก่ทรัพย์สินของพระศาสนาซึ่งยังมีใช้เป็นของวัดใดวัดหนึ่ง และศาสนสมบัติของวัด ได้แก่ทรัพย์สินของวัดใดวัดหนึ่ง^{๖๔}

วัดและสำนักสงฆ์เป็นสมบัติของพระพุทธศาสนา โดยมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นอัครศาสนูปถัมภ์ผู้ใดผู้หนึ่งจะโอนกรรมสิทธิ์มิได้ แต่รัชกาลที่ ๘ กำหนดให้วัดมี ๒ ประเภทและแบ่งทรัพย์สินของวัดและศาสนสมบัติถือว่า มีพัฒนาการในการบริหารทรัพย์สินของวัดและศาสนสมบัติทั้งที่เป็นของวัดและไม่ใช้ของวัด โครงสร้างการปกครองของรัฐกับคณะสงฆ์มีลักษณะการปกครองที่คล้ายคลึงกัน เนื่องจากในอดีตรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ ๒๔๘๔ นั้น ลอกเลียนมาจากรูปแบบการปกครองของรัฐในระบอบประชาธิปไตย มีการแบ่งแยกอำนาจออกเป็น ๓ อำนาจ เช่นเดียวกับการปกครองของรัฐ

พัฒนาการรูปแบบกฎหมายคณะสงฆ์ที่บัญญัติใช้บังคับ แบ่งตามศักดิ์ของกฎหมายได้ดังนี้

สังฆานัติ เทียบได้กับ พระราชบัญญัติ

กติกาสงฆ์ เทียบได้กับ พระราชกฤษฎีกา

กฎองค์การ เทียบได้กับ กฎกระทรวง

พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช เทียบได้กับ พระบรมราชโองการ

ข้อบังคับ เทียบได้กับ กฎสำนักนายกรัฐมนตรี

ระเบียบ (ทางคณะสงฆ์มนตรี) เทียบได้กับ ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี^{๖๕}

สมเด็จพระสังฆราชใช้อำนาจบริหารโดยคำแนะนำของสังฆมนตรี มีการแบ่งแยกเป็นอำนาจสามอำนาจ คือสังฆสภา สังฆมนตรีและคณะวินัยธร การบริหารงานของสังฆมนตรีแบ่งออกอย่างชัดเจน มีการแบ่งการบริหารคณะสงฆ์ออกเป็นส่วนกลางและบริหารส่วนภูมิภาค

พัฒนาการสมัยรัชกาลที่ ๘ มีการตรากฎหมายในรูปแบบต่าง ๆ เช่นเดียวกับฝ่ายบ้านเมือง สมเด็จพระสังฆราชในรัชสมัยนี้เป็นเพียงประมุขสงฆ์พระพุทธศาสนาชาวไทย ผู้บริหารคณะสงฆ์ที่แท้จริงตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้แก่

สังฆมนตรีเป็นฝ่ายบริหาร

สังฆสภาเป็นฝ่ายนิติบัญญัติ

และฝ่ายตุลาการมีคณะวินัยธรเป็นฝ่ายพิจารณาพิพากษาอรรถคดีต่าง ๆ

^{๖๔}พระธรรมนูญปริยัติโสภณ (วรวิทย์), วิทยาพระสังฆาธิการ เล่มที่ ๑, หน้า ๕๐, ๕๑

^{๖๕}พระธรรมนูญปริยัติโสภณ (วรวิทย์), วิทยาพระสังฆาธิการ เล่มที่ ๑, หน้า ๔๖

รัชสมัยนี้มีการแปลพระไตรปิฎกพ.ศ. ๒๔๘๓ โดยสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราช (แพ ตีสุทฺธมฺหาเถระ) วัดสุทัศน์เทพวราราม ทรงปรารภว่า

- พระไตรปิฎกได้คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่คนไทยส่วนใหญ่ไม่มีโอกาสได้อ่านเพราะยังเป็นภาษาบาลี จึงเห็นสมควรให้แปลเป็นภาษาไทย รัฐบาลสมัยนั้นให้ความเห็นชอบถวายความอุปถัมภ์ในการแปลครั้งนั้น จึงตั้งกรรมการแปลแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. แปลโดยอรรถ คือ แปลเอาความเป็นภาษาไทยเรียกว่า พระไตรปิฎกภาษาไทย

๒. แปลเป็นสำนวนเทศนา จัดพิมพ์ลงในใบลานเป็นคัมภีร์เทศน์ เรียกว่า พระไตรปิฎกเทศนาฉบับหลวง

โดยพระไตรปิฎกภาษาไทยนั้น แบ่งเป็น พระวินัย ๑๓ เล่ม พระสูตร ๔๒ เล่ม พระอภิธรรม ๒๕ เล่ม รวมเป็น ๘๐ เล่ม เท่าพระชนมายุของพระพุทธเจ้า^{๖๖}

๓.๓.๒ พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ไทย รัชกาลที่ ๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ ๙ แห่งบรมราชจักรีวงศ์เมื่อวันที่ ๙ มิถุนายน ๒๔๘๙ ปฐมบรมราชโองการในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระองค์เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๔๙๓ คือ “เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงประกอบพระราชกรณียกิจที่สำคัญต่อประเทศชาติสืบมา

องค์การสหประชาชาติสดุดี ยกย่องรัชกาลที่ ๙ เป็นกษัตริย์นักพัฒนา ต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง ในวันที่ ๒๘ ต.ค. ๒๕๕๙ ที่ประชุมสมัชชาสหประชาชาติได้จัดการประชุมเพื่อสดุดีและถวายพระเกียรติโดยประธานสมัชชาสหประชาชาติเริ่มกล่าวสดุดีเปิดให้ผู้แทนภูมิภาคต่าง ๆ ขึ้นกล่าวสดุดี ซึ่งถือเป็นโอกาสพิเศษที่มีขึ้นไม่บ่อยนัก ต่างแสดงความอาลัยต่อประเทศไทยและสมาชิกพระบรมวงศานุวงศ์ ในการครองราชย์ซึ่งยาวนานที่สุดของมนุษยชาติ

พระองค์ทรงงานอย่างหนัก เพื่อนำไปสู่ความกินดีอยู่ดีของประชาชนทั้งเชิงเศรษฐกิจ และสังคม โดยให้ความสำคัญกับงานเชิงบูรณาการหลายด้าน^{๖๗} ทรงเป็นนักปกครองที่เสียสละความสุข

^{๖๖}พระสิริสุทัศน์ธรรมาภรณ์, บทความเก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒๒๕.

^{๖๗}ข่าวไทยพีบีเอส, “องค์การสหประชาชาติสดุดียกย่องรัชกาลที่ ๙ กษัตริย์นักพัฒนาด้านแบบเศรษฐกิจพอเพียง”,ไทยพีบีเอส, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: [https://news.thaipbs.or.th/content/257143/\[๒๘/๑๐/๒๕๕๙\]](https://news.thaipbs.or.th/content/257143/[๒๘/๑๐/๒๕๕๙]).

ส่วนพระองค์เพื่อประชาชน ทรงมีอัจฉริยภาพด้านศาสนา การเมือง การปกครองและเศรษฐกิจ ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติต่างได้รับประโยชน์ จากการเสียสละของพระองค์ตลอดระยะเวลาที่ครองราชย์ ๗๐ ปี ทรงปกครองแผ่นดินโดยธรรมโดยทรงประพฤติธรรมของผู้ปกครอง คือทศพิธราชธรรมอย่างบริบูรณ์ อันประกอบด้วยทาน ศีล ความเสียสละ ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความเพียร ความไม่โกรธ ความไม่เบียดเบียน ความอดทน และความเที่ยงธรรม ทานคือการให้ พระองค์ได้พระราชทาน อามิสทาน พัสตูลิงของหรือปัจจัยที่จำเป็นในการดำรงชีวิต แก่พระภิกษุสงฆ์และราษฎรผู้ยากไร้ นอกจากนี้ยังทรงบำเพ็ญธรรมทาน คือการให้ธรรมและวิทยาทานคือการศึกษาเพื่อช่วยเหลือประชาชนอยู่อย่างสม่ำเสมอ^{๖๔} ทรงเสียสละกำลังกายและกำลังปัญญา รวมทั้งทรัพย์สิน ให้แก่ประชาชนและคณะสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร ฯลฯ ทรงประกอบพระราชกรณียกิจอื่น ๆ ที่สมกับการเป็นผู้นำที่มีทศพิธราชธรรม

พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ ทรงมีพระอัจฉริยภาพในด้านต่าง ๆ ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเช่นการอนุรักษ์และออกแบบสถาปัตยกรรมของชาติ ให้เป็นมรดกสำคัญของชาติ อาทิการบูรณะพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทและหมู่พระมหามณเฑียรวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระองค์ทรงอุปถัมภ์วัดและพระพุทธรูปในต่างแดน เพื่อให้เป็นศูนย์กลางในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาวัดไทยต่างแดนโดยรัฐบาลไทยร่วมมือกับประชาชนชาวไทยช่วยกันสร้างวัด เพื่อให้ทราบถึงความเจริญของชาติและจิตใจของคนไทยให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดต่อไปการที่พระองค์ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจมากมายก่อให้เกิดประโยชน์ต่อประเทศชาติและประชาชน ทรงมีพระอัจฉริยภาพอันเป็นเครื่องยืนยันว่าเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระอัจฉริยภาพเหนือกว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ใด ๆ ในโลก ทรงเป็นกษัตริย์ที่สร้างคุณประโยชน์ต่อชาติและต่อชาวโลก ทรงให้โอกาสแก่ผู้ด้อยโอกาส อาทิ สร้างวัดโรงเรียน รวมถึงดูแลความเป็นอยู่แก่ปวงชนชาวไทยให้อยู่ดีมีสุขควบคู่กันไป

พระอุโบสถวัดพระราม ๙ กาญจนาภิเษกเป็นงานสถาปัตยกรรมไทยซึ่งพระองค์ทรงวางแนวทางปฏิบัติโดยอาศัยหลัก “บวร” ให้เป็นวัดตัวอย่างของชุมชน ที่มีลักษณะต่างจากวัดอื่น ๆ ทั้งด้านโครงสร้างและบทบาทหน้าที่ คือ วัดในชุมชนเมืองที่ขนาดเล็กใช้งบประมาณที่ประหยัดเรียบง่าย เน้นประโยชน์ใช้สอย มีบทบาทเป็นศูนย์กลางในการศึกษาอบรมศีลธรรมและเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ เพื่อให้วัดเป็นศูนย์รวมแห่งความร่วมมือร่วมใจในการพัฒนาชุมชน เช่น

^{๖๔}ข่าวโพสทูเดย์, “ทรงครองราชย์ด้วยทศพิธราชธรรม”, โพสทูเดย์, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: [http://www.posttoday.com/social/royal/460418\[๑๕/๑๐/๒๕๕๙\]](http://www.posttoday.com/social/royal/460418[๑๕/๑๐/๒๕๕๙]).

ประเพณีไทยโบราณที่มีบ้าน วัดและโรงเรียนร่วมช่วยเหลือเกื้อกูลกันตลอดมา ถือได้ว่าเป็นวัดประจำรัชกาลที่ ๙^{๖๙}

รัชสมัยนี้รัฐบาลเผด็จการทหารตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ๒๕๐๕ ให้ยกเลิก พ.ร.บ. คณะสงฆ์ ๒๔๘๔ (ซึ่งมีลักษณะเป็นประชาธิปไตย) พ.ร.บ. สงฆ์ ๒๕๐๕ การปกครองคณะสงฆ์อยู่ในอำนาจของมหาเถรสมาคมโดยสมเด็จพระสังฆราชใช้อำนาจหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์

- ทรงเป็นประธานกรรมการมหาเถรสมาคม (มส.) มีอำนาจหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์และมอบอำนาจให้มหาเถรสมาคม (มส.)

- กรรมการมหาเถรสมาคม (มส.) ดำเนินงานต่าง ๆ เพื่อไม่ให้เกิดความล่าช้า (ในรัชกาลก่อน จากการถ่วงดุลอำนาจของสังฆสภา) ถือว่าเป็นพัฒนาการของกฎหมายคณะสงฆ์เป็นการแก้ไขปัญหาภายใน ซึ่งทำให้ขัดข้องและล่าช้าอย่างหนึ่ง

พัฒนาการทางกฎหมายซึ่งการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชโดยพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้สถาปนาสมเด็จพระสังฆราชเมื่อตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชว่างลง

- โดยตั้งสมเด็จพระราชาคณะอาวุโสสูงสุดโดยพรราชาปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชตาม พ.ร.บ. สงฆ์ ๒๕๐๕^{๗๐}

- รัฐบาลที่มาจากเผด็จการทหารตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์แก้ไขเพิ่มเติม ๒๕๓๕ การแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราช.....ให้นายกรัฐมนตรีโดยความเห็นชอบของมหาเถรสมาคม เสนอนามสมเด็จพระราชาคณะผู้อาวุโสสูงสุดโดยสมณศักดิ์ชั้นทูลเกล้าฯ เพื่อเป็นสมเด็จพระสังฆราช^{๗๑}

การแต่งตั้งพระสังฆราชมีพัฒนาการคือ พ.ร.บ. สงฆ์ ๒๕๐๕ ให้สมเด็จพระราชาคณะอาวุโสสูงสุดโดยพรราชาเป็นสมเด็จพระสังฆราช ต่อมามีการแก้ไขเพิ่มเติม พ.ร.บ. สงฆ์พ.ศ.๒๕๓๕ ให้แต่งตั้งสมเด็จพระราชาคณะผู้มีอาวุโสสูงสุดโดยสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระสังฆราช มอบให้มหาเถรสมาคม (มส.) ดูแลงานทั่วไป มีอำนาจตัดสินใจเกี่ยวกับนโยบายสำคัญทั้งหมดมีอำนาจออกกฎกระทรวงแต่งตั้งและถอดถอนกรรมการมหาเถรสมาคม รวมทั้งตรากฎข้อบังคับที่ไม่ขัดหรือแย้งกับพระธรรมวินัยหรือกฎหมายถือว่าเป็นพัฒนาการจากเดิม (ปี ๒๔๘๔)

พระราชบัญญัติสงฆ์ ๒๕๐๕ มาตรา ๕ ให้อำนาจออกกฎข้อบังคับไว้ โดยได้บัญญัติคำสั่งมหาเถรสมาคมปี ๒๕๓๙ ว่าด้วยการควบคุมการเรียไร^{๗๒} ได้ให้คำจำกัดความการเรียไรว่า คือการ

^{๖๙}สำนักข่าวประชาไท, “พระผู้ทรงทำนุบำรุงสถาปาศิลป์ไทย”, ประชาไท, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: [https://www.appicadthai.com/art-inspire\[๒๐/๒/๒๕๖๐\]](https://www.appicadthai.com/art-inspire[๒๐/๒/๒๕๖๐]).

^{๗๐}พระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์), วิทยาพระสังฆาธิการ เล่มที่ ๑, หน้า ๕๕

^{๗๑}พระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์), วิทยาพระสังฆาธิการ เล่มที่ ๑, หน้า ๗๔, ๗๕

^{๗๒}พระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์), วิทยาพระสังฆาธิการ เล่มที่ ๑, หน้า๖๐๙

ขอรวมตลอดถึงการซื้อขายแลกเปลี่ยน ขอใช้หรือบริการที่มีความหมายตรงหรือโดยอ้อมว่าไม่ใช่เป็นการซื้อขายแลกเปลี่ยน ขดใช้หรือบริการ ตามธรรมดา และหมายรวมถึงเรียไร การแจกจ่ายบอกบุญบรรณโดยสาร ทางสื่อมวลชนอื่น ๆ เป็นต้น เพื่อรวบรวมทรัพย์สินที่ได้มาทั้งหมด หรือบางส่วนไปใช้ในกิจการอย่างใดอย่างหนึ่ง จะเห็นได้ว่าก่อนหน้านี้ไม่มีกฎหมายบัญญัติไว้โดยชัดแจ้งเรื่องการเรียไร จึงทำให้เห็นถึงพัฒนาการทางการปกครองสงฆ์ให้มีระเบียบแบบแผนมากขึ้น

ในสมัยรัชกาลที่ ๙ ได้มีเหตุการณ์กระทบกระทั่งกันระหว่างพระสงฆ์กับรัฐบาลคือ กรณีข้อพิพาทพระพิมลธรรม ซึ่งเป็นคดีประวัติศาสตร์ของคณะสงฆ์ในรัชสมัยนี้ ขณะนั้นการเมืองภายในประเทศเกิดความวุ่นวาย ทางด้านพระพุทธศาสนาก็มีความขัดแย้งอย่างรุนแรงเช่นกันอันเกิดจากแนวคิดด้านการทำงานของพระพิมลธรรม ที่ส่งผลต่อความคิดและความรู้สึกของพระเถระชั้นผู้ใหญ่และคณะสงฆ์บางรูป มีความรุนแรงถึงขั้นสงฆ์อีกฝ่ายยื่นมือมีรัฐบาลเผด็จการทหารสมัยนั้นใช้อำนาจเข้ามาแทรกแซง เพื่อกำจัดพระพิมลธรรมให้พ้นจากวงการสงฆ์ เหตุความขัดแย้งเกิดขึ้นขณะพระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุฯ สงฆ์มนตรีว่าการองค์การปกครอง ซึ่งมีแนวคิดด้านการศึกษาแนวใหม่ คือ

๑. การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบใหม่ อาทิ การขอพระอาจารย์จากพม่ามาช่วยสอนพระอภิธรรมปิฎกในเมืองไทย การส่งพระภิกษุพุทธศาสนบัณฑิตไปศึกษาต่อต่างประเทศ
๒. การฟื้นฟูสำนักวิปัสสนา โดยมีการก่อตั้งสำนักวิปัสสนากรรมฐานที่วัดมหาธาตุฯ
๓. การอนุญาตให้คอมมิวนิสต์สามารถบวชในพระพุทธศาสนาได้
๔. การเป็นประธานไปร่วมประชุมกระทำสังคายนาพระไตรปิฎกที่ประเทศพม่า
๕. การเผยแผ่ศาสนาในต่างประเทศ การเข้าร่วมกับองค์กรฟื้นฟูศีลธรรมของต่างประเทศ

สาเหตุดังกล่าวทำให้พระเถระชั้นผู้ใหญ่บางท่านไม่เห็นด้วย แต่ไม่ต่อต้านและไม่กล้าต่อต้านที่รุนแรง เพียงแต่แสดงออกถึงการคัดค้านและวิจารณ์เชิงลบ ครั้น พ.ศ.๒๕๐๓ มีการแต่งตั้งสมเด็จพระวันรัต (ปลด กิตฺติโสภณมหาเถร) เป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช และมีการเปลี่ยนแปลงผู้ดำรงสังฆนายกและคณะสงฆ์ชุดใหม่ มีการกล่าวหาพระพิมลธรรมเสพเมถุนทางเวจมรรคกับศิษย์วัด ตำรวจสันติบาลได้นำพยานบุคคล ๕ คนมาให้การยืนยันต่อหน้ากรรมการสงฆ์ ผลการสอบสวนให้ท่านหมดสภาพการเป็นภิกษุ

เวลาต่อมาพระพิมลธรรมสามารถพิสูจน์ความบริสุทธิ์จนพ้นข้อกล่าวหา แต่ในปี ๒๕๐๕ ตำรวจนครบาลและทหารได้บุกจับท่านในข้อหาคอมมิวนิสต์และกระทำความผิดต่อความมั่นคงของรัฐ สันติบาลกอง ๑ มีบันทึกคำสั่งให้ให้สึกพระพิมลธรรมจากสมณเพศ เพื่อสะดวกต่อการสืบสวนคดีและรักษาความปลอดภัยแห่งชาติรวมทั้งพระพุทธศาสนา ท่านถูกขังที่ ตำรวจสันติบาลกอง ๑ ผู้ถูกคุมขังเรียกว่า “สันติบาลาราม” มีการเรียกร้องให้มีการพิจารณาคดีใหม่เมื่อเปลี่ยนรัฐบาลศาลทหารกรุงเทพ ได้ตัดสินคดี ให้ยกฟ้องและปล่อยตัวพระพิมลธรรมพ้นข้อหาปี ๒๕๐๙ ศิษยานุศิษย์ได้ยื่นเรื่องร้องขอความเป็นธรรม ให้กลับคืนสู่ตำแหน่งกรรมการสภามหาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จึงได้รับการแต่งตั้งเป็นสภานายกมหาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและกลับคืนสู่ตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุฯ เช่นเดิมในปี ๒๕๒๔^{๗๓} จะเห็นได้ว่า การเมืองไทยสมัยระบบคอมมิวนิสต์แผ่อำนาจมาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ ข้อหาที่นิยมกล่าวหาต่อผู้มีความคิดสมัยใหม่ ดังเช่นกรณีพระพิมลธรรมซึ่งไม่เห็นพ้องต่อรัฐในสมัยเผด็จการฝ่ายขวา จึงถูกตั้งข้อหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ แม้แต่พระสงฆ์การเมืองก็ก้าวเข้ามาแทรกแซงอย่างหนัก

ด้วยความคิดที่ว่าพระสงฆ์ควรเป็นผู้สังวรระวังทำตนให้เป็นไปแต่ทางที่สงบปราศจากโทษ จึงมีการออกกฎหมายห้ามพระสงฆ์เกี่ยวข้องกับการเมือง (ตามคำสั่งมหาเถรสมาคม เรื่องห้ามพระภิกษุสามเณรเกี่ยวข้องทางการเมือง ปี ๒๕๓๘) ถือว่าการเมืองเป็นหน้าที่ของฆราวาส^{๗๔} และเป็นสิ่งผิดวิสัยของบรรพชิต ฉะนั้นเพื่อการเชิดชูพระภิกษุให้ตั้งอยู่ในความเคารพนับถือของปวงชน เพื่อความเป็นอยู่ของศาสนา ไม่ถูกติเตียนจากมหาชนและป้องกันความเสื่อมของพระศาสนา จึงให้พิจารณาลงโทษภิกษุตามสมควรถ้ามีความผิดโดยไปเกี่ยวข้องกับการเมืองแล้วแต่กรณี ในเรื่องนี้ถือว่าเป็นพัฒนาการอย่างมาก ในครั้งพุทธกาลฝ่ายบ้านเมืองนำศาสนาไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองทั้งทางตรงและทางอ้อม พระพุทธองค์ทรงหลีกเลี่ยงไม่เข้าไปเกี่ยวข้องทางการเมือง การที่พระสงฆ์เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองนั้น เป็นหนทางที่ทำให้พระศาสนาเสื่อมซึ่งถือว่าเป็นพัฒนาการทางกฎหมายคณะสงฆ์

เหตุการณ์ที่มีพระสงฆ์เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมือง เป็นสิ่งที่สงฆ์สมควรกระทำหรือไม่ในสมัยพุทธกาลไม่ทรงให้พระสงฆ์ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง แม้ในปัจจุบันกฎหมายยังบัญญัติห้ามพระสงฆ์แสดงออกทางการเมืองแนวคิดเรื่องพระสงฆ์กับการเมืองดังข้อเขียนของ อ. นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่องการเมืองที่พระยังยุ่งไม่ได้เหตุการณ์ชุมนุมของชาวพุทธนุ่งเหลืองเข้าไปทุบรถนายกรัฐมนตรีนอติดพระภิกษุที่ใช้ความรุนแรงในบรรยากาศที่มีความรุนแรงทางการเมือง ระหว่างสี่เสือพระพุทธศาสนา

^{๗๓}ข่าวอาชญากรรมคมชัดลึก, “พระพิมลธรรมผจญมารคดีประวัติศาสตร์วงการสงฆ์”, **คมชัดลึก**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.komchadluek.net/news/crime/40887> [๑๑/๑๒/๒๕๕๙].

^{๗๔}พระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์), **วิทยาพระสังฆาธิการ เล่มที่ ๑**, หน้า ๕๘๔.

สอนให้ใช้ปัญญาแก้ปัญหา ถ้าพระภิกษุจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับชุมนุม (ของทุกสี่เชื้อ) ควรเข้าไปด้วยปัญญา ซึ่งมหาเถรสมาคมออกคำสั่งห้ามพระภิกษุสามเณรเข้าไปร่วมชุมนุมดังที่มีพระภิกษุสามเณรชุมนุมกันที่หน้าทำเนียบฯ เรียกร้องให้พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติโดยชู้ว่าจะเลิกฉันอาหาร ทั้งคำสั่งของ มส.ห้ามพระภิกษุสามเณรร่วมอภิปรายทางการเมืองทั้งในวัด นอกวัด

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะอนุญาตให้พระเกี่ยวข้องทางการเมืองที่รัฐหนุนหลังก็มีปัญหาเกิดขึ้นจนได้ ทั้งนี้เพราะรัฐใช้การเมืองที่ขัดกับหลักธรรม และการที่รัฐมิได้ต้องการให้พระเลิกล้มเกี่ยวกับการเมืองอย่างจริงจัง อีกประการหนึ่งการเมืองเป็นเรื่องของอำนาจ พระอยู่ในสังคมและมีหน้าที่ช่วยเหลือสังคม จะห้ามไม่ให้เกี่ยวกับการเมืองจึงไม่ได้ ฉะนั้นทำอะไรจึงจะสมกับการเป็นนักบวชในพระพุทธศาสนา เช่นเมื่อพระเห็นว่านายกทำผิดพระสงฆ์ควรตักเตือนด้วยความเมตตา หากไม่ฟังก็ต้องหาอุบายด้วยความเมตตาที่ต้องไม่เบียดเบียนผู้อื่น (ดังพระภิกษุพม่าใช้วิธีคว่ำบาตรทหารพม่า) หากพระแสดงบทบาทที่ไม่สมควรสังคมย่อมสิ้นหวังและต้องเผชิญความตึงเครียดด้วยความขัดแย้งที่หาทางออกไม่ได้ การที่คณะสงฆ์ไทยนิ่งเฉยเหมือนพระพุทธศาสนาไม่มีทางแก้ไขให้สังคม การนิ่งเฉยไม่แสดงบทบาทไม่ว่าฝ่ายต่อต้านหรือสนับสนุนรัฐ มาจากความเข้าใจว่าพระสงฆ์ไม่ควรยุ่งเกี่ยวกับการเมืองนั้นถูกต้องหรือไม่^{๗๕}

นอกจากนี้ยังมีความขัดแย้งเรื่องการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชที่ไม่สามารถทำได้ เนื่องจากมีผู้โต้แย้งการแต่งตั้งสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ ผู้รักษาการตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชตามมติของมหาเถรสมาคมขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช นายกรัฐมนตรีให้เหตุผลว่าหากยังมีข้อขัดแย้งอยู่จะไม่ตั้งสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งปรากฏตามข่าว

ตามประเด็นข่าวช่อง ๗ สี เรื่องการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราช นายกรัฐมนตรีให้สัมภาษณ์ผู้สื่อข่าวว่า “ผมมีหน้าที่ทุลเกล้าฯ หากทุลเกล้าฯ ในสิ่งที่มีปัญหาจึงไม่ควร กระบวนการจึงต้องหยุดเพื่อไม่ให้มีการต่อต้าน ทะเลาะกัน” ก่อนหน้านั้นรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี ซึ่งกำกับดูแลสำนักพุทธศาสนา กล่าวถึงความเห็นของคณะกรรมการกฤษฎีกาว่า คำชี้แนะเกี่ยวกับ พ.ร.บ. สงฆ์ปี ๒๕๓๕ มาตรา ๗ กรณีเสนอชื่อสมเด็จพระสังฆราชว่า “ขั้นตอนการเสนอชื่อพระชั้นผู้ใหญ่ที่มีสมณศักดิ์สูงสุด จากมหาเถรสมาคมให้นายกรัฐมนตรีทุลเกล้าฯ ถวายเพื่อแต่งตั้งชอบแล้ว” ดังนั้นเมื่อค.ร.ม. ทราบความเห็นจากกฤษฎีกาจะเสนอความรายงานต่อไปยังนายกรัฐมนตรี^{๗๖} (เวลาต่อมามีพระราช

^{๗๕} นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การเมืองที่พระยังยุ่งไม่ได้”, *มติชนสุดสัปดาห์*, ปีที่ ๒๙ ฉบับที่ ๑๕๐๐ (๑๕ พ.ค. ๒๕๕๒), [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.newsdataonline.com/index.php17/05/2552_1๙/๐๖/๒๕๕๔.

^{๗๖} ประเด็นข่าวคำ ๗ สี, (ถอดเทป) “ยังไม่ทุลเกล้าฯ แต่งตั้งพระสังฆราช”, ช่อง ๗ สี, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: news.ch7.com. ยังไม่ทุลเกล้าฯ แต่งตั้งพระสังฆราช.html[๑๑/๐๙/๒๕๕๔].

โองการในรัชกาลที่ ๑๐ โปรดสถาปนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช ในวันที่ ๖ ก.พ. ๒๕๖๐ ทำให้ปัญหาตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชยุติลง) ความข้างต้นเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีพัฒนาการในการแก้ไขปัญหาที่ยืดเยื้อมาโดยอาศัยการตรากฎหมาย

ปัญหาการแต่งตั้งพระสังฆราชนั้นตามที่สำนักงานกฤษฎีกาตีความว่า มหาเถรสมาคมกระทำถูกต้องแล้ว การที่นายกรัฐมนตรียังไม่ทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อแต่งตั้ง เนื่องจากไม่ต้องการให้เกิดการต่อต้านและวุ่นวายในบ้านเมือง ความขัดแย้งดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างทั้งรัฐและคณะสงฆ์ไทย เพราะทั้งสองฝ่ายต่างมีอำนาจตามกฎหมาย คณะสงฆ์มีอำนาจเสนอชื่อตามมติของมหาเถรสมาคม ส่วนนายกรัฐมนตรีตัวแทนรัฐมีหน้าที่เสนอชื่อพระราชคณะที่สงฆ์เสนอมา บทบาททั้งสองสถาบันมีฐานอำนาจคือประชาชนเช่นกัน แต่รัฐในฐานะฝ่ายปกครองที่มีอำนาจออกกฎหมายจึงออกกฎหมายมาใหม่เพื่อแก้ไขสถานะที่ไม่มีประมุขสงฆ์ โดยการใช้อำนาจออกกฎหมายในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ปัญหาข้างต้นเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ฝ่ายปกครองโดยนายกรัฐมนตรี และคณะสงฆ์โดยมหาเถรสมาคม ต่างฝ่ายใช้ พ.ร.บ. สงฆ์ ๒๕๐๕ แก้ไข ๒๕๓๕ ในมุมมองที่ต่างกันอันเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในกระบวนการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราช

กรณีปัญหาวัตรธรรมกาย เป็นปรากฏการณ์ระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์วัตรธรรมกาย กรณีเจ้าอาวาสวัดอัมพวันหลายปีที่ผ่านมา อธิบดีกรมสอบสวนคดีพิเศษ (ดี เอส ไอ) ชี้แจงการเริ่มต้นของคดีที่เริ่มจากการทุจริตสหกรณ์เครดิตยูเนียนคลองจั่น ก่อนนำไปสู่การออกหมายจับพระธัมมชโยข้อหา ร่วมกันฟอกเงิน รับของโจร บุกรุกพื้นที่ป่าสงวนมีความเสียหายกว่าหมื่นล้านบาทและมีผู้เสียหายประมาณ ๕ หมื่นคน แต่พระธัมมชโยไม่เข้ามอบตัวเจ้าหน้าที่จึงพยายามเข้าตรวจค้น^{๗๗} ต่อมาศาลอาญาอนุมัติหมายจับพระเทพญาณมหามุนีหรือพระธัมมชโย เจ้าอาวาสวัดพระธรรมกาย ในข้อหา ฟอกเงินและรับของโจรตามที่ดีเอสไอยื่นคำร้องขอ เพราะมีหลักฐานเชื่อมโยงกับการทุจริตสหกรณ์เครดิตยูเนียนคลองจั่นมีความเสียหายนับหมื่นล้าน ขณะที่วัดพระธรรมกายออกแถลงการณ์โต้ข้อกล่าวหา ยืนยันในความบริสุทธิ์ของพระธัมมชโย และการไม่เข้าพบพนักงานสอบสวนตามหมายเรียกโดยอ้างว่าอาพาธอย่างรุนแรง พร้อมตั้งข้อสังเกตว่าอาจมีการตั้งใจกลั่นแกล้งกันหรือไม่^{๗๘}

การปฏิบัติบุกค้นวัดพระธรรมกายเพื่อหาตัว”หลวงพ่อดาว”โดยกรมสอบสวนคดีพิเศษ ใช้มาตรา ๔๔ ในคำสั่งที่ ๕/๒๕๖๐ ของ พล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี เรื่องมาตรการให้

^{๗๗}ข่าวอาชญากรรมผู้จัดการ, “ปัญหาธรรมกาย”, หนังสือพิมพ์ผู้จัดการ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: [http://www.manager.co.th/game/viewnews.aspx?NewsID=9600000024856\[๑๐/๐๕/๒๕๖๐\]](http://www.manager.co.th/game/viewnews.aspx?NewsID=9600000024856[๑๐/๐๕/๒๕๖๐]).

^{๗๘}อาชญา-ข่าวสด, “เปิดหมายจับธัมมชโย”, มติชนสุดสัปดาห์, (ฉบับวันที่ 22-26 พ.ค.59), [ออนไลน์], แหล่งที่มา: [https://web.facebook.com/notes/matichon-weekly-\[๓๐/๐๕/๒๕๖๐\]](https://web.facebook.com/notes/matichon-weekly-[๓๐/๐๕/๒๕๖๐]).

อำนาจกำหนดพื้นที่ควบคุม ใช้เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการบังคับใช้กฎหมาย บริเวณวัดพระธรรมกาย ซึ่งยังไม่พบตัว “เกินกว่าเหตุ” หรือไม่เหมาะสมหรือเปล่าที่ทำขนาดนี้เพื่อตามจับ”พระ”เพียงรูปเดียว โดยหลายปีผ่านมาวัดพระธรรมกายแผ่ขยายอำนาจอย่างมาก ฝั่งความคิดผู้คนถึงหลักธรรมที่สอนจะไม่ ตรงกับหลักพระธรรม กระทั่งมีหลายคนออกมาติติงตีเอสไอใช้มาตรา ๔๔ ว่าคำสั่งดังกล่าวมี วัตถุประสงค์ เพื่อบูรณาการหน่วยงานในการบังคับใช้กฎหมายเข้าตรวจค้นจับกุมผู้กระทำความผิดรวมทั้ง ปกป้องชีวิต และทรัพย์สินของประชาชนผู้บริสุทธิ์ที่อยู่ในพื้นที่จากผู้ไม่หวังดีสิ่งที่พบคือเพียงที่ พระธัมมชโยเคยนอน^{๗๙}

อธิบดีกรมสอบสวนคดีพิเศษ พร้อมเจ้าหน้าที่ปฏิบัติการร่วมตรวจค้น วัดพระธรรมกาย พยายามเข้าตรวจค้นเพื่อจับกุม ๒ ครั้ง แต่ถูกขัดขวางจากกลุ่มพระสงฆ์และลูกศิษย์วัดพระธรรมกาย ด้านพระเทพรัตนสุธี เจ้าคณะจังหวัดปทุมธานี ระบุว่าคณะสงฆ์ให้ความร่วมมือกับตีเอสไอปฏิบัติหน้าที่ โดยเป็นครั้งแรกที่มีพระวินยาธิการ (ตำรวจพระ) มาช่วยเจ้าหน้าที่ในการตรวจค้น ผลการตรวจค้น ไม่พบบุคคลตามหมายจับอย่างใด^{๘๐}

กล่าวได้ว่าในสมัยปัจจุบันการปกครองสงฆ์ มีลักษณะกระจายอำนาจตาม พ.ร.บ. สงฆ์ ปี ๒๕๔๔ และรวมอำนาจตาม พ.ร.บ.สงฆ์ปี ๒๕๐๕ ต่อมามีการแก้ไข เพิ่มเติมปี ๒๕๓๕ เป็นลักษณะ การรวมอำนาจที่ซ่อนความขัดแย้งและกลายเป็นเครื่องมือสร้างความขัดแย้ง ซึ่งต่างฝ่ายต่างหาทาง เอาชนะกัน ตาม พ.ร.บ. สงฆ์ ๒๕๐๕ เมื่อสิ้นสมเด็จพรสังฆราชกำหนดให้ผู้อาวุโสสูงสุดโดยพรรษา ให้ได้รับการแต่งตั้งดำรงตำแหน่งเป็นสมเด็จพระสังฆราช แต่ พ.ร.บ. แก้ไข ๒๕๓๕ มีการแก้ไขระบบ อาวุโสจากผู้อาวุโสสูงสุดพรรษามาเป็นอาวุโสโดยสมณศักดิ์ จะเห็นได้ว่ามีลักษณะทั้งรวมอำนาจและ กระจายอำนาจ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ไทยมีผลกระทบกับคณะสงฆ์ โดย ในช่วงสมัยจอมพลสฤษดิ์ธนะรัชต์ จนถึงหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช มีการใช้คณะสงฆ์เป็น เครื่องมือบริหารประเทศ มีการให้สมณศักดิ์แก่พระสงฆ์ เพื่อเอื้ออำนวยต่ออาณาจักร

พัฒนาการในสมัยรัชกาลที่ ๙ มีการเปลี่ยนแปลงการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราช ในรัช สมัยนี้มีพัฒนาการกฎหมายเรื่องการเรียโรยอย่างชัดเจน จึงทำให้เห็นถึงพัฒนาการทางการปกครองสงฆ์ ให้มีระเบียบแบบแผนมากขึ้น พัฒนาการว่าด้วย ห้ามพระภิกษุสามเณรเกี่ยวข้องกับทางการเมืองปี

^{๗๙}ทีมข่าวเฉพาะกิจไทยรัฐ, “คณธรรมาทลายอาณาจักรจับ‘ธัมมชโย’เป่าลหอกของจริงเขย่า ศรืธา”, ไทยรัฐ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: [http://www.thairath.co.th/content/860746-\[๑๘/๐๒/๒๕๖๐\]](http://www.thairath.co.th/content/860746-[๑๘/๐๒/๒๕๖๐]).

^{๘๐}ข่าวอาชญากรรม, “กรมสอบสวนคดีพิเศษค้นวัดธรรมกาย”, หนังสือพิมพ์ผู้จัดการ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: [http://www.manager.co.th/game/viewnews.aspx?NewsID=9600000024856.\[๑๐/๐๓/๒๐๑๗\]](http://www.manager.co.th/game/viewnews.aspx?NewsID=9600000024856.[๑๐/๐๓/๒๐๑๗]).

๒๕๓๘ จากเหตุการณ์ทางการเมืองปี ๒๕๔๙ เป็นต้นมาจนถึงการชุมนุมของ กก.ปส.ที่มีพระเข้าร่วมชุมนุม จึงควรมีการปรับกระบวนการทัศน์ของรัฐและคณะสงฆ์ ในเรื่องการเมืองของพระหรือไม่อย่างไร ดังแนวคิดที่ให้พระสอนหลักธรรม ประกอบการชุมนุมทางการเมือง แต่ไม่ควรก่อการเคลื่อนไหวในกิริยาที่ไม่สมควร ควรที่จะปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับสมณเพศ.

๓.๓.๓ พัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ไทย รัชกาลปัจจุบัน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณบดินทรเทพยวรางกูร

สมัยรัชกาลปัจจุบันมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี ๒๕๖๐ ฉบับที่ ๒๐ มีกฎหมายที่กล่าวถึงพระพุทธศาสนาที่บัญญัติว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะ ในหมวดที่ ๒ และความอื่นๆ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ในหมวดที่ ๓,๔,๕,๖,๗ รวมทั้งบทเฉพาะกาล^{๘๑} ถือว่าเป็นพัฒนาการความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ที่รัฐใช้อำนาจผ่านกฎหมายและเป็นการรับรองความสำคัญของพระพุทธศาสนาว่า มีความสำคัญกับประเทศไทยดังที่เคยเป็นมาในอดีต มีการออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.๒๕๐๕ ฉบับที่ ๓ (แก้ไขเพิ่มเติม)ปี ๒๕๖๐ บัญญัติว่า”พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชองค์หนึ่งให้นายกรัฐมนตรีลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ”^{๘๒}(ซึ่งเดิมมหาเถรสมาคมเป็นผู้เสนอชื่อพระราชาคณะผู้อาวุโสด้วยสมณศักดิ์) มีการแก้ไขกฎหมายให้พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชองค์หนึ่ง และมีพระราชโองการในรัชกาลที่ ๑๐ โปรดสถาปนาสมเด็จพระมหามุนีวงศ์ ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช ในวันที่ ๖ ก.พ. ๒๕๖๐ ทำให้ปัญหาตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชยุติลง

พัฒนาการในสมัยรัชกาลปัจจุบัน มีกฎหมายเกี่ยวกับพระสงฆ์จำนวน ๒ ฉบับได้แก่ รัฐธรรมนูญราชอาณาจักรไทย ๒๕๖๐ และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ๒๕๐๕ แก้ไขเพิ่มเติม ๒๕๖๐ มีพัฒนาการของกฎหมายอย่างมากเหมือนเหลือवलหลังเดินหน้า ซึ่งในอดีตพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งพระสังฆราชตามพระราชอัธยาศัย ต่อมาพัฒนาการตามลำดับจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ มีการเปลี่ยนแปลงหลักเกณฑ์การแต่งตั้งให้มีมหาเถรสมาคมเป็นผู้คัดสรรตามกฎหมายเกณฑ์ จนถึงรัชกาลปัจจุบันพระมหากษัตริย์ทรงใช้พระราชอำนาจแต่งตั้ง สมเด็จพระสังฆราชโดยพระองค์เอง ซึ่งถือว่า

^{๘๑}สำนักเลขาธิการรัฐมนตรี, รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.๒๕๖๐, ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๑๓๔ ตอนที่ ๔๐ ก, ๖ เม.ย. ๒๕๖๐, หน้า ๔, ๙, ๑๓, ๑๔, ๑๗, ๒๕, ๒๖, ๙๐.

^{๘๒}ราชกิจจานุเบกษา, สถาปนาสมเด็จพระสังฆราช: ราชกิจจานุเบกษาประกาศเผยแพร่, เล่ม ๑๓๔ ตอนที่ ๕ ข, ลง ๑๒ ก.พ.๒๕๖๐, หน้า ๒ สำนักเลขาธิการรัฐมนตรี, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: [http://m.naewna.com/view/highlight/256291.\[๑๒/๐๒/๒๕๖๐\]](http://m.naewna.com/view/highlight/256291.[๑๒/๐๒/๒๕๖๐]).

พระราชอำนาจส่วนพระองค์อันเป็นการใช้พระราชอำนาจ ลักษณะควบคุมสั่งการคณะสงฆ์โดยตรงทางกฎหมาย

๓.๓.๔ แนวคิดผู้ทรงคุณวุฒิสมัยปัจจุบัน

การปกครองคณะสงฆ์ ตาม พ.ร.บ. สงฆ์ ๒๔๘๔ ซึ่งเป็นช่วงการปกครองของรัฐที่ใช้อำนาจปกครองประชาธิปไตยสลับกับเผด็จการ แต่ พ.ร.บ. สงฆ์ ๒๔๘๔ มีลักษณะการปกครองแบบกระจายอำนาจ โดยรัฐสมัยใหม่มีลักษณะรวมศูนย์อำนาจในหลายๆเรื่อง แนวคิดการเลือกตั้งโดยที่พระรุ่นใหม่ (ที่มีความรู้ความสามารถ) ได้มีโอกาสบริหารนั้น เป็นการข้ามหัวพระผู้ใหญ่หรือไม่นั้น ท่านเห็นว่าเจ้าอาวาสพระผู้น้อยเป็นผู้ปกครองพระผู้ใหญ่ก็ไม่มีปัญหาประการใด เป็นเรื่องของการเอารูปแบบทางโลกมาใช้ซึ่งมีทุกยุคทุกสมัย เพียงแต่จะต้องแยกระบบสมณะศักดิ์ออกจากการบริหาร ความขัดแย้งระหว่างคณะสงฆ์ไทยในสมัยพระจอมเจ้าอยู่หัวฯ จนถึงสมัยพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลฯ เป็นความขัดแย้งระหว่างคณะธรรมยุติกนิกายและคณะมหานิกาย ซึ่งมีปัญหามาตั้งแต่พระสังฆราชเป็นธรรมยุติมาเกือบโดยตลอด (ผู้ทรงคุณวุฒิท่านที่ ๒ กล่าวถึงพ.ร.บ.สงฆ์ ๒๔๘๔) แต่ผู้ทรงคุณวุฒิท่านที่ ๔ กล่าวถึงโครงสร้างรัฐกับคณะสงฆ์ไทยมีความสัมพันธ์กัน โดยมีลักษณะการปกครองที่คล้ายคลึงกัน เนื่องจากในอดีตรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ ๒๔๘๔ นั้น ลอกเลียนมาจากรูปแบบการปกครองของรัฐ โดยพ.ร.บ.นี้รัฐตราขึ้น โดยคำแนะนำของคณะสงฆ์เพียงบางส่วน เนื้อหาส่วนใหญ่รัฐเป็นผู้ร่างขึ้น ลักษณะโครงสร้างการปกครองของคณะสงฆ์แบ่งได้เป็น เจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะจังหวัดเป็นต้น ปัจจุบันการปกครองคณะสงฆ์มีการแยกออกมาต่างหาก เป็นการปกครองแบบส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค ดูแลงานทุกอย่างของคณะสงฆ์เช่นการศึกษาและการปกครอง โดยอยู่ในความดูแลของผู้ปกครองคนเดียวไม่มีการแบ่งฝ่าย ด้านพันธกิจของคณะสงฆ์ในจังหวัด โดยเจ้าคณะจังหวัดมีพันธกิจรับผิดชอบภารกิจในจังหวัด

พระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ ทรงประกาศแก่มหาชนชาวสยามว่า เราจะปกครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์สุขของมหาชนชาวสยาม พระองค์ทรงนำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามาประยุกต์ใช้เพื่ออนุเคราะห์ชาวไทย เป็นการนำพระพุทธศาสนามาปรับใช้ปกครองแผ่นดิน การที่มนุษย์เป็นสัตว์สังคมเมื่ออยู่ในสังคมจึงต้องรู้จักหน้าที่ของตนถือว่าเป็นการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มาปกครองแผ่นดินโดยชัดแจ้ง-(ผู้ทรงคุณวุฒิท่านที่ ๖) มีปัญหาการแต่งตั้งพระสังฆราชที่สะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้ง โดยสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชจากวัดปากน้ำมีวัดพระธรรมกายซึ่งเป็นฐานอำนาจที่เป็นมหานิกาย(ผู้ทรงคุณวุฒิท่านที่ ๗ กล่าว)

สรุปพัฒนาการรัตนโกสินทร์ยุคปัจจุบัน

หากพิจารณาถึงการตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.๒๕๐๕ เกิดขึ้นในสมัยมีปัญหาทางการเมืองรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรีที่มาจากการรัฐประหาร ชี้ให้เห็นว่ารัฐเข้าไปครอบงำอำนาจคณะสงฆ์ โดยอ้างสาเหตุประการหนึ่งว่าเพื่อแก้ปัญหาความล่าช้าในการบริหารงานคณะสงฆ์พ.ศ.๒๔๘๔ ที่มีสาเหตุมาจากฝ่ายพระผู้ใหญ่กับฝ่ายสังฆมนตรีที่มีความขัดแย้งกันทำให้ประชุมล้มหลายครั้ง หากย้อนกลับไปดูพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ๒๔๘๔ ที่มีมาจากรัฐธรรมนูญประชาธิปไตย จึงยกเลิกกฎหมายลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ ที่มีลักษณะการรวมศูนย์อำนาจตามรูปแบบการปกครองสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ก็เป็นเหตุผลทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะโลก และการปกครองลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ๑๒๑ เป็นช่วงปรับเปลี่ยนแนวคิดมาสู่รัฐอธิปไตยที่มีบริบทด้านดินแดนอาณาเขตที่ชัดเจนแน่นอน

ในสมัยปัจจุบันดังที่กล่าวแล้วข้างต้น การเปลี่ยนแปลงแก้ไขกฎหมายสงฆ์แต่ละครั้งมีเหตุผลจากภาวะทางการเมืองทั้งสิ้น ในรัชกาลปัจจุบันมีรัฐบาลปกครองประเทศเป็นรัฐบาลทหารที่มาจากการรัฐประหารโดยคณะศส.ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๙ หลังจากนั้นสมเด็จพระสังฆราชสิ้นพระชนม์ กรมการมหาเถรสมาคม (มส.) จึงคัดเลือกพระสงฆ์ขึ้นสมเด็จ ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชมีมติเอกฉันท์ให้สมเด็จพระมหาธีรราชมั่งคณาจารย์ ซึ่งเป็นสมเด็จพระพระราชาคณะมหานิกายขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช แต่นายกรัฐมนตรีที่มาจากรัฐประหารไม่นำรายชื่อขึ้นกราบทูล เพื่อให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแต่งตั้ง เนื่องจากมีผู้ต่อต้าน(ซึ่งมีเบื้องหลังทางการเมือง) สาเหตุคือพระธัมมชโยที่เชื่อกันว่าเกี่ยวข้องกับพรรคการเมือง และการรับเงินบริจาคมีคดีค้างอยู่ในศาล หากแต่งตั้งอาจทำให้เสื่อมเสียจนกระทั่งมีการแก้ไขหลักเกณฑ์การแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชใหม่ ตามพระราชบัญญัติสงฆ์ ๒๕๐๕ แก้ไข ๒๕๖๐ (รัชกาลปัจจุบัน) เรื่องการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราช พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราช โดยให้นายกรัฐมนตรีเป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ พระราชบัญญัติฉบับนี้ตราขึ้นถือว่า เป็นกฎหมายที่แก้ไขปัญหาขัดแย้งที่น่าเชื่อว่ามิภูมิหลังทางการเมือง แต่อย่างไรก็ตามการแก้ไขปัญหโดยคืนพระราชอำนาจให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถือว่าเป็นการแก้ปัญหาที่คนส่วนใหญ่รับได้ เนื่องจากแต่ครั้งโบราณกาลการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชเป็นพระราชอำนาจของพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งตั้งแต่อดีตสถาบันพระพุทธศาสนาเปรียบเสมือนทหารคู่พระทัยพระเจ้าแผ่นดินมาตลอด ปัญหาการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชจึงยุติได้อย่างดี

สมัยรัตนโกสินทร์ปัจจุบันช่วงต้น การใช้อำนาจในการตรากฎหมายคณะสงฆ์ ๒๔๘๔ เป็นการตราโดยรัฐบาลประชาธิปไตย ทำให้ลักษณะของกฎหมายออกมาในรูปแบบกำกับดูแล ให้คณะสงฆ์ปกครองตนเองในรูปแบบกระจายอำนาจ รัฐบาลใช้อำนาจเพียงกำกับดูแลให้เป็นไปตามกฎหมาย เท่า

นั้น แต่อย่างไรก็ดีผลพวงของประชาธิปไตยที่ขัดกับ จารีตประเพณีวัฒนธรรมของพระพุทธศาสนา ทำให้เกิดความขัดแย้ง อีกทั้งกฎหมายฉบับนี้มีเป้าประสงค์ที่จะรวมนิกายสงฆ์ทั้งสองเข้าด้วยกัน จึงเป็นอีกปัญหาหนึ่งที่ทำให้ต้องยกเลิกกฎหมายฉบับนี้ แล้วนำกฎหมายร.ศ.๑๒๑เป็นต้นแบบในการตรา พ.ร.บ. สงฆ์๒๕๐๕ซึ่งเป็นการรวมอำนาจสู่ส่วนกลาง และตั้งพระราชอำนาจส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์ในการแต่งตั้งพระสังฆราชมาให้กรรมการสรรหา ในปีพ.ศ.๒๕๓๕มีการตรา พ.ร.บ. สงฆ์ฉบับที่ ๒ ซึ่งสาระสำคัญของกฎหมาย คือเปลี่ยนหลักเกณฑ์คุณสมบัติของพระราชาคณะที่จะเป็นสมเด็จพระสังฆราช ต่อมาในปี ๒๕๖๐ มีการตรา พ.ร.บ. คณะสงฆ์ฉบับที่ ๓ แก้ไขการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชอีกครั้งหนึ่ง คือนพระราชอำนาจให้พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช พัฒนาการการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชและการเปลี่ยนแปลง พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ในสมัยปัจจุบันแต่ละครั้งมีภูมิหลังทางการเมืองทั้งสิ้น ที่กล่าวเช่นนี้มีมูลเหตุที่สนับสนุนคือรัฐบาลที่ตรา พ.ร.บ. สงฆ์ในยุคนี้ล้วนเป็นรัฐบาลทหารทั้งสิ้น แต่พัฒนาการในรัชกาลปัจจุบันปรับเปลี่ยนอย่างมาก เพราะกลับไปคืนอำนาจให้พระมหากษัตริย์เป็นผู้แต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งกระทำครั้งสุดท้ายในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราช